

SLOVENISTIKA 10

Budimpešta, 26. oktober 2016

Zbornik predavanj

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

SLOVENISTIKA 10

SZERKESZTETTE
Lukácsné Bajzek Mária

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2017

Megjelent az ELTE támogatásával

SZAKMAI LEKTOROK

Jožica Čeh Steger

Zsilák Mária

NYELVI LEKTOR

Mladen Pavičić

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-284-885-3

VSEBINA

Uvod

Marija Bajzek Lukač.....	7
--------------------------	---

Marko JESENŠEK

Internacionalizacija in vloga slovenskega jezika v univerzitetnem izobraževanju.....	9
---	---

István LUKÁCS

Prešernova in Petőfijeva »Železna cesta« Pot do ljubezni in svobode.....	19
---	----

Miran HLADNIK

Novo od Prešerna.....	29
-----------------------	----

Vlado NARTNIK

Od nedoločne do določne oblike slovenskih pridevnikov.....	39
---	----

Miran ŠTUHEC

Lirika Uroša Zupana do l. 2000.....	47
-------------------------------------	----

Mojca SMOLEJ

Psevdohipotaktične konstrukcije. Primer členkovnih stavkov.....	59
--	----

Silvija BOROVIK

Tematika večkulturnosti, medkulturnosti in identitete v izbranih esejih Aleša Debeljaka.....	71
---	----

Mihaela KOLETNIK

Frazemi s sestavinama <i>pes</i> in <i>maček</i> v gornjeseniškem govoru.....	87
--	----

Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ	
Mednarodno sodelovanje v mreži slovenistik na tujih univerzah.....	103
Tone SMOLEJ, Mladen PAVIČIĆ	
Josip Ogrinec in Madžarska.....	117
Natalija ULČNIK	
Raba oblike <i>človeki</i> v slovenščini.....	129
Damjan HUBER	
Besedilna fonetika v slovenskih pravopisnih in pravorečnih priročnikih.....	143
Mira IVIČ KRAJNC	
Humorja ni nikoli preveč ... ali pač.....	157
Blanka BOŠNJAK	
Žanrske prvine v sodobni slovenski kratki prozi.....	169
Alma VÁRKONYI	
Odnos do Boga v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka.....	181
Gergely BAKONYI	
Recepcija sodobne slovenske književnosti v luči prevodov.....	191
Előd DUDÁS	
Pretekli časi v Martjanski pesmarici.....	199
György RÁGYANSZKI	
János Fliszár in njegov slovensko-madžarski slovar.....	209
Marija BAJZEK LUKAČ	
Razvoj besedilnih vrst in jezika pri prekmurskih evangelikičanskih pisateljih 18. stoletja.....	217

UVOD

Slavistiko v Budimpešti so ustanovili leta 1849, torej v letu, ko je Franc Miklošič na Univerzi na Dunaju ustanovil prvo katedro za slavistiko. Proti koncu stoletja in še zlasti na začetku 20. stoletja je bila na budimpeški slavistiki posvečena posebna pozornost tudi slovenščini, prekmurskemu narečju in knjižnemu jeziku. V tem času je tu študiral Avgust Pavel, ki je pod mentorstvom svojega profesorja Oszkárja Asbótha raziskoval prekmursko narečje in sodeloval pri Asbóthovi raziskavi glasovne premene prehoda $j > gy$. Pavel je bil obeta-ven za razvoj slavistike in slovenistike v Budimpešti, vendar so zgodovinski dogodki razblinili te upe. S slovenističnimi temi so se kasneje ukvarjali János Melich, László Hadrovics, Gabriella Szép in István Nyomárkay. Do ustanovitve lektorata za slovenski jezik pa so morala miniti dolga desetletja in prvi lektor je v Budimpešto prispel leta 1981. Lektorske vaje, ki so jih od tega leta vodili Vlado Nartnik, Marjanca Mihelič in Mladen Pavičić, so Sloveniji prinesle številne prijatelje, ljubitelje slovenske kulture, književnosti in jezika, ki so danes uveljavljeni prevajalci slovenskega leposlovja v madžarščino, ugledni posredovalci kulture in znanosti.

Nova priložnost se je slovenščini in slovenistiki ponudila ob prehodu na bolonjski študij, ko je István Lukács s pomočjo lektorja Mladena Pavičića za akreditacijo pripravil program slovenistike, ki je bil akreditiran, in v študijskem letu 2006/2007 so se vpisali prvi slovenisti. Pri postavljanju stebrov slovenistike v Budimpešti je pomagal tudi Marko Jesenšek, ki je s svojimi jezikoslovnimi predavanji zaznamoval naše začetke. Budimpeška slovenistika se je v preteklih letih razvila v pravo znanstveno delavnico, saj ob študiju name- njamo veliko pozornosti posredovanju kulture, književnosti, raziskovanju literarnih in jezikovnih stikov ter prekmuršči- ne. Pripravili in objavili smo dvojezično antologijo slovenske književnosti, v štirih zvezkih smo objavili izbor najpomemb- nejših del slovenskega slovstva od začetkov pa vse do danes ter prevode teh del v madžarščino, do zdaj neprevedena dela

smo prevedli sami. V naši delavnici je nastal prevod knjige Marka Jesenška Prekmuriana, prevod Pavlove prekmurske slovenske slovnice, od leta 2015 pa delamo na projektu izdelave madžarsko-slovenskega velikega slovarja. V projektu sodelujejo tudi naši sedanjí in bivši študenti, doktorandi.

Študij slovenistike je v desetih letih na prvi stopnji končalo 42, na drugi pa 8 študentov, v preteklih desetih letih so na budimpeški slavistiki s slovensko temo doktorirali 4 doktorandi. V tem obdobju smo gostili številne ugledne profesorje slovenskega jezika in književnosti iz Ljubljane in Maribora, pesnike in pisatelje, humoriste in druge umetnike. Budimpeško slovenistiko smo predstavljali na številnih mednarodnih konferencah in simpozijih ter svoje prispevke objavljali v spremljajočih zbornikih. Plod tega sodelovanja je tudi simpozij Slovenistika 10, na katerem smo nadaljevali že utečeno dobro sodelovanje. S Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik smo pripravila gradiva za Svetovne dneve slovenskega jezika. Mladen Pavičič je organiziral številne večere slovenskega filma, ki so bili odprti tudi za širšo publiko. Naši študenti se vsako leto udeležujejo seminarja slovenskega jezika, književnosti in kulture, uporabljajo pa tudi različne možnosti mednarodne izmenjave.

Diplomanti slovenistike, mladi z znanjem slovenščine so v Budimpešti zelo iskani, zaposlujejo se v državni upravi, multinacionalkah in drugje. Nalog je na tem področju veliko, polne roke dela bi imel prevajalec slovenskega leposlovja, saj bi bilo dobro prevesti številna sodobna dela in se znova lotiti prevajanja klasikov. Zaželeni bi bili raziskovalci porabskega narečja, literarnih in jezikovnih stikov, dvojezičnosti in še bi lahko naštevale. Iskani so tudi kvalitetni prevajalci in tolmači.

Pri organizaciji konference ob 10. obletnici slovenistike so pomagali Brigitta Soós, György Ragyánszki in Előd Dudás; slednja sta v madžarščino prevedla tudi izvlečke v tem zborniku objavljenih razprav.

Budimpešta, junij 2017

Marija Bajzek Lukač

Internacionalizacija in vloga slovenskega jezika v univerzitetnem izobraževanju

MARKO JESENŠEK

*Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, marko.jesensek@um.si*

Po razpravi o slovenskem jeziku na slovenskih univerzah in poskusu, da bi se spremenil 8. člen Zakona o visokem šolstvu, tako da bi slovenski profesor lahko predaval slovenskemu študentu v angleškem jeziku, je slovenski jezik ponovno izpostavljen ob vprašanju internacionalizacije. V članku je predstavljena evropska jezikovna politika in zakonodaja, ki internacionalizacije ne enači z anglizacijo, in slovenska *Strategija*, ki ne razlikuje med učenjem tujega jezika in poučevanjem v tujem jeziku.

A szlovéniai egyetemeken a szlovén nyelv használatáról szóló vita és a Felsőoktatási törvény 8. cikke módosításának kísérlete, amely lehetővé tette volna, hogy a szlovén egyetemi oktató a szlovén hallgatóinak angolul adhasson elő, rávilágított arra, hogy a nemzetköziesítés miatt a szlovén nyelvre ismét vesztély leselkedik. A tanulmány az európai nyelvpolitikát és törvényeket mutatja be, amelyek nem tesznek egyenlőséget a nemzetköziesítés és az elangolosodás között, valamint elemzi a szlovén *Stratégiát*, amely nem tesz különbséget az idegennyelv-tanulás és az idegen nyelven folytatott tanítás között.

Ključne besede: slovenski jezik, univerzitetno izobraževanje, jezikovna politika in načrtovanje, internacionalizacija

Kulcsszavak: szlovén nyelv, egyetemi oktatás, nyelvpolitika és nyelvtervezés, nemzetköziesítés

Petsto milijonov ljudi v 28 državah Evropske zveze govori 24 uradnih jezikov, med njimi pa je približno štirideset milijonov prebivalcev, ki govorijo tudi avtohtone regionalne in manjšinske jezike (več kot 60 takih jezikov, npr. baskovščina, galicijsščina, katalonščina, luksemburščina, okcitanščina, romščina, sardinščina, valijanščina...). Razumljivo je, da je

zato najbolj kratko izražena programska misel EZ od leta 2000 naprej *Združena v raznolikosti*, ki ob kulturi in tradiciji najbolj izpostavlja prav jezikovno raznolikost. Evropska jezikovna politika spodbuja večjezičnost in upošteva, da je od jezikovnega vprašanja odvisno nadaljnje sobivanje državljanov EZ, medsebojno sporazumevanje in razjasnitev vloge globalnega jezika na vseh področjih javnega življenja, tudi v izobraževanju in znanosti. Rešitev tega vprašanja ni enostavna. Zagotoviti bo potrebno deklarativno in dejansko enakopravnost vseh uradnih jezikov EZ v vseh govornih položajih in na vseh funkcijskih ravneh sporočanja. Obstoječe pravno razmerje v EZ sicer določa, da so vsi uradni jeziki »enako pomembni«, da ima vsak poslanec Evropskega parlamenta »pravico do izbire, v katerem jeziku bo govoril« in da imajo državljani »pravico, da do vseh dokumentov EZ dostopajo v enem od uradnih jezikov«. Take možnosti morajo biti zagotovljene tudi v izobraževanju. *Ponovni razmislek o izobraževanju*¹ ni le »pobuda za prenovo izobraževalnih sistemov« v EZ, ampak odgovorni in strokovni razmislek o vlogi in pomenu materinščine v izobraževanju. Eden izmed ciljev prenove je tudi »izboljšati znanje tujih jezikov«. Cilj evropske jezikovne politike je bil jasno določen že v sporočilu *Večjezičnost: prednost Evrope in skupna zaveza*:²

Jezikovna politika EU temelji na spoštovanju jezikovne raznolikosti v vseh državah članicah ter na vzpostavljanju medkulturnega dialoga v vsej EU. EU vzajemno spoštovanje v praksi udejanja tako, da spodbuja poučevanje in učenje tujih jezikov in mobilnost vsakega državljanu s posebnimi programi za izobraževanje in poklicno usposabljanje. Znanje tujih jezikov velja za eno temeljnih veščin, ki jo mora osvojiti vsak državljan EU, če želi izboljšati svoje izobraževalne in zaposlitvene možnosti. EU zato podpira zamisel, da bi moral vsak državljan ob svojem materinem jeziku obvladati še dva tuja jezika (COM(2008) 0566).

¹ http://ec.europa.eu/education/policy/multilingualism/rethinking-education_sl

² [http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2008/0566/COM_COM\(2008\)0566_SL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2008/0566/COM_COM(2008)0566_SL.pdf)

Komisija je pozvala vse članice EZ, da »sprejmejo vključujoč politični okvir za večjezičnost«, leta 2012 pa je podala pobudo za prenovno izobraževanja ter napovedala, da mora evropsko izobraževanje do leta 2020 uvesti »nove metode poučevanja in učenja, ki bodo dijakom in študentom omogočile, da pridobijo znanja in spretnosti, potrebna za zaposlitev«. Evropska komisija si prizadeva izboljšati osnovno jezikovno znanje z učenjem tujih jezikov in spodbujanjem jezikovne različnosti v EZ. V Sloveniji je taka jezikovna politika pogosto napačno razumljena, saj se npr. na ravni univerzitetnega izobraževanja učenje in znanje tujih jezikov enači s poučevanjem v tujem jeziku ter tako spreobrača prizadevanja Komisije, ki si prizadeva za »oblikovanje politike učenja tujega jezika«, ne pa za poučevanje v tujem jeziku. Tako razmišljanje podpira tudi program Erasmus+, ki je namenjen izmenjavi študentov in profesorjev. Gre za spodbujanje visokošolskega izobraževanja v nacionalnih, uradnih jezikih članic EZ. Študent je s programom Erasmus+ povabljen, da se (na)uči jezika države, v kateri bo na izmenjavi. Erasmus program ni namenjen poučevanju v angleščini, kot to napačno razume del slovenske politike in uni-elite, ampak spodbuja tuje študente, da s poslušanjem predavanj v slovenskem jeziku izpopolnijo znanje slovenskega jezika (ob že predhodnem samostojnem učenju slovenščine ali obiskovanju jezikovnega tečaja v domačem okolju, med tem ko se pripravljajo na semestrski študij v Sloveniji). Jezik države gostiteljice se je priporočljivo naučiti:

Seveda je priporočljivo govoriti jezik države gostiteljice, vendar pa to ni pogoj za udeležbo. Predavanja se ponekod izvajajo v angleščini ali nemščini, v veliko državah pa v domačem jeziku. Pred odhodom v tujino se moram pozanimati, v katerem jeziku potekajo predavanja na instituciji gostiteljici. V kolikor odhajam na mobilnost v državo, katere jezik je s strani Evropske komisije definiran kot redkeje uporabljan in poučevan, imam možnost udeležbe na brezplačnem Erasmus intenzivnem jezikovnem tečaju.³

³http://vss.scptuj.si/dokumenti/erasmus_brosura_za_studente_2010.pdf

Brezplačni Erasmus intenzivni jezikovni tečaji (EILC – Erasmus Intensive Language Course) so organizirani v vsaki državi gostiteljici. Slovenske univerze bi take možnosti za širitev, popularizacijo in učenje slovenskega jezika med tujimi študenti morale bolje izkoristiti. V slovenskem univerzitetnem prostoru pa je nerazumno močna želja, anglizirati slovensko visoko šolstvo, misleč, da bomo tako privabili v naše predavalnice večje število tujih študentov. Predavanja v tujem, tj. angleškem jeziku, niso želja in cilj evropske jezikovne politike, nasprotno, gre za spodbujanje večjezičnosti in enakopravnost vseh uradnih jezikov EZ v terciarnem izobraževanju. Bolonjski proces ne predvideva skupnega, globalnega učnega jezika, ampak si prizadeva za delovanje skupnega evropskega visokošolskega prostora, tako da v EZ poteka »primerljivo, združljivo in skladno« izobraževanje. Evropske akademske diplome zagotavljajo istovetno znanje, ki je določeno s sistemom kreditnih točk – evropsko univerzitetno izobraževanje mora biti prepoznavno po (učni) izmenjavi profesorjev, raziskovalcev in študentov, le-ta pa ne sme temeljiti na globalnem učnem jeziku (angleščina), ampak na zagotavljanju kakovosti in evropskem sistemu zbiranja in prenašanja kreditnih točk.

Skupna predavanja slovenskih profesorjev v angleščini za slovenske in tuje študente, ki so pri nas na izmenjavi, je v nasprotju s slovensko Ustavo in Zakonom o javni rabi slovenščine, prav tako pa tega od nas ne zahtevajo evropska zakonodaja, vzpostavljanje skupnega (bolonjskega) visokošolskega prostora in program EZ za posodobitev visokega šolstva. *Firenška resolucija o rabi jezika pri univerzitetnem poučevanju in raziskovanju*, ki jo je potrdila Generalna skupščina EFNIL na Accademii della Crusca 28. septembra 2014, je utemeljevanje angleščine kot skupnega »jezika akademskega poučevanja in raziskovanja« prepoznala za »zelo stvarno jezikovno, spoznavno in kulturno tveganje«. Evropsko združenje osrednjih institucij za uradne jezike (EFNIL – European Federation of National Institutions for Language) »spremlja sedanjo težnjo po rabi

angleščine kot jezika akademskega poučevanja v neangleško govorečih državah z globoko zaskrbljenostjo«, saj to ogroža »jezikovno pestrost Evrope«. Gre za resno opozorilo, da kakovosti slovenskega visokega šolstva ne moremo graditi na trivialni angleščini predavateljev, ki bi svoje znanje posredovali študentom z besednim zakladom le nekaj tisoč besed:

EFNIL v celoti priznava praktično rabo angleščine kot pomožnega jezika za sporazumevanje med znanstveniki in akademiki, ki nimajo skupnega nobenega drugega jezika. Vendar pa hkrati svari pred rabo reduciranih različic angleščine kot prevladujočega ali izključnega sredstva pri poučevanju in objavljanju v drugih jezikovnih okoljih, saj to razvrednoti druge jezike in postopoma povzroči, da so čedalje bolj neprimerni za znanstveno razpravo.

EFNIL priznava prednosti angleščine v mednarodnem sporazumevanju, v visokem šolstvu pa »poenostavljeno obliko angleščine« sprejema le kot pomožno sporazumevalno sredstvo v t. i. eksaktnih znanostih (npr. kot pomoč pri mednarodni razlagi vede o znakih, tj. matematičnih izrazov, kemijskih formul, grafičnih prikazov, preglednic), sicer pa skladno z evropsko jezikovno politiko, *Budimpeško-dunajsko deklaracijo* in *Sklepi Sveta Evropske unije o posodobitvi visokega šolstva* priporoča rabo nacionalnih jezikov, ki omogočajo resnično kakovost evropskega visokošolskega izobraževanja. Visoko šolstvo v Sloveniji naj bo skladno z evropskimi smernicami za jezikovno izobraževanje prepoznavno s predavanji v slovenskem jeziku tudi za tuje študente, slovenskim študentom, ki jim slovenski profesorji morajo predavati v slovenskem jeziku, pa je potrebno zagotoviti najboljše možnosti za učenje tujih jezikov in vključiti učno mobilnost kot obvezno sestavino njihovega univerzitetnega izobraževanja. Slovenski profesorji in študenti morajo na slovenskih univerzah uporabljati slovenski jezik (Borovnik 2016a) na predavanjih, vajah in seminarjih ter pri raziskavah, znanstvene objave slovenskih visokošolskih učiteljev in sodelavcev v slovenskem jeziku pa morajo postati nespregledljiv pogoj v habilitacijskem postopku. Preteklost nas uči, da »izbranemu« jeziku (npr. latinščina, nemščina, srbohrvaščina, danes angleščina)

ne moremo določiti posebnega položaja v določenih sporazumevalnih okoliščinah. Angleščina zato ni nadomestni jezik v slovenskih visokošolskih predavalnicah, saj jezikovne (slovnične, pragmatične) in metajezikovne zmožnosti tvorca besedila (profesorja) in naslovnika (študenta) niso enake kot v slovenščini. Prvi jezik slovenskih študentov je slovenščina, vanjo so rojeni in so jo usvojili pod vplivom slovenske kulture in okolja. Slovenščina je za Slovence značilen spremni pojav, brez nje se izslovenimo (Jesenšek 2015: 9), izgubimo svojo istovetnost in postanemo Neslovenci. Jezik je naš (naj) pomembnejši simbol, ki določa naš način razmišljanja in našo kulturo. Če izgubimo slovenski jezik na področju izobraževanja, bodo naše jezikovne zmožnosti okrnjene, sporazumevalne zmožnosti se bodo zožile, prenašanje obvestil v slovenskem jeziku se bo začelo omejevati in raba bo iz javnega prehajala v vedno bolj ozke, zasebne (domačijske) okvire. Zamisel, da lahko samo en jezik zadovolji vse jezikovne potrebe, je preveč poenostavljena (Inkret 2014). Evropska komisija z večjezičnostjo zato spodbuja raznovrstnost jezikov, medkulturni dialog in zavest o evropskem državljanstvu, ki ga anglizacija ne more poosebljati. Spremeniti je potrebno tudi točkovalno politiko ARRS, ki neupravičeno daje angleškim objavam popolno prednost pred slovenskimi. To je prava sprejemljiva internacionalizacija slovenskega visokega šolstva, ki prinaša koristi, izhaja iz kakovosti, spodbuja jezikovno in kulturno raznolikost Evropske zveze in ima usklajen pristop do vloge svojega, tj. državnega, maternega, uradnega, jezika EZ v univerzitetnem izobraževanju. Jezikovna raznolikost je zaščitena tudi z evropsko zakonodajo, zato je anglizacija slovenskega visokega šolstva, kakršna je bila načrtovana v Predlogu Sprememb Zakona o visokem šolstvu (Snoj 2016), v nasprotju s Pogodbo Evropske unije, ki določata, da EZ »spoštuje svojo bogato kulturno in jezikovno raznolikost« (Člen 3) in pazi, da tej raznolikosti ne bi škodovali (Člen 27a):

Unija prispeva k razvoju kakovostnega izobraževanja s spodbujanjem

sodelovanja med državami članicami ter po potrebi s podpiranjem in dopolnjevanjem njihovih dejavnosti, pri čemer v celoti upošteva odgovornost držav članic za vsebino poučevanja in organizacijo izobraževalnih sistemov, pa tudi njihovo kulturno in jezikovno raznolikost. (Člen 165)

1. člen (Učni jezik) Predloga Sprememb Zakona o visokem šolstvu, ki ga je Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport zaradi protesta stroke in javnosti moralo umakniti iz svežnja predlaganih sprememb (Borovnik 2016a), je priznaval manj pravic in ugodnosti slovenskemu učnemu jeziku na slovenskih univerzah kot angleškemu, s tem pa je bil v nasprotju z Listino Evropske unije o temeljnih pravicah, ki v Členu 21 prepoveduje »vsakršno diskriminacijo na podlagi jezika«, v Členu 22 pa »spoštuje / . . . / jezikovno raznolikost«. Če bi bile sprejete spremembe, ki jih je zagovarjalo Ministrstvo in predlagala Rektorska konferenca Slovenije, bi bili slovenski študenti na slovenskih univerzah jezikovno diskriminirani, saj bi spremenjeni člen dovoljeval, da bi ne glede na slovensko in evropsko zakonodajo slovenski študent na slovenski univerzi lahko ostal brez slovenskih predavanj, oz. bi imel v slovenščini le del predavanj ali le »primerljiva« predavanja (Borovnik 2016b, c). Zaskrbljujoče pa je, da se kljub veljavni zakonodaji, ki takih nepravilnosti ne dovoljuje, na slovenskih univerzah pod okriljem »internacionalizacije« in »kakovosti« visokega šolstva že izvajajo taka predavanja v neslovenščini, najpogosteje v primerih, ko se v predavalnici slovenskim študentom priključijo študenti iz tujine, za katere pa fakultete / univerza ne organizirajo ločenih tujejezičnih predavanj, kot bi zakonsko bilo potrebno. Vzrok je prva in njeno odgovorno Ministrstvo, ne zagotavlja dovolj sredstev za izvajanje študijskega programa. Država Slovenija je leta 2016 namenila za visoko šolstvo le 0,62% BDP, ministrica pa je tako nizek delež poskušala opravičiti s tem, da »v danih javnofinančnih okvirih takojšne povečanje s sedanjih 0,62 odstotka BDP na 1 odstotek BDP ni izvedljivo«. V EZ je povprečje 1,3% BDP, v ZDA 2,7%, na Japonskem 1,5 %. Leta 2011 je država še velikopotezno napovedovala, da bo leta 2020 za visoko šolstvo namenila 2% BDP, danes pa se zdi, da bo težko uresničljivo doseči

vsaj 1% BDP. Razmišljanje o uspešnem dvigu kakovosti slovenskega visokega šolstva se zdi v stvarnosti zato nemogoče in gre bolj za idejo o idealni ureditvi v prihodnosti, prav tako pa podfinancirano slovensko visoko šolstvo ne zmore slediti načrtom o internacionalizaciji terciarnega izobraževanja. EZ si s programom za posodobitev evropskih visokošolskih sistemov prizadeva spodbuditi rast in delovna mesta,⁴ eden izmed pogojev za tak načrt pa je tudi »umestitev visokošolskega izobraževanja v središče inovacij, ustvarjanja delovnih mest in zaposljivosti«. Brez naložb v izobraževanje postajajo slovenske državne univerze vedno manj konkurenčne, zato se zatekajo k »razprodaji jezika«, (ne)zavedajoč se, da to ni prava pot internacionalizacije, čeprav kratkoročno prinaša nekaj dodatnega denarja. Zdi se, da je spodbujanje mobilnosti z bruselskim denarjem (Erasmus+) finančno edino zanesljivo privabljanje tujih študentov v Slovenijo. Gre za spodbujanje kakovosti z mobilnostjo, zavedajoč se, da je kakovost v izobraževanju močno odvisna od stabilno uravnavanega financiranja, ki lahko zagotovi nadaljnji razvoj slovenskih univerz. Spodbuditi je potrebno razvoj novih disciplin in študijskih programov, ki so rezultat partnerskega povezovanja med univerzami in okoljem, omogočiti primerno strokovno izpopolnjevanje visokošolskih učiteljev in sodelavcev, nagrajevanje odličnosti na pedagoškem in raziskovalnem področju ter spodbujati novo, bistveno boljše doktorsko usposabljanje. Slovenski jezik mora ostati učni jezik slovenskih univerz, hkrati pa je potrebno ponuditi boljše možnosti za učenje tujih jezikov. Slovenske univerze morajo slediti pozitivni jezikovni politiki EZ in uvesti obvezno mobilnost svojih študentov in obvezno učenje vsaj dveh tujih jezikov, ki bi se opravljalo kot del študijskega programa z veliko energijo in koncentracijo. Internacionalizacija slovenskega visokošolskega izobraževanja se tako ne enači z anglizacijo (Borovnik 2016č), ampak je po mednarodnem dogovoru skladna s sporočilom *Komisije*⁵ in

⁴<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=CELEX:52011DC0567>

širi »vrednote in strokovna znanja EU.« Pomembna vrednota EZ in Slovenije je jezik, to pa je poudarjeno tudi v Sklepih Sveta o internacionalizaciji visokošolskega izobraževanja, ki ugotavljajo, da internacionalizacija zahteva »skupni pristop velikih različnih področij politik in zainteresiranih strani, da /.../ poveča mednarodno sodelovanje in prepoznavnost ter spodbudi mednarodne mreže odličnosti«. ⁶ Internacionalizacija se tako pokaže v povsem drugi luči, kot se zdi na prvi pogled, ko bi naj bile vse težave (slovenske) bolonjske prenovne rešene z anglicizacijo. Internacionalizacija je tesno povezana s prizadevanji za reformo visokošolskega izobraževanja članic EZ. ⁷ Vlada Republike Slovenije je 28. 7. 2016 sprejela *Strategijo internacionalizacije slovenskega visokega šolstva 2016–2020*, v kateri je internacionalizacijo določila kot mednarodno partnerstvo skladno z evropskimi priporočili in navodili:

skupna skrb za ohranjanje in razvoj slovenskega jezika kot jezika stroke ob hkratni odprtosti za možnost kakovostne komunikacije v tujem jeziku pri študiju in znanstvenoraziskovalnem delu, kar je pogoj za pritegnitev kakovostnih (tujih) študentov in potencialnih novih strokovnjakov;

medkulturno dimenzijo bo dopolnjevala tudi kakovostna ponudba študijskih programov, modulov in predmetov v tujem jeziku;

pozitivni vpliv poučevanja v tujih jezikih. ⁸

Kljub zavrnitvi poskusa, da se v slovensko visoko šolstvo uvede angleščina kot nadomestni učni jezik (Žele 2016), pa *Strategija* ponovno ne razume, da znanje tujih jezikov ni enako kot poučevanje v tujem jeziku. Žal se je ponovno pokazalo, da se lahko dobro zamišljena evropska jezikovna politika in

⁵ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=CELEX:52011DC0567>

⁶ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0477>

⁷ [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=CELEX:52011XG1220\(07\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=CELEX:52011XG1220(07))

⁸ http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/razpisi/Visoko_solstvo/Internationalizacija_VS_2013/Strategija_internationalizacije_VS_2016_2020.pdf

njeni zakoni razlagajo po svoje in se tako spreobrača temeljno načelo Evropske zveze, tj. večjezičnost in spoštovanje jezikovne raznolikosti. S tem se v Sloveniji ponovno odpira vprašanje učnega jezika in »interpretacij« Ustave RS, v kateri je zapisano, da je »uradni jezik v Sloveniji slovenščina« (11. člen) in da »vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo« (61. člen).

LITERATURA

- BOROVNIK, Silvija, 2016a: Slovenščina kot jezik znanosti in univerzitetnega izobraževanja. *Delo* (31. 3. 2016), 5.
- –, 2016b: Rektor naj bo varuh, ne grobar slovenščine. *Delo* (2016, št. 118), 5.
- –, 2016c: Operacija zdravega telesa. *Večer* (13. 6. 2016), 16.
- –, 2016č: Internacionalizacija, nova kvaliteta visokega šolstva z odpovedovanjem slovenščini. *Delo* (13. 8. 2016), 6–7.
- INKRET, Andrej (ur.), 2014: *Posvet o slovenščini v visokem šolstvu in znanosti*. (Razprave, Dissertationes XXII). Ljubljana: SAZU.
- JESENŠEK, Marko, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. (Zora 117). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Univerza v Mariboru.
- KALIN GOLOB, Monika et. al., 2014: *Jezikovna politika in jezik visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- SNOJ, Marko, 2016: Pogleka slovenska univerza pred angleščino? *Iz jezika v jezik: slovenščina v prevodih*. Ur. Andreja Žele. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 59–60.
- ŽELE, Andreja, 2016: Kako je s slovenščino v strokah? *Večer* (9. 7. 2016), 11.

Prešernova in Petőfijeva »Železna cesta« Pot do ljubezni in svobode

ISTVÁN LUKÁCS

*Filozofska fakulteta Univerze Loránda Eötvösa, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, lukacs.istvan@btk.elte.hu*

France Prešeren je pesnik evropskega ranga slovenske, Sándor Petőfi pa madžarske romantike. Razprava skozi primerjalno analizo dveh pesmi (Od železne ceste, Vasúton) predstavlja, kako se v njunem pesniškem razmišljanju odraža tesna vez med idejama svobode in ljubezni.

France Prešeren a szlovén, Petőfi Sándor pedig a magyar romantika európai rangú költője. A jelen dolgozat két versszöveg (Od železne ceste, Vasúton) összevető vizsgálata alapján azt mutatja be, hogy költői gondolkodásukban miként teljesedik ki a szabadság és a szerelem szoros egygyűvé tartozásának eszméje.

Ključne besede: France Prešeren, Sándor Petőfi, slovenska romantika, madžarska romantika, ideja svobode in ljubezni

Kulcsszavak: France Prešeren, Petőfi Sándor, szlovén romantika, magyar romantika, szabadság és szerelem eszméje

Raziskovanje slovensko-madžarskih literarnih stikov je precej zanemarjeno področje slovenske primerjalne književnosti. Lahko rečemo, da so razlogi in vzroki za to popolnoma logični, saj sta bili slovenska literatura in slovenska literarna veda vedno usmerjeni predvsem k zahodnemu literarnemu in znanstvenemu krogu. Madžarska književnost in na sploh kultura v preteklosti nikoli nista bili predmet posebnega in poglobljenega zanimanja Slovencev. Vzrokov je nešteto, od zgodovinskih in mentalnih do kulturnih in jezikovnih. Na drugi strani pa je zadnja desetletja madžarska komparativistika na tem področju pokazala nekaj vidnih rezultatov. Tudi to je logično, saj je madžarska literarnozgodovinska veda od

začetka pa do konca 20. stoletja pokazala poseben čut do vseh duhovnih produktov sosednjih narodov, kljub prej omenjenim razlikam, natančneje prav zaradi njih, saj je s tem poučevala željo po povezovanju s sosednjimi narodi. Kar pa se tiče madžarske literarne vede in komparativistike znotraj nje, sta bili zadnji desetletji zaznamovani z paradigmatičnimi spremembami in je prišlo do popolne zmage postmodernističnih literarnovednih diskurzov.

István Fried, eden redkih madžarskih literarnih zgodovinarjev in komparativistov, ki se redno ukvarjajo tudi s slovensko literaturo, v svoji najnovejši študiji *France Prešeren – magyar aspektusból* (France Prešeren – z madžarskega zornega kota) (Fried 2015) postavlja temeljno vprašanje: v kakšni meri in zakaj je smiselno primerjati dve poeziji, če ni med njima nobenih neposrednih stikov. Gre, seveda, za retorično vprašanje, saj se tudi Fried zaveda, da je končni cilj takih primerjav nastajanje regionalnih literarnih sintez. Friedove dosedanje primerjave so bile usmerjene na ujemanja in razhajanja med Prešernom in madžarskim romantikom Vörösmartyjem. Predvsem prek teh analiz je prišel do temeljnih ugotovitev o diferenciranosti oziroma nediferenciranosti, o jezikovnem potencialu ter slojevitosti zapoznelega klasicizma nacionalnih literatur na eni in drugi strani. (Fried 2015: 57-58)

Če bi moral svojo v naslovu najavljeno temo postaviti prav v kontekst primerjalne književnosti na slovensko-madžarski oziroma na madžarsko-slovenski relaciji, bi moral vsekakor omeniti Pogačnikovo študijo *France Prešeren in Sándor Petőfi. Tipološka razčlemba antitetičnih in analognih paralelizmov*. (Pogačnik 1998) Seveda predvsem zaradi tega, ker je to edina temeljita slovenska primerjalna študija, ki se ukvarja s tipološkimi sorodnostmi in razlikami dveh konkretnih pesmi (*Slovo od mladosti in Itt benn vagyok a férfikor nyarában* /Tu sem sredi poletja moške dobe/). Kot piše Pogačnik: »Gre za tipološko analizo dveh pesmi in prek njih za analizo dveh avtorjev, med katerimi ni bilo nobenih idejno-estetskih zvez, obstajajo

pa – v konkretnih zgledih – genetične, žanrovske in miselne sorodnosti, ki so pogojene v skupnih virih in podobnih bivanjskih položajih.« (Pogačnik 1998: 222).

OD ŽELEZNE CESTE

»Blíža se železna cesta,
nje se, ljubca! veselím;
iz Ljubljane v druge mesta,
kakor tíček poletím.«
»Ak je blízo tista cesta,
moraš vzet' me, ljubček moj!
de, pogledat tuje mesta,
bom peljala se s teboj.«
»Sam se po železni cesti
vozil bom od nas do nas;
drugo ljubco v vsakem mesti
ímel bom za kratek čas.«
»Ceste tebi ne zapéram,
ne na Dunaj, v Gradec, v Trst;
tí pa mene pusti zméram,
pet 'mam boljših na vsak prst.«
»Vé Kranjice ste košáte,
so prijazne Štajerke;
Trst dekleta 'ma bogate,
Dunaj zal' oblečene.«
»Smo poštene mé Kranjice,
vsak sleparček ni za nas;
mé pa hočmo bit' ženice,
ljubce ne za kratek čas.«
»Vé si pa žel'te možičke,
ki ne stópio z vójence,
zmeram vprežene osličke,
dolgočasne revčke.«
»Tebe sla pa h krotkim ticam
vleče, buzakljunski kos!
Veter dal boš dvajseticam,
pricapljal nazaj boš bos.«
»Jaz popeljem se tje v Brno,
snubit Judnje kršene;
bom priženil z ženo črno
penezov na mernike.«
»Jaz pa iz domačih starcov
si moža zvolíla bom;
ímel bo ko peska dnarcov,
mene várval bo in dom.«
»Žene jaz ne bom zapíral,
bal ne bom se zanjo nič;

nje obresti bom pobiral,
 živel brez skrbi ko tič.«
 »Jaz pa hlače bom nosila,
 gospodar bom čez mošnjó;
 bom vabila na kosila,
 kogar meni bo ljubó.«
 »Varij! celi dan bo gódil,
 vso noč kašljal stari mož;
 bo te še od hiše spodil,
 ak mu stregla prav ne boš.«
 »Judnja je ko satan zvita,
 kadar boš z njo zavozlan,
 privošila skoporita
 komej ti bo sok neslan.«
 »Torej bodi meni zvesta,
 sej te ljubim le samó;
 kje je še železna cesta,
 koj mi v zakon daj rokó.«
 »Tebi jaz ne bom nezvesta,
 ljubček! ti si tiček zrel:
 ko železna pride cesta,
 varij, de ne boš mi ušel!«
 »Po nji peljal te ženico
 bom na Dunaj, v Gradec, v Trst,
 zvesto kazat jim Kranjico,
 ak ne bo na poti -- krst.«
 »Ak kaj tacga se napravi,
 boš počakal, ljubček moj!
 Vselej mož najmanj zapravi,
 ak ženico 'ma s seboj.«

Prešernova pesem *Od železne ceste* po mnenju nekaterih literarnih zgodovinarjev šteje med priložnostne pesmi (Kos 2002: 119), drugi pa jo uvrščajo med ljubezenske. (Pogačnik 1998: 230) Prvič je bila objavljena v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* 16. aprila 1845 s podnaslovom *Andrejčik in Barbika*. (Prešeren 1965: 240) V poznejših objavah Prešernove lirike je bil ta podnaslov izpuščen, uredniki so najverjetneje s tem želeli ublažiti priložnostni karakter same pesmi. Iz filoloških raziskav vemo, da je Prešeren pesem »... zasnoval iz zaljubljene misli na lepo Barbiko Peklarjevo iz Trbovelj, svakinjo ljubljanskega hotelirja Zalarja, in iz mrzličnega pričakovanja železnice, ki se je polastilo Ljubljancev tisto pomlad, ko so začeli graditi progo iz Celja proti Ljubljani.« (Slodnjak) (Pre-

šeren 1979: 280) Vsekakor je zanimivo in mogoče pomembno, da je ta igriva pesem nastala v mračnem, kritičnem obdobju Prešernovega življenja. Po žanrski kvalifikaciji je bila pesem prej uvrščena med »nadpevanke« (Pintar 1897: 47), kar je prevzela tudi poznejša prešernologija (Paternu 1994: 231). Gre za tako imenovano tekmovalno pesem, kakršno najdemo v bukolični liriki Teokrita, Vergila in Horacija. To pomeni, da Prešeren oživlja klasično tradicijo, vendar v tem primeru tekmovalna zaljubljenih ne umešča v naravno idilično okolje, ampak v takratno *tehnicistično* sodobnost. Z drugimi besedami, gre za povezovanje priložnostne in ljubezenske tematike s pomočjo oživljanja antične tradicije.

Prešernova pesem je prava dvogovorna pesem, ki je v svoji dialoški grajeni dosledno in simetrično, saj se v osemnajstih kiticah izmenično oglašata moški (Andrejčik) in ženski (Barbika) glas. Na samem začetku v prvi kitici pesnik označi predmet svoje pesmi, prav zaradi tega bi lahko rekli, da ima ta kitica funkcijo prave *propozicije*:

»Bliža se železna cesta,
nje se, ljubca! veselim;
iz Ljubljane v druge mesta,
kakor tiček poletim.«

Naslednje tri kitice kot *ekspozicija* prek hudomušnega razgovora med ljubezenskim parom predstavljajo začetek tekmovalja med nezvestobo moškega in ženske.

V nadaljevanju pa se v osmih kiticah s pomočjo izmeničnega dialoga na moški in ženski strani predstavljajo različni modusi: bogastvo variacij stikov moškega lirskega subjekta z ženskami na eni in možnost poroke ženskega lirskega subjekta z domačim starcem na drugi strani. To naštevaje in verbalno tekmovalje funkcionira kot prava *enumeracija*. Pomembno je poudariti, da v tem *enumeracijskem delu* izstopa posebna »zgodbica« kot *retardacija* o snubitvi Judinje v Brnu (9. kitica – moški glas), saj odgovor na to možnost prihaja šele

proti koncu pesmi (14. kitica – ženski glas). Glede na to, da gre za pravo *epsko retardacijo*, velja spomniti na dejstvo, da je Prešeren nekaj mesecev prej, 16. januarja 1845 v listu Illyrisches Blatt objavil romanco *Judovsko dekle*. Jasno je, da ta romanca in retardacija v pesmi *Od železne ceste* tvorita pravo samonanašanje (avtoreferencialnost). Zadnje štiri kitice lahko razlagamo kot epsko zadostitev pravici. 15. kitica se začne z vzročno-sklepalnim prislovom: »**Torej** bodi meni zvesta ...« To pomeni, da je rešen navidezni konflikt enumeracije, v katerem sta strani na visoki emotivni ravni naštevale lastne opcije in lastno vizijo o nezvestobi v tem ljubezenskem razmerju, saj je na koncu zmagala zvestoba.

Iz rečenega je razvidno, da Prešernova popolnoma simetrično zgrajena pesem – 4 / 8 / 4 – v svojih strukturnih rešitvah delno modelira najprestižnejšo obsežno pripovedno pesnitev, ep. (Avsenik Nabergoj 2011: 220–233)

Prešernova pesem je pisana v štirivrstičnih kiticah s trohejskimi osmerci in sedmerci, ki so med sabo povezani s prestopnimi ženskimi in moškimi rimami:

»Bliža se železna cesta,	8	A
nje se, ljubca! veselim;	7	B
iz Ljubljane v druge mesta,	8	A
kakor tiček poletim.«	7	B

V tej pesmi se je Prešeren jezikovno približal ljudskemu govoru, ki ga je literariziral. (Paternu 1994: 231)

VASÚTON

Tenger kéj veszen körül,
 Közepében lellem fürdik...
 A madár röpült csak eddig,
 Most az ember is röpül!
 Nyílsebes gondolatunk,
 Késő indulánk utánad,
 De sarkantyúzd paripádat,
 Mert elérünk, elhagyunk!
 Hegy, fa, ház, ember, patak

És ki tudja, még mi minden?
 Túnedez föl szemeimben
 S oszlik el, mint köd-alak.
 A nap is velünk szalad,
 Mint egy őrült, aki véli,
 Hogy őt, összevissza tépni,
 Űzi egy ördögcsapat;
 Futott, futott, s hasztalan!
 Elmaradt... fáradva dől le
 A nyugati hegytetőre,
 Arcán szégyen lángja van.
 S még mi egyre röpülünk,
 Egy sziporkát sem fáradva;
 Ez a gép tán egyenest a
 Másvilágba megy velünk! -
 Száz vasutat, ezeret!
 Csináljatok, csináljatok!
 Hadd fussák be a világot,
 Mint a testet az erek.
 Ezek a föld erei,
 Bennök árad a műveltség,
 Ezek által ömlenek szét
 Az életnek nedvei.
 Miért nem csináltatok
 Eddig is már?... vas hiányzott?
 Törjetelek szét minden láncot,
 Majd lesz elég vasatok.

Petőfijeva navidezno priložnostna pesem *Vasúton* (Na vlaku) je nastala decembra leta 1847, več kot dve leti in pol po Prešernovi pesmi. Velja omeniti, da je madžarski romantik točno v istem obdobju kot Prešeren doživel globoko pesniško krizo (1845-46), ki jo strokovna literatura povezuje s ciklom *Felhők* (Oblaki) in jo tako tudi imenuje. V Petőfijevi pesmi je opisano zelo konkretno doživetje potovanja z železnico, na prvi progi, ki je bila odprta med Pešto in Vácem 15. julija leta 1845. To pomeni, da se Petőfijevo pesniško besedilo nanaša na konkretno in ne na virtualno doživetje, tako kot pri Prešernu. Tudi Petőfijeva pesem je pisana v štirivrstičnih kiticah, teh je 9, natančno pol toliko kot v Prešernovi, v njih se izmenjujejo sedmerci in osmerci, ki so med sabo povezani z oklepajočimi ženskimi in moškimi rimami. Podobnost metrične sheme z malce drugačnim vrstnim redom parnih in neparnih vrstic je

več kot očitna, zlasti pa je pomembno poudariti *asimetrijo* števil zlogov v vrsticah, neparnih sedmercev in parnih osmercev:

Tenger kéj veszen körül,	7	A
Közepében lellem fürdik...	8	B
A madár röpiült csak eddig,	8	B
Most az ember is röpiült!	7	A

Prvi kitici Petőfijeve pesmi, podobno kot prve štiri Prešernove, vsebujeta *propozicijo* in *ekspozicijo*. V prvi kitici lirski subjekt izraža svojo neizmerno veselje, natančno tako kot pri Prešernu, ter prek popolnoma enake pesniške prispodobe primerja potovanje človeka. (Prešeren: kakor tiček – Petőfi: ptič leti, človek leti):

Morje *veselja* me objema,
Sredenj se moja duša kopa ...
Tiček je letel do zdaj,
Zdaj pa leti tudi človek!

Petőfi

»Blíža se železna cesta,
nje se, ljubca! *veselim*;
iz Ljubljane v druge mesta,
kakor tiček poletim.«

Prešeren

Vzrok neizmernega veselja lirskega subjekta je seveda sama železnica, oziroma možnost hitrejšega potovanja od ptice in od same misli (2. kitica). Dve propozicijski in ekspozicijski kitici, podobno kot pri Prešernu, takoj ustvarjata navidežno opozicijo med lirskim subjektom v prvi osebi ednine (1. kitica) in prvi osebi množine (2. kitica). Ker se v nadaljevanju dosledno izmenjujeta prvoosebni individualni in kolektivni subjekt, lahko rečemo, da tudi v tem primeru gre za *enumeracijsko* dialoško predstavljanje zelo konkretne ideje, ideje *histrosti*. V tem enumeracijskem naštevanju in opoziciji je na eni strani predmetni zunanji svet, v katerem se giblje sam vlak (gore, drevesa, hiše, ljudje, potok, samo sonce), na drugi strani pa je s popolno predfuturistično dinamiko predstavljen zmagujoči vlak, v katerem se nahaja sam subjekt. V zaključnem delu pesmi (7. in 8. kitica) lirski subjekt poziva k izdelavi tisočerih vlakov, ki naj bi zasedli ves svet, kot se metaforično izraža: »To so žile zemlje«, prek katerih krožijo omika naše

civilizacije in sokovi življenja. Na samem koncu za ideološki zaključek postavi retorični vprašnji: Zakaj do zdaj niste gradili železnic? Mogoče vam je manjkalo železa? Na ti vprašanji sledi jasen in odločen odgovor lirskega subjekta: razbijte vse verige in boste imeli dovolj železa. Jasno je, da se ta *navidezno* priložnostna pesem na koncu, v zadnji kitici pretvori v pravo politično pesem z radikalnim pozivom k razbijanju verig.

Pesnika našega prostora, reprezentativna predstavnika nacionalne romantike, Slovenec France Prešeren in Madžar Sándor Petőfi, v svojih pesniških besedilih s skoraj identičnim naslovom tematizirata vlak, sodobni dosežek človeške civilizacije. Obe pesmi sta grajeni na podlagi zelo podobne metrične sheme: v štirivrstičnih kiticah z osmerci in sedmerci, ki so med sabo povezani ali s prestopnimi ali z oklepajočimi ženskimi in moškimi rimami. Prešernova pesem je natančno dvakrat daljša kot Petőfijeva. Obe pesmi, ki sta dosledno dialoško grajeni (pri Prešernu eksplicitno, pri Petőfiju implicitno), v svojih strukturnih rešitvah delno modelirata najprestižnejšo obsežno pripovedno pesnitev, ep. To se jasneje vidi pri Prešernu, saj neposredno izhaja iz klasicistične tradicije »nadpevank«. Identična skupna tehnicistična inspiracija (vlak) pri Prešerenu navidezno odpira popolnoma individualno pot (ljubezen), pri Petőfiju pa kolektivistično (svoboda). Kaj pa je zaključek pri obeh, do katerega prideta vsak na svoj način in po lastni poti? Pravzaprav zelo sorodna stvar: pri Prešernu po odpiranju vprašanja individualne svobode in naštevanju vseh možnih alternativ na koncu „zasidranje“ pri domači, tj. *nacionalni ljubici*, pri Petőfiju pa po tekmovalnem in futurističnem letu vlaka boj za *univerzalno svobodo*. Tudi v tem primeru gre pri obeh za pomembna, med seboj močno povezana principa romantične koncepcije: *ljubezni* in *svobode*.

LITERATURA

- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2011: *Literarne vrste in zvrsti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- FRIED, István, 2015: France Prešeren magyar aspektusból. *Forrás*, 11, 56–72 <http://www.forrasfolyoirat.hu/1511/fried.pdf>
- KOS, Janko, 2002: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- PATERNU, Boris, 1994: *France Prešeren*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Ljubljana.
- PINTAR, Luka (L. P.), 1897: Nadpevanka. *Ljubljanski zvon*, 47–49.
<http://scans.library.utoronto.ca/pdf/5/16/ljubljanskizvon-17ljubuoft/ljubljanskizvon17ljubuoft.pdf>
- POGAČNIK, Jože, 1998: France Prešeren in Sándor Petőfi. Tipološka razčlemba antitetičnih in analognih paralelizmov. *Hasonlóságok és különbözőségek – Ujemanja in razhajanja*. Kossics Alapítvány/Košičev sklad: Budapest.
- PREŠEREN, France, 1965: *Zbrano delo I*, Ljubljana: DZS.
- PREŠEREN, Anton 1979: *Pesnitve in pisma*. Ur.: Anton Slodnjak. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SZABÓ, T. Anna, <http://szabotanna.com/esszek/egy-sajat-versem-elemzese/>

Novo od Prešerna

MIRAN HLADNIK

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani Aškerčeva cesta 2,
1000 Ljubljana, miran.hladnik@gmail.com*

2016 sta v evidenco slovenske literarne zgodovine prišli dve novi varianti Prešernovih rokopisov, Slovo od mladosti in Dohtar. Odkritje je vzbudilo več javnega interesa, kot ga sicer drugi literarnovedni dogodki, in je bilo izčrpno predstavljeno v strokovnem tisku. Prispevek poroča o Prešernovih rokopisih na ozadju razmerja med dvema vrstama udeležencev pri prometu z njimi: akademskimi prešernoslovci na eni strani in zasebnimi lastniki, skrbniki, zbiratelji in poznavalci na drugi strani.

2016-tól a szlovén irodalomtörténet két újabb Prešeren-kézirat változatot tart számon, az egyik a Búcsú az ifjúságtól (Slovo od mladosti), a másik pedig A doktor (Dohtar) című vers kézírata. A felfedezés iránt a közvélemény nagyobb érdeklődést tanúsított, mint általában más eddigi irodalomtudományi esemény iránt és a szaksajtó is részletesen bemutatta. A tanulmány arról számol be, miként viszonyul a Prešeren-kéziratokhoz két csoport: egyfelől az akadémiai Prešeren-kutatók, másfelől a tulajdonosok, gyűjtők és szakértők.

Ključne besede: France Prešeren, rokopisi, pesemske variante, zbiralci

Kulcsszavak: France Prešeren, kéziratok, versváltozatok, gyűjtők

Aprila 2016 je na slovenski konzulat v Clevelandu prispela ponudba ameriškega Slovenca Evgena Favettija, da proda ali daruje slovenskemu muzeju v Clevelandu (Slovenian Museum & Archives) dva Prešernova rokopisa, ki ju poseduje, rokopis elegije Slovo od mladosti in rokopis romance Dohtar. Ponudbo je prevzel lektor za slovenščino na clevelandski univerzi Luka Zibelnik. Ker ga je skrajša mučil dvom o avtentičnosti dokumentov, se je obrnil na svoja nekdanja akademska učitelja v Ljubljani, Aleksandra Bjelčeviča in Mirana Hladnika, ki sta po ogledu posnetkov presodila, da gre za doslej neevidentirani varianti pesmi v Prešernovem zapisu. Zibelnik se je z lastnikom dogovoril, da rokopisa daruje muzeju.

Družina Favetti izhaja iz Škrilj pri Ajdovščini, od koder je zaradi nasilja italijanskih fašistov pred drugo svetovno vojno pobegnila v Ljubljano in se naselila v hiši na Mestnem trgu 7. Oče zadnjega lastnika, Evgen Favetti, je rokopis dobil od antikvarja in zbiratelja Janeza Dolžana (1910–1984) okoli leta 1937 bodisi namesto plačila za delo v njegovi knjigarni bodisi za darilo ob rojstvu sina, tudi Evgena po imenu. Od kod Dolžanu rokopis, ni znano. Med vojno se je Favetti z družino skrival pred Italijani, po kapitulaciji Italije pa se je zaposlil pri jugoslovanski kraljevi gardi kot prevajalec. Leta 1945 se je zato umaknil iz Ljubljane in konec vojne dočakal v Trstu. Do 1948 je družina živela v domačih Škriljah, odtlej pa, ker so bili jugoslovanski državljani, v italijanskih begunskih taboriščih Bagnoli pri Neaplju, v Senegalu in mestu Jesi pri Anconi. 1950 so dobili ameriški vizum in emigrirali v ZDA. Po nekaj menjavah bivališč so se ustalili v bližini Clevelanda. Ko je oče leta 2000 umrl, je Prešernova rokopisa podedoval sin, in se ju zdaj, tudi sam že prileten, odločil dati v hrambo javni inštituciji.

Zibelnik je z avtentikacijo dokumentov najprej neuspešno poskušal v ZDA. Ker je datacija papirja z radiokarbonsko metodo pri tako mladih rokopisih nezanesljiva, sem za sodelovanje nagovoril kemičarko Jano Kolar, ki je razvila zanesljivejšo metodo bližnje infrardeče spektroskopije. Rokopisa sta z diplomatsko pošto odpotovala v Ljubljano v analizo in bila ob tej priložnosti ob veliki javni pozornosti predstavljena na Filozofski fakulteti. Presenetljivo je bilo spoznanje, da Prešernovi rokopisi doslej niso bili deležni datacije ne po tej ne po kateri drugi fizikalni ali kemijski metodi. Spektralna analiza je pokazala, da je papir rokopisov iz različnih obdobj: Slovo iz leta 1830 (± 30 let), Dohtar pa iz leta 1790 (± 30 let). Presenetljivo je tudi, da ne obstaja nobena resna grafološka analiza Prešernove pisave. Za določitev, da so rokopisi Prešernovi, so nekoč zadoščale izjave poznanih prešernoslovcev. Na izčrpano grafološko analizo Prešernova pisava še čaka.

Kako sta videti rokopisa? Vsak je na svojem listu, oba sta dobro ohranjena. Slovo od mladosti je v bohoričici, Dohtar pa

v gajici. Pri Slovesu je v levem zgornjem kotu proti svetlobi videti, kot da bi bil papir opremljen z vodnim žigom, vendar znamenja, ki spominja na zgornji del velike pisane črke P, v seznamih vodnih žigov tega obdobja ni bilo mogoče najti. Med rokopisoma je okrog 15 let razlike, zato se njuna pisava razlikuje. Pisava Slovesa od mladosti je podobna poznanemu rokopisu iste pesmi (NUK Ms 470), ki je nekaj starejši od clevelandskega. Oba sta nastala na prelomu let 1929 in 1930 in spadata med najstarejše ohranjene Prešernove izvirne rokopise, oba sta tudi podpisana *Dr Prešhérn* z dodano ornamentirano krajšavo MP (*manu proprio*). Elegija Slovo od mladosti ima v Prešernovem opusu prelomno mesto: po objavi v 1. zvezku *Krajnske čbelice* 1830 je prinesla Prešernu prvo pesniško slavo.

Pesem Dohtar je nastala leto in pol za Slovesom in jo je pesnik namenil objavi v tretji *Krajnski čbelici* 1832, vendar je izšla šele v naslednjem, četrtem zvezku 2. julija 1834, saj sta mu jo Čop in urednik Kastelic za tretji zvezek črtala. Novi rokopis ni iz tega obdobja, temveč iz priprav za ponatis v *Poeziji*. Podoben je obema cenzurnima rokopisoma tega besedila za zbirko, ki ju prešernoslovje datira v leto 1846. Popravki v njem govorijo, da je nastal nekoliko pred cenzurnima rokopisoma, torej 1845 ali 1846. V splošnem je novi rokopis bolj izpisan (ornamentiran) z velikopoteznimi zaključki črk, kar govori morda o tem, da je bil prepis napravljen z mislijo, da bi bil lahko tudi za darilo, medtem ko je pri cenzurnih rokopisih videti, kako se je pisec trudil črke v besedah ločevati, da bi zmanjšal možnost stavčevega napačnega branja. Dohtar je bil zapisan z nekaj večjo skrbjo kot Slovo od mladosti.

Zdaj poznamo sedem variant pesmi Slovo od mladosti (štiri rokopisne in tri tiskane) in šest variant pesmi Dohtar (štiri rokopisne in dve tiskani). Clevelandski rokopis Slovesa je najbližje prvemu natisu pesmi v *Krajnski čbelici* in ga imamo lahko za predlogo temu natisu, novi rokopis Dohtarja pa je predloga cenzurnima rokopisoma za *Poezije*. Z leti je Prešeren vedno pogostejše, nazadnje že skoraj obsesivno opremljal svoja pesemska besedila z akcenti. V novem rokopisu Slovesa tega še ni počel, v clevelandskem Dohtarju pa je akcentuiral-

nje že intenzivno. Prešernoslovje doslej še ni našlo ključa za Prešernovo akcentuiranje in je v kritičnih izdajah naglase kar izpuščalo, čeprav je iz Prešernovih izjav očitno, da je akcentuaciji namenjal veliko pozornost in da mu ni bilo všeč, če so bili v natisu zaradi malomarnosti stavca ali samovolje urednika naglasna znamenja postavljena drugače kot v rokopisu. Poznejše redakcije Prešernovih pesmi so s pravopisnim posodabljanjem podobno potvarjale tudi ločila in apostrofe.

Novi varianti pesmi Slovo od mladosti in Dohtar ne prinašata informacij, ki bi spreminjale dosedanje razlage besedil. Za prešernoslovje sta pomembni kot potrdilo Prešernovega ustvarjalnega postopka. Pesmi je vse svoje življenje pilil. Prepisoval in prirejal jih je bodisi za darilo prijateljem in znancem bodisi za predlogo natisom in ponatisom. Nove prepise pesmi je zahtevala sprememba pravopisa, tj. uvedba gajice, pa tudi Prešernovo iskanje ustreznjšega pesemskega izraza.

Pregled dogajanja okrog Prešernovih rokopisov je pokazal, da nove najdbe niso tako zelo nenavadne, kakor se nam zdi zaradi siceršnje velike raziskanosti Prešerna. Prešeren je svoje pesmi v prepisu ali v natisu s posvetilom namreč rad podarjal ljudem iz svojega precej širokega družabnega kroga, zato ne bi bilo preveč presenetljivo, če bi se med zapuščinami pojavila še katera.

Nenavadna in precedenčno dragocena je odločitev lastnika, da rokopisni varianti prepusti javni inštituciji, še prej pa omogoči njuno kvalitetno preslikavo. Če že ne izhaja iz zavesti, da je stara kulturna dediščina javna last, ki mora biti javnosti prosto dostopna, pa tako zavest vzpostavlja in kliče po podobnih dejanjih. Noviteti sta v različnih digitalnih formatih dostopni na več portalih: v Digitalni knjižnici Slovenije (dLib), v Wikimedijini Zbirki (Commons) in na Wikiviru. Ker sta opremljeni z licenco cc (*creative commons*), se lahko svobodno kopirata in objavljata tudi drugje. Ob njiju so vzporedno dostopne tudi druge variante teh dveh pesmi; njihova vzporedna postavitve je spodbuda za bodočo spletno znanstveno redakcijo celotnega Prešerna. Aktualno odpiranje Prešerna javnosti je primerljivo Kidričevemu pozivu zasebnim

lastnikom Prešernovih rokopisov leta 1946, naj svoje kulturne zaklade odstopijo javnim inštitucijam. Poziv se je pred 70 leti rodil v nacionalizacijski evforiji, tokrat pa je v sozvočju z globalnim prizadevanjem sprostiti dostop ljudi do informacij vseh vrst, tudi do tistih, ki imajo status kulturne dediščine: samo od informiranega in kultiviranega državljana namreč lahko pričakujemo, da se bo v prelomnih civilizacijskih trenutkih obnašal odgovorno in se odločal po pameti. V digitalni kulturi ni nobenega razloga, da bi informacije obravnavali na enak način kot industrijske proizvode in da bi pravni status intelektualnih produktov uravnavali po zgledu pravnega statusa materialnih dobrin.

Zakaj je bila nova prešerniana deležna tako velike medijske pozornosti, ko pa vendar vemo, da Prešernova poezija ne usmerja življenja današnjega Slovenca? Kljub temu je Prešeren pomembna nacionalna identitetna točka. Tisto malo, kar je o Prešernu ostalo v spominu iz šole, da je v poeziji združil teme romantične ljubezni, slovenstva in poezije, je prepisala Zdravljica kot nacionalna himna: nekdanji status Prešerna kot pesnika ljubezni je transformirala v status prvega nacionalnega pesnika. Šibkejša ko je zveza med Prešernovimi človečanskimi postulati in današnjim slovenstvom, močnejša je njegova alibična simbolna oziroma deklarativna vrednost.

Dodatno je k interesu javnosti prispeval podatek, da je od zadnjega podobnega odkritja minilo pol stoletja in da gre torej za redek dogodek. Pri predhodnih odkritjih je šlo večinoma za ponovno najdbo evidentiranih in vmes izgubljenih besedilnih variant ali za Prešernova nemška besedila, ki jim niso pripisovali enake teže kot slovenskim. Nekatera odkritja niso bila deležna tako velike pozornosti zaradi suma, da so bili rokopisi pridobljeni na nelegalen način, ker je bila problematična njihova avtentičnost ali ker so bili opolzke narave. Nezanemarljivo je k odmevnosti prispevalo, da sta se rokopisa pojavila v Ameriki, ki ima med prostori, o katerih se poroča, tradicionalno prednost. In seveda: današnje medijske možnosti za popularizacijo so izrazito drugačne od tistih pred 60 leti, ko sta bila na razpolago le tisk in radio.

Zakaj je bilo ob tokratnem odkritju tolikšna potreba po dokazovanju avtentičnosti rokopisov? Prej je javnost preprosto verjela poznavalcem. Generacije poznavalcev, ki so suvereno obvladovale prešerniano, so že zdavnaj pokojne, stik z njihovim pozitivističnim prešernoslovjem se je prekinil, poznavalsko rutino bo treba pridobiti na novo. Digitalna kultura nas v večji meri izpostavlja poneverbam kot predhodna obdobja in mediji so polni zgodb o goljufijah vseh vrst. Žanr televizijske forenzične nadaljevanke gledalcem dopoveduje, da kriminalna dejanja lahko dokažemo le s sofisticiranimi znanstvenimi metodami, zato jih javnost pričakuje tudi pri dokazovanju Prešernovega avtorstva. Izkazalo se je, da ima znanost težave z določanjem starosti črnila. Koristna je pri dataciji papirja, vendar je manj natančna od tradicionalne tekstološke analize, ki starost rokopisa določa v razmerju do poznanih datiranih variant glede na popravke in spremembe.

Na Prešernove rokopise pogledimo še iz razmerja med znanostjo in poznavalstvom oz. med eksperti in ljubitelji (Wragge-Morley, 2016). Razmerje je postalo aktualno zaradi razmaha objavljanja, širitve predmetnega področja literarne vede in postulata interdisciplinarnosti, ki naj poskrbi za kompleksnejše dojetje predmeta. Izraz poznavalstvo (angl. *connoisseurship*, nem. *Kennerschaft*, gl. gesla na Wikipediji) je doma v likovni umetnosti in glasbi, poznavalci ocenjujejo pijače (vino, čaj, pivo) in hrano, vedno glasnejši so tudi na področju (lokalne) zgodovine in domoznanstva. Poznavalcev ne kvalificira izobrazba (profesionalnost), ampak jih legitimira razvit okus kot posledica nadarjenosti in zavzete predanosti. Če je strokovnjaštvo stvar priučenosti in poklica, je poznavalstvo stvar srca in poklicanosti. Strokovnjaki radi ločnico med sabo in laičnimi poznavalci zarisujejo tako, da laikom odrekajo sposobnost in voljo po kontekstualizaciji nakopičenega znanja. Amaterski poznavalci lahko res veliko vejo, zmanjkalo pa naj bi jim pri umeščanju vednosti, pri njeni argumentaciji, interpretaciji in artikulaciji, videli naj bi samo drevje, ne pa gozda. Laična javnost med akademskimi eksperti in laičnimi poznavalci niti ne razlikuje: od obojih zahteva načitanost (pozna-

valec je zanjo človek, ki iz rokava stresa imena, datume in naslove) in predanost.

Zgledni prostor druženja zavzetih laikov in profesionalcev je v zadnjem desetletju in pol Wikipedija. Pobuda za sodelovanje je prišla »iz ljudstva«, od spodaj navzgor, zato imajo laiki na Wikipediji pri sprejemanju odločitev prednost pred strokovnjaki. Skrbništva nad strokami tu še danes nimajo eksperti, ampak zavzeti in samoiniciativni posamezniki iz kakšne druge discipline, saj so bile akademske stroke dolgo samozadostne in slepe za tovrstni javni interes. Zaradi neugodnih demografskih gibanj so stroke kadrovsko stagnirale (humanistične povrhu tudi zaradi upadanja ugleda) in zato preprosto ne obvladujejo več svojega razraščajočega se predmeta. Ker ekspertov za dnevne naloge ni dovolj, so primorane pritegniti zainteresirane laike, najprej tiste bližnje (svoje študente in upokojene profesorje), potem pa še prostovoljce iz drugih strok.

Udeležba amaterjev pri produkciji humanističnega znanja je rodila pojem »ljudske znanosti«. Bremini jo potreba po mitiziranju, to je po konstruiranju razlag, ki oblikujejo všečno podobo skupnosti in ji godijo. To sicer neredko počne tudi »uradna« znanost, vendar je za razliko od »neuradne« znanosti v principu zapisana dekonstrukciji mitov. V slovenski (literarni) zgodovini so to miti o nacionalnokonstitutivni vlogi literatov in literature, o njeni avtohtonosti, o šibkih zvezah s slovanskim kulturnim zaledjem, zlasti s tistim na Balkanu in »za Karpati«, o plemenitem liku matere v njej, o upornosti in prvinskem demokratizmu Slovencev itd. Digitalizacija kulturne dediščine naplavlja primarna gradiva, ki so jih nekoč davno kot nepomembna zanemarili, kar danes pri ljudskih zgodovinarjih vzbuja sum, da se jim nekaj prikriva in da gre za zaroto »uradne znanosti«. Kljub temu da nihče ni imun pred instrumentalizacijo znanstvenih spoznanj, so laiki, ki se imajo radi za edine »prave raziskovalce«, zaradi pomanjkanja kontekstualnega znanja vendarle bolj izpostavljeni pristranskosti kot profesionalci. Ali pa uravnotežene sodbe sploh niso njihov cilj. Opozicija med laiki in profesionalci ni

vedno razločna; najdejo se tudi profesionalci, ki iz političnih ali osebnokarierističnih razlogov s svojo ekspertizo legitimirajo pretirana laična stališča.

Akademsko srenja se vse premalo vključuje v javno debato na strokovne teme in s tem ogroža svojo verodostojnost in svoj obstoj. Zgodovina, ki bi jo pisala zgolj »modrost množic« (angl. *wisdom of the crowd*), bi bila nespametna zgodovina. Vendar bi bilo prav tako nespametno, če bi strokovno dejavnost laične množice ignorirali. Akademski eksperti v razmerju do amaterjev ne bi smeli nastopati avtoritativno (kot *sage on the stage*, modrec na odru'), ampak usmerjevalno (kot *guide on the side*, vodja ob strani') (Madsen-Brooks 2012, Hladnik 2014).

V prešernoslovju so bili ves čas udeleženi oboji, strokovnjaki (filologi, bibliotekarji) in amaterji (zbiratelji, skrbniki dediščin, lokalni kulturni aktivisti, dediči), isti ljudje neredko enkrat v eni in drugič v drugi vlogi (npr. Janko Šlebinger v javni službi bibliotekarja in hkrati kot zasebni zbiratelj). Razlikovanje med vlogami je oteženo, ker se je prešernoslovje formiralo še pred ustanovitvijo univerzitetne literarne zgodovine, ki predstavlja stroko v ožjem pomenu besede, in opozicija med akademskim strokovnjaštvom in amaterskim poznavilstvom ni bila izrazita. Prešernoslovje so v obliki zbiranja tekstov in pričevanj ter redakcije in objave besedil vzpostavili Janez Bleiweis (v funkciji skrbnika Prešernove rokopisne zapuščine), Fran Levstik kot arbiter v jezikovnih rečeh, Fran Levec, Tomo Zupan in Ivan Grafenauer kot profesorji slovenščine, Luka Pintar kot profesor in bibliotekar, Avgust Žigon, Alfonz Gspan, Štefka Bulovec kot skriptorji oz. bibliotekarji, France Kidrič, Ivan Prijatelj in Anton Slodnjak kot filologi in univerzitetni profesorji. Pomembnejši pričevalci so bili Prešernovi sodobniki ali prijatelji: urednik Janez Bleiweis, trgovec Viljem Killer in redovnik Blaž Crobath. Rivalske opozicije med prešernoslovci so se le deloma oblikovale na ločnici akademsko : neakademsko (Kidrič : Avgust Žigon, Slodnjak : Joka Žigon), pri čemer neakademsko ni imelo pomena laičnosti, ampak zgolj odsotnosti akademske javne službe.

Nekateri udeleženci v prometu s Prešernovimi besedili do zadnjega odkritja prešerniane niso bili deležni dovolj prešernoslovske pozornosti. To so skrbnik Levstikove zapuščine pravnik Emil Gutman, zbiratelj Martin Perc iz Celja, ki je bil trgovec, in zbiratelj Peter Romavh iz Ljubljane, ki je bil železničarski uradnik. Falsifikator Elko Justin je bil grafik, zbiratelj in trgovec z rokopisi Janez Dolžan je bil antikvar, kranjski zbiratelj in domoznanec Črtomir Zorec je bil po izobrazbi tekstilni strokovnjak. Ob novih rokopisih so se razkrili detajli iz življenja nekaterih lastnikov drugih Prešernovih rokopisov: slavista Pavla Strmška, Mire Hubad, hčerke advokata iz Litije in žene visokega banovinskega uradnika, enigmatičnega Egona Masneca in treh emigrantov: Marijana Draga Šijanca, ki je bil dirigent, Vitala Ašiča in Toussainta Hočevarja, ki je bil profesor ekonomije na univerzi v New Orleansu.

Kidričev poziv iz leta 1946 lahko danes nadomestimo s pozivom lastnikom evidentiranih in neevidentiranih Prešernovih rokopisov, da omogočijo njihovo kvalitetno digitalizacijo, ki je nujno izhodišče za spletno postavitev posnetkov ter vzporednih kritičnih prepisov vseh Prešernovih besedil. DLib je rokopise v hrambi NUK-a že postavila na ogled.

LITERATURA

Connoisseur. Wikipedia, the free encyclopedia.

HLADNIK, Miran, 2014: *Nova pisarija: Strokovno pisanje na spletu*. Wikiknjige.

– –, 2016: Zgodbe Prešernovih rokopisov. *Slavistična revija* 64/3. 217–39.

HLADNIK, Miran, Luka ZIBELNIK, Jana KOLAR, Aleksander BJELČEVIČ, 2016: Nova prešerniana. *Slavistična revija* 64/3. 241–68.

- MADSEN-BROOKS, Leslie, 2012: "I nevertheless am a historian": Digital Historical Practice and Malpractice around Black Confederate Soldiers. *Writing History in the Digital Age: A born-digital, open-review volume edited by Jack Dougherty and Kristen Nawrotzki*.
- WRAGGE-MORLEY, Alexander, 2016: [Humanist] 30.597 events: Science and Connoisseurship. Humanist Discussion Group 21. dec.

Od nedoločne do določne oblike slovenskih pridevnikov

VLADO NARTNIK

*Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Novi trg 4,
1000 Ljubljana, Vlado@zrc-sazu.si*

Slovenski pridevniki se delijo na tri skupine. Prvi pripadajo pridevniki, ki imajo pripono *-ov* ali *-in* ter poznajo v moškem spolu ednine samo nedoločno obliko. V zvezi s to skupino je zanimiv dvodelni naslov Cankarjeve povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica*, ki ga je Avgust Pavel v prevodu skrčil v svojilni sklad *Jernej szolgalegény igazsága*. Druga skupina razlikuje v moškem spolu ednine nedoločno in določno obliko. Pridevniki tretje skupine imajo pripono *-ji* ali *-ski* ter poznajo v moškem spolu ednine samo določno obliko.

A szlovén mellékneveket három csoportba soroljuk. Az első csoportba az *-ov* vagy *-in* képzős melléknevek tartoznak, amelyeknek hímnem egyes számban csak határozatlan alakjuk van. Éppen ez utóbbi szempontból érdekes Cankar elbeszélésének két részből álló címe: *Hlapec Jernej in njegova pravica*, melyet Pável Ágoston a maga fordításában egy birtokos szerkezetbe tömörített: *Jernej szolgalegény igazsága*. A második csoport hímnem egyes számban megkülönbözteti a határozott és határozatlan alakot. A harmadik csoport mellékneveinek *-ji* vagy *-ski* képzője van, amelyeknek hímnem egyes számban csak határozott alakjuk lehet.

Ključne besede: besedna zveza, nedoločna in nedoločna oblika, pridevnik, privezek, svojilni sklad

Kulcsszavak: szókapcsolat, határozatlan és határozott alak, melléknév, állítmányi névszó, birtokos szerkezet

Z vidika nedoločne in določne oblike se slovenski pridevniki delijo na tri skupine. Prvi skupini pripadajo tisti, ki v živem in neživem nazivniku ter neživem tožilniku moškega spola ednine poznajo samo nedoločno obliko. Gre za svojilne pridevnike, ki so blizu roditeljskemu ednine in imajo pripono *-ov* ali *-in* (Toporišič 2000: 320):

telovnik starega očeta	→ očetov telovnik
predpasnik stare matere	→ materin predpasnik

Pa tudi za snovne pridevnike (Vidovič Muha 2013: 381):

želod puhastega hrasta	→ hrastov želod
žir gozdne bukve	→ bukov žir

Drugi skupini pripada kakovostno-odnosna glavnina (Jakopin 1968: 169), ki v živem in neživem nazivniku ter neživem tožilniku moškega spola ednine razlikuje tako nedoločno kakor določno obliko:

nov telovnik	→ očetov novi telovnik
nov predpasnik	→ materin novi predpasnik

Tretji skupini pripadajo tisti, ki v živem in neživem nazivniku ter neživem tožilniku moškega spola ednine poznajo samo določno obliko (Pavel 2013: 122 in 123). Gre za svojilne pridevnike, ki so blizu roditeljskemu množini in imajo pripono *-ji* ali *-ski*:

trop volkov	→ volčji trop
trop živali	→ živalski trop

V zvezi s prvo skupino pridevnikov je posebej zanimiv dvodelni naslov Cankarjeve povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica*. Ta je prekmurskega rojaka Avgusta Pavla (1886–1946) lahko spodbudil, da je prevedel celo povest v madžarščino (Cankar 1976: 4 in 5):

Hlapec Jernej in njegova pravica → Jernej szolgalegény igazsága

Pavel je dvodelni naslov z izpustom veznika *in* skrčil v svojilni sklad, ki je v madžarščini slej ko prej razcepljen, medtem ko mu v slovenščini ustreza nihanje med roditeljskim ednine *Pravica hlapca Jerneja* v drugem delu in svojilnim pridevnikom *Jernejeva pravica* v prvem delu zveze (Nartnik 2011: 149). V prevodu celega besedila pa krčenja ni. Tako je veznik *in* ohranjen z ustreznikom *és* v naslednji stavi (XII):

Prišli so do duri, ki so bile odprte na stežaj. V izbi je stal za široko mizo mlad človek, ki je imel svetle brke in vesele oči. Ozrl se je in bil osupel, ko je ugledal dolgega Jerneja in njegovo procesijo.

Egy tárva-nyitva álló ajtó elé értek. A szobában széles asztal mögött szőke bajuszú, vidám képű fiatalember állt. Fölpillantott, és meghökkent, amint a hosszú Jernejt és kíséretét meglátta.

Veznika *pa ... in* dopolnita naslednje sestavkovje (XVI):

Za njima pa je šlo mnogo ljudi, gledali so Jerneja in njegovo culo.

Nyomukban nagy tömeg tódult; bámulták Jernejt és cókmoját.

Brezvezje posebej poglobi ponovitev veznika *in ... in* v drugem stavku (XVIII):

Tako se je zgodilo na Betajnovi, Bog se usmili Jerneja in njegovih sodnikov in vseh grešnih ljudi!

Így végződött Jernej szolgalegény szomorú története Betajnovában. Isten könyörüljön rajta és az ő bírái és minden bűnös emberen!

Betajnova v prvem stavku sicer spominja na *Betanijo* v *Janezovem evangeliju*:

To se je zgodilo v Betaniji, onstran Jordana, kjer je Janez krščeval.

Ez Betániában történt, a Jordánon túl, ahol János keresztelt.

Svojilnih zvez je v povesti prav tako kar nekaj. Tavtonimnemu zvezi *gospodarjev gospodar* recimo ustreza tavtonimni sklad *a gazdád gazdája*, imenu *Sitarica* pa svojilni sklad *Sitar felesége* (I):

Ošaben si, Jernej, gospodarjev gospodar! je rekla Sitarica.

Mi szállt a fejedbe, Jernej? A gazdád gazdája akarsz lenni? – szólt Sitar felesége.

Bližja imenu *Sitarica* je nato izpeljanka *Sitarné* (III):

Pa se je oglasila Sitarica in bolj zbadljiva nego prijazna je bila njena beseda.

Most Sitarné is közbeszólt. Inkább szúrósan, mint nyájasan.

Širše razvit je predložni naštev na *Jernejev ... obraz, na prašne čevlje in obnošeno obleko* (XII):

Žalosten je poslušal mladi sodnik, žalosten je gledal na Jernejev zagoreli, razorani obraz, na prašne čevlje in obnošeno obleko.

Szomorúan hallgatta a fiatal bíró, szomorúan nézett Jernej napsütötte, barázdált arcára, poros bocskorára és kopottas ruhájára.

Snovni zvezi *lipov bog* spet ustreza stavna zveza *a faragott bálvány* (III):

Ne stoj tam kakor lipov bog. Gani se!

Mit állsz, mint a faragott bálvány? Mozdulj, és lódulj!

Snovni zvezi *smrekov gaj* pa lastnostna zveza *nyájas fenyves* (IX):

Jasen in topel večer je bil, komaj toliko je pihal veter, da se je narahlo zibalo na senožeti in da je tiho pošumevalo v gozdu. Tja se je napotil Jernej, kjer je pozdravljaval s hriba smrekov gaj, prijazna Tičnica, zavetišče in tolažba vseh zaljubljenih in vseh brezdomnih.

Holdvilágos, meleg este volt. A szelíden pihegő szellőben gyöngén hullámzott a kaszáló magas füve, és halkan, sejtelmesen suttogott az erdő, a szerelmesek és hajléktalanok menedéke és vigasztalója. Jernej Ticsnica felé vette az útját, melynek tetejéről nyájas fenyves integetett feléje.

V zvezi z drugo skupino pridevnikov je povedno, kako se vezniki ob nedoločnih privezkih prepletajo še z besednim redom. Dvakratni veznik *pa ... pa* povedno oklepa brezvezje *mlad ... nekoč, zdaj ... star* (X):

Kako? Delal sem, pa sem dodelal; mlad sem bil nekoč, zdaj sem star. Pa je rekel: Pojdi!

Hogyan? Úgy, hogy dolgoztam, robotoltam, amíg inaim bírták. Valamikor én is fiatal voltam. Most, hogy vén és gyámoltalan lettem, azt mondta a gazdám: Eridj!

Besedilno si stojita nasproti nedoločni prilastek *mlad ...* na koncu enega stavka in določni prilastek *mladi ...* na začetku drugega stavka (VIII in XII):

Za drugo mizo je pisal mlad pisar.

A másik asztalnál egy fiatal írnok körmölgetett.

Mladi sodnik pa je poslušal in je gledal žalostno.

A fiatal bíró csak hallgatta, és csak nézett szomorúan maga elé.

V tretjo skupino pridevnikov vodi soočenje barvne zveze *beli Sitarjev dom* s predložno zvezo *predme, poslednjega gospodarja te hiše* (IX in III):

Gosposko se je svetil beli Sitarjev dom izza jablan; zdelo se je Jernejju, da mu mežika, da ga prešerno pozdravlja.

Az almafák közül odaféhérlett Sitar ragyogóra meszelt uras háza. Jernejnek úgy tetszett, mintha incselkedve, büszkén kacsingatna feléje.

Bolj krščansko bi bilo in nič bi si ne bil umazal kolen, da si po sedmini pokleknil predme, poslednjega gospodarja te hiše.

Sokkal keresztényibb lett volna, és makulányit sem szennyeztet volna be a térdedet, ha a halotti tor után elélm térdelsz, a ház utolsó ura és gazdája elé.

Na barvno ter predložno zvezo se nato navežeta vzklik *človek krščanski* ter ponovitev svojilne zveze *Sitarjev Jernej* (VIII):

Kaj se ti blede, človek krščanski? – je vzkliknil sodnik. – Kaj nisi ti Sitarjev Jernej s hriba?

Tisti sem! – je pokimal Jernej urno. – Štirideset let sem že tisti – Sitarjev Jernej s hriba!

Megháborodtál talán, atyafi? – kiáltott rá a bíró. – Vagy nem te vagy a Sitarék Jerneje, a domboldalról!

Igenis, az vagyok – biccentett rá fürgén Jernej. – Már negyven éve vagyok a Sitarék Jerneje a domboldalról!

Ponovitev kazalnega zaimka *tisti* podkrepi še časovni prislovek trajanja *štirideset let ... že tako*, da si v prevodu tokrat sledita svojilna sklada *már negyven éve* ter *a Sitarék Jerneje* (Tompa 1972: 169 in 187). Nasproti kazalnemu zaimku *ta* je kazalni zaimek *tisti* šele drugoten, saj izhaja iz nekdanje zveze *ta isti* (Logar 1996: 324). Kazalni zaimek *ta* pa je prvoten in določen sam po sebi. Sama po sebi določna sta tudi spregalnosvojilni

zaimek *moj* ter povratnosvojilni zaimek *svojo*, zato prvi zaimek izzove določno obliko pridevnika *pravični*, drugi zaimek pa ustrezno obliko pridevnika *strašno* (VII in XVIII):

Samo ti si prišel, fantič kodrolasi, samo ti si me slišalo, nebogljenče malo!
Pa bodi ti moj besednik, moj pravični sodnik!

Csak te jöttél hozzám, göndör hajú kis pajtásom! Csak te értetted meg Jernejt, istenadta csöppségem! Légy hát te az én szószólóm, az én igazságos bírám!

Tako je prižgal Jernej svojo strašno baklo.

Így lobbantotta föl Jernej az ő szörnyűséges fáklyáját.

Prvi primer vrh tega sledi sostavkovju z zvalnimi pastavki *fantič kodrolasi* in *nebogljenče malo*, kjer je zapostava določne oblike slovenskih pridevnikov *kodrolasi* in *malo* sploh vzporedna zapostavi svojilne oblike madžarskih samostalnikov *pajtásom* in *csöppségem*.

Drugi primer pa sklepa stav, ki se začne takole (XVIII):

Mračilo se je, s polja so se vračali kmetje in posli. Takrat se je prikazal petelin na Sitarjevi strehi, rdeč in tenak je švignil visoko proti nebu.

Alkonyodott. A mezőről már hazamenőben voltak a parasztok és a cselédség. S akkor Sitarék házának tetején váratlanul megjelent a vörös kakas, és keskeny, piros lángnyelvek lobbantak magasan az égre.

Tu gre za razširitev predložne zveze *na Sitarjevi strehi* v svojilno verigo *Sitarék házának tetején* tako, da mestnemu skladu *tetején* neposredno predhaja dajalnik *házának* podobno kakor dajalnik *kinek* ciljnemu skladu *a mezejére* v naslednjem dvogovoru (III):

Kam?
Na polje!
Na čigavo?
A?
Na čigavo polje?

Hova?
A mezőre!

Kinek a mezejére?
Micsodaaa? ...
Kinek a mezejére?

Primerjava razkriva važnost razlikovanja samostalnikov moškega, ženskega in srednjega spola, ki ga odsevajo slovenski pridevniki. Zato se samostalnik srednjega spola *polje* v dvogovoru sprva ne ponovi. Nadaljnji dvogovor spet kaže, kako se madžarski dajalnik *kinek* prevesi v svojilni okvir a *mi mezőnkre* oziroma *az én mezőmre* (III):

Na čigavo polje?
Na naše polje!
Kaj se to pravi: naše polje?
To se pravi: moje polje!

Kinek a mezejére?
A mi mezőnkre!
Mit jelent az, hogy a mi mezőnkre?
Azt jelenti: az én mezőmre!

Obratni dajalnik *nekem* pa sicer nastopa v vlogi imetnika (Narutnik 2011: 147) pred sevnim glagolom bivanja *megvan* (XIII):

Jaz imam svoj dom in svojo pravico!

Nekem megvan a saját otthonom és az igazságom!

Medtem ko se svojilni okvir (Mukics 1997: 77) strne v privezek *az enyém* oziroma *az enyéme* (VI):

Tam gori je moj dom, tam pod klancem, vse tisto polje je moje, doli do potoka, gori do hriba; in moje so vse tiste senožeti in moj je tisti gozd, ki gleda s hriba teman!

Ott fönn áll az én házam, ott, a kaptató tövéen, a domb oldalában. Az az egész mező az enyém, le egészen a patakig és föl a dombtetőig, és azok a széles legelők is az enyéme, és az enyém az az erdő, amelynek lombja sötétlen idebólogat a domb tetejéről!

Pa tudi v privezek *kié* (XVII):

Ali je dom moj po njegovi pravici, ali čigav je?

Enyém-e a ház az ő igazsága szerint, vagy ha nem az enyém, hát kié?

LITERATURA

- CANKAR, Ivan, 1976: *Hlapec Jernej in njegova pravica – Jernej szolgalegény Igazsága*. Fordította August Pavel. Murska Sobotá: Pomurska založba.
- JAKOPIN, Franc, 1968: *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- LOGAR, Tine, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Uredila Karmen Kenda-Jež. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- MUKICS, Ferenc, 1997: *Szlovén nyelvkönyv*. Szombathely: Magyarországi Szlovének Szövetsége
- NARTNIK, Vlado, 2011: K podobnostim in različnostim slovenskega in madžarskega pregibanja. *Jezikoslovni zapiski* 17/2, 143–157.
- PAVEL, Avgust, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica = Vend nyelvtan*. Prevedla Marija Bajzek Lukač. Uredil Marko Jesenšek. Bielsko-Biala – Budapest – Kansas – Maribor – Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- TOMPA, József, 1972: *Kleine Ungarische Grammatik*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Lirika Uroša Zupana do l. 2000

MIRAN ŠTUHEC

*Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
2000 Maribor, miran.stuhec@um.si*

Idejni svet Zupanove poezije do leta 2000 (zbirke Sutre, Reka, Odpiranje delte, Nasledstvo, drevo in vrabec), njena motivna konfiguracija, tematika in slogovni ter jezikovni postopki kažejo, da je ta avtor dejansko uveljavil nove in sveže literarne zagone. Ti so se temeljito oddaljili od literarne utečenosti časa s tem, da so iskali zveze z novimi in aktualnimi miselnimi ter estetskimi strukturami, uspešno preigravali idejne matrice različnih tujih avtorjev, brez predsodkov segali v slovensko literarno tradicijo in da so ne nazadnje v svoje ustvarjalno obzorje sprejemali porive popularne kulture. Zupanovo pisanje je iskreno izražanje vsega naštetega ob tem pa še prepričljiva evokacija stališča, da je pesnjena skrajno resna dejavnost, osvobajajoča in že v temelju nadvse pomemben eksistencialni akt.

Zupan költészetének gondolatvilága, motívumainak elrendezése, tematikája, stilisztikai és nyelvi megoldásai egészen 2000-ig (a Sutre, Reka, Odpiranje delte, Nasledstvo, drevo in vrabec című kötetek) azt mutatja, hogy a szerző új és friss irodalmi kezdeményezéseket hozott be. Ezek a kor irodalmi folyamataitól alapjaiban tértek el, méghozzá azzal, hogy kapcsolatokat kerestek új és aktuális gondolati és esztétikai struktúrákkal, sikerrel emelték be különféle idegen alkotók gondolati mátrixait, előítéletek nélkül viszonyultak a szlovén irodalmi hagyományhoz, nem utolsósorban saját alkotói horizontját a populáris kultúra impulzusaival szélesítve. Zupan írása az itt felsoroltak őszinte kifejezése, emellett pedig annak az álláspontnak a meggyőző evokációja, hogy a költészet komoly tevékenység, felszabadító, továbbá eleve alapjaiban is a legfontosabb egzisztenciális aktus.

Ključne besede: Uroš Zupan, lirika, esejistika, idejne in estetske strukture

Kulcsszavak: Uroš Zupan, költészet, esszéisztika, gondolati és esztétikai struktúrák

Slovenski pesnik in esejist Uroš Zupan (1963) je ob koncu letošnje pomladi prejel prestižno poljsko literarno nagrado

Wisławe Szymborske. In sicer za avtorski izbor iz obsežnega opusa, ki je nastajal od začetka devetdesetih *Počasna plovba* (2014). Ta spis je namenjen njegovemu ustvarjanju do leta 2000.

Dobro izhodišče premisleka o Zupanovi poeziji, nastali v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, je njegova miselna proza. Ciljam predvsem na avtopoetske diskurze v esejistični zbirki *Svetloba znotraj pomaranče* (1996), denimo na pesnikov specifičen odnos do poezije Tomaža Šalamuna ali na idejne in literarne zglede, ki so prihajali od nekaterih znanih evropskih ustvarjalcev, denimo od Paula Celana, Octavia Paza ter Czesława Miłosza. Na tem mestu je potrebno izpostaviti, da pisec tuje literarne dosežke ali miselne podlage praviloma sprejema skozi poudarjeno osebno perspektivo ter prek nje presoja o odrešujoči in katarzični vlogi pesništva, razliki med doživljanjem poezije ter njeno racionalno presojo, o poetičnem jeziku, ki na različne načine spodbuja pesnjenje kot niza nje podob, o pogojih za nastanek asociativnih nizov itn.

1 Poezija Uroša Zupana nastaja iz treh izvirov, prvi je poseben odnos do slovenske pesniške tradicije; na kratko rečeno gre za »odločitev«, da ne bo nadaljeval slovenske literarne izkušnje in zgolj preigraval njenih formalno-estetskih ter vsebinsko-idejnih struktur. Drugi izvir je samosvoj pesniški jezik, katerega slovar sestavljajo pomensko polne, dinamične in čutno nabite besede. Tretjega najdemo pri že omenjenih evropskih ustvarjalcih, verjetno pa so tu še najbolj prepoznavni porivi, ki so, kot je bilo že rečeno, poudarjali različne vidike Šalamunove poezije. Takšnemu stanju pesniške zavesti se je odlično prilagalo dvoje: na mentalni ravni beg iz stiske, ki jo povzroča življenje sodobnega Evropejca, na formalni pesniške oblike, ki to omogočajo ustrezno izraziti.

Ugledna slovenska književna kritičarka Tea Štoka je Zupanovo poezijo povzela z naslednjimi besedami:

»Na začetku je prazen prostor, bel list, vabljiva potencialnost začetka, ki se počasi oblikuje v nejasno jezikovno materijo, doživljajsko in miselno gmoto, potem pa ... iz težko izgovorljive teme zasije pesem. Znaki, lebdeči v praznem prostoru, se povežejo v jasne konstelacije pomenov, v verige besed. Nastane pesem,

pristni dogodek estetskega zapeljevanja, zvočne magije in glasbe. Nobena beseda ni plod naključja, nič ni odveč, nobene redundance, gostobesednosti in jecljanja. Z natančno izbranimi besedami pesnik uroča svet, oživilja stvarnost. Pesnik spreminja vse, česar se dotakne, v magijo besed. Pesniški jezik s čarobno močjo, z magičnim magnetizmom ustvarja svet po svoji podobi in svojih zakonitostih.» (Štoka 1995: 67).

Uroš Zupan je v slovenski literarni prostor vstopil na pravzaprav neobičajen način. In sicer zato, ker so književna publicistika, bralstvo in ne nazadnje različne žirije njegovi prvi pesniški zbirki namenili nenavadno dosti pozornosti. Zdi se, da je že takrat natančni bralec zbirke *Sutre* (1991) ugotovil, da gre za zelo inovativno pesniško dejanje namernega ali nehotenega izmikanja ustaljenim ustvarjalnim vzorcem, predvsem tistim, ki so tako ali drugače preigravali tradicionalne estetske kode. Ob tem je potrebno poudariti, da Zupan pravzaprav ni pripadal nobenim šolam in je šlo pri njem za avtonomno dejanje. Prepričljivost in privlačnost sta bili predvsem posledica pesnikove čiste predanosti pesnjenju. To svojo pozicijo je kasneje večkrat reflektiral v knjigi esejev *Rilke proti Novim fosilom* (2009), kjer je zavezanost literaturi utemeljil s pomenom, ki ga (naj) književnost in še zlasti poezija opravljata v smislu prečiščenja bralčeve zavesti. Pesnik po Zupanu mora vstopiti v proces rituala, v katerem bo kot srečno naključje in čista mistika jezikovni material sublimiral v poezijo. V eseju *Svetloba znotraj pomaranče I* (1994), recimo, je nastanek pesmi ponazoril s *krčenjem sebe in dotikom božanskega*.¹ Samozavestna pesniška drža na eni strani ter formalno-vsebinske značilnosti staroindijske pesniške forme na drugi so bile v času razmeroma živahnega preigravanja modernističnih in postmodernističnih estetik v slovenski liriki dobrodošla osvežitev. *Sutre* pa Zupan ni sprejel zgolj na ravni oblike, ampak mu

¹ Temeljita Zupanova razgledanost po poeziji sega od angleške romantike v naš čas in zajema mnoge ključne svetovne ustvarjalce – evropske in ameriške. Enako velja za filozofsko in duhovno ozadje, ki vključuje vzhodne religije, antične mislece in sodobne filozofe.

je ta sanskrska forma omogočila tudi vstop v vzhodnjaško filozofijo in duhovnost. Torej pri njem ne gre zgolj za obliko, ki mu s svojo strukturo, pripovednostjo in poudarjeno dolžino verza ter ne nazadnje z implicirano himničnostjo omogoča določen pesniški izraz, ampak za to, da evropskega duha cepi z obrednostjo indijske filozofije. Denis Poniž je v nenehnem miselnem preobražanju, semantičnih premenah in miselnih preskokih prepoznal avtentično izražanje življenjskih spoznanj sodobnega človeka; pomensko fluidnost, omogoča jo osvobojenost besed, zaradi katere te svoje ključne pomene dobijo šele po prepoznavanju kontekstualnih zvez ter pogosto pomenijo »nekaj drugega«, pa je postavil v neposredno razmerje z nepopolnostjo postmodernega človeka. (Pogačnik idr. 2001: 140).

Zupanov dinamičen odnos med obliko in vsebino je Poniž postavil v kontekst stalne evokacije razmerja med pesnikom in pesmijo, radikalnega iskanja izstopa iz kolektivnega občutja ter poudarjanja subjektivnih uvidov in iskanja svetovljanstva, ki bo vzpostavilo sproščen ter enakovreden odnos do narodne zgodovine, prešlo nacionalne mite, razblinilo zavest o narodenosti ter vrojenosti itd. (Poniž 2001: 311).

Zupan v esejih večkrat spomni na pesnika Tomaža Šalamuna in ne le to, o njegovem delu piše s posebno naklonjenostjo. V že omenjenem eseju *Svetloba znotraj pomaranče I*, recimo, premišlja poezijo slovenskega modernista in ob tem, izraža zelo intimen odnos do nje. Bistveno ob tem je, da kljub naklonjenosti in spoštljivemu razmerju do prepoznavne Šalamunove estetike izpostavi zlasti osebne poglede na poezijo. Samosvoji so in v pesnjenju vidijo predvsem tok zavesti – *mozaik*, v katerem so subtilno združeni doživeti dogodki ter pripetljaji, racionalne predstave, izkušnje, ljudje iz neposredne okolice ali podatki, pridobljeni prek medijev. Prav tako je treba zapisati, da Šalamun Zupana ne premami s sijajno, a večkrat tudi odvečno retoriko – nasprotno, Zupanovemu jeziku pravzaprav nikoli ni mogoče očitati odvečnosti, pomenske in slogovne hiperbolizacije, marveč gre za preprosto, koncizno in kljub presenetljivim asociacijam, te od daleč

morda celo spominjajo na nekatere Šalamunove verze, iskreno ter prepričljivo upesnjevanje različnih miselnih položajev, duhovnih stanj in pesniških leg.²

Poniž (Pogačnik idr. 2001: 140; Poniž 2001: 313) že v *Sutrah* in še pregledneje v naslednjih zbirkah *Reka* (1993) ter *Delta* (1995) ugotavlja vplive in spodbude postmodernistične poetike.

K temu dodajam naslednje: Brez dvoma je Zupanova poezija nastajala v času, ki je v slovenski književnosti razmeroma močno zaznamovan z različnimi postmodernističnimi porivi, vendar je treba ob tem opozoriti, da so sledi tega literarnega nazora največkrat opazne samo na formalnih plasteh književnih del, manj pa na vsebinskih. Dejstvo je, da se Zupanova lirika giblje na mejah človekovega problematičnega statusa sredi sodobnega sveta in bivanjske lege, ki ji občasna ter kratka vračanja v transcendenco težko polnijo fragmentarizirano zavest. Prav tako je prepoznavna pesnikova namera ključ za razumevanje pesmi vezati na sogovornika, ki pozna ustrezna pomenska izhodišča. (Poniž 2001: 312). Predvsem v *Sutrah* je viden dialog s predstavniki beatniške generacije, Kerouacom ali Ginsbergom. Tu je treba opozoriti še na Zupanovo zvezo z enim od njihovih predhodnikov, na Ezro Pounda, na sledi Walta Whitmana v ameriški poeziji, dalje na sproščen odnos beatnikov do drog, na njihovo razumevanje erotike itd. Ob tem moramo pomisliti še na to, da je imela beatniška generacija razmeroma močan vpliv na nekatere predstavnike ameriškega in angleškega rokenrol, denimo na Johna Lennona, Paula Mc Cartneya, Jimma Morissona, Greatful Dead, Boba Dylana idr. In ta dimenzija ameriških piscev za razumevanje Zupanove poezije ne sme biti spregledana. Šlo je vendarle za posebno duhovne koordinate, ki so prek družbenokritičnih besedil izražale socialno in moralno ogorčenje ter mobilizi-

² Glej Denis Poniž: *Slovenska lirika 1950–2000*. Ljubljana: Slovenska matica 2001. 312.

rale velik del mladine na obeh straneh Atlantika. Socialna in moralna revolta je očitno pritegnila tudi Zupana, ki je ne brez težav poskušal zamenjati evropsko metafiziko z akcijo, ta se je v smislu nove generacije mladih iz San Francisca širila po zahodnem svetu (*V Ameriko, San Francisco – Sutre*). Vidno mesto ima v Zupanovih idejnih podlaga tudi poezija Leonarda Cohena. Tematika upornišтва in svobode, podložena s spontanimi reminiscencami glasbe³ je v Zupanovi poeziji tako nespregledljiva sled teh stikov.

Ob navedenem pa je bistveno, da se Zupanov pesniški subjekt prej ali slej nahaja sredi bivanjskega položaja, ki preprosto ne dovoljuje postmodernistične ambivalence in odsotnost eksistencialnih oprijemališč ter temeljev brez posebnih težav nadomešča s trdno in iskreno vero v odrešilno moč pesnjenja. S tem nadaljuje in presega Šalamunov pesniški diskurz, predvsem pa najde svoj idejni profil, temu referencialnost daje le širše vsebinske podlage, ne funkcionira pa, denimo, v smislu postmodernega dvoma in postmoderne pogojnosti.

Zbirka *Reka* je izšla 1993 in pomeni že povsem samostojno pesniško dejanje. Če se je v prvi knjigi še dalo ugotavljati različne vplive in spodbude, potem je treba ob drugi zaključiti, da avtor svojo estetiko kot suveren ustvarjalec udejani na več načinov. Z očitno semantično polnostjo, s poudarjeno mistiko, pomensko polivalenco in presenetljivostjo. Izpostaviti je treba, da Zupan tudi zdaj ustvarja razmerje do nekaterih sodobnikov ali predhodnikov, na primer do Czesława Miłosza, vendar na drugačnih izhodiščih in z novim sklepom. Tu je bistveno, da ima pesnik pred seboj lastno ustvarjalnost in o njej neobremenjeno presojo. Avtopoetske dimenzije, erotika, ustvarjalni zagon, jezik in njegova lepota, včasih tu in tam tudi zapletena metaforika pogosto prehajajo mejo med mistiko in stvarnostjo; pesnik upošteva, da se bistvo stvari opa-

³ Primerjaj Uroš Zupan: *Pesem ostaja ista. Življenje v glasbi*. (2000).

zovalcu izmika, zato so njegovi verzi kljub dolžini le nizanje impresij, odlomkov ali podob. Še najmanjši premik je pesnik napravil na formalni ravni, saj gre v obeh prvih zbirkah za razmeroma obsežne pesniške tekste, za izdelke, ki so v več primerih pesmi v prozi,⁴ ob tem pa, če pomislimo na njihovo vsebinsko izrazno plat, besedila velike sugestivne moči. Zupan očitno obvlada različna bivanjska stanja, od tega, da erotika prej ali slej dobi resno eksistencialno obeležje (*Alkimijska srca, Sutre*), in prehajanje med duhovnimi pokrajinami, ki jih določajo različni slovenski ter svetovni pesniki in misleci, ni zgolj prijeten sprehod mladega navdušenca, ampak naporno in odgovorno iskanje odgovorov (*Vse, kar me spominja nate – Sutre*), do tega, da svoboda ni nujno odrešujoča, temveč je predvsem obremenjujoča, ker opozori na izpraznjenost, ali do spoznanja, da človek tudi kot pripadnik kolektiva prej ali slej ostaja sam in je odločitev za poezijo edina prava (*Psalm – magnolije v aprilskem snegu – Sutre*). Predvsem dve tematski področji upesnjuje Zupan tudi v drugi pesniški zbirki, in sicer žensko ter poezijo. Oboje razume kot ontološki cilj, kot smisel, ki vodi iz vsakdanjosti v transcendenco in se znova vrača s spoznanjem, da pobegi niso mogoči – ženska pomeni varnost in srečo (*Ženska iz svetlobe, Reka*), poezija preseganje samote ter strahu (*Pesem – Reka*). Pri tem je jasno, da glavne določnice Zupanovega lirskega diskurza kljub pogosti rabi nekaterih pomenskih struktur (denimo samostalnikov *svetloba* in *reka*, pri čemer prvi simbolizira kozmično, drugi zemeljsko) glavne semantične odtenke praviloma dobivajo v razmeroma odprtem pomenskem razmerju, ki ga pesmim dajo sklepni verzi.⁵ V zadnjih dveh *Reke* (*Reka*, 1993) tako preberemo: »in

⁴ Več o tem v Andrej Brvar: *Brez verzov, brez rim. Antologija slovenske pesmi v prozi*. Ljubljana: Študentska založba, 2011.

⁵ »Pesemski sklepi učinkujejo dvoumno, izzivalno, nedorečeno. Če pozorno beremo te pesmi, ne najdemo nobene, kjer ne bi nastopali ključni besedi iz Zupanovega lirskega »žargona« – svetloba in reka: »tvoje telo ni iz vode, tvoje telo/je iz svetlobe«. Svetloba med drugim simbolizira uranske, nebeške, oplajajoče sile, medtem ko je voda pogostokrat izraz zemeljskih tvarin.« (Štoka 1994: 97).

reka, povej mi – kje se začenjaš ti, in kje se začenjam jaz? Kje se končuješ ti in kje se končujem jaz?» (Zupan 1993: 10).

Naslednja pesniška zbirka nosi naslov *Odpiranje delte* (1995). Z njo je Zupan stopil v zrelo dobo pesnjenja. Knjigo določa notranje usklajena izpoved, erotična navezava na pesnjenje, mik nedosegljivega veselstva, nedoumljivost življenja in čudež sveta, vera v mitično moč umetnosti (*Branje poezije*) pa spet neskončna svetloba ter voda in ženska (*Rast luči*). Dejansko gre za to, kar je avtor napisal v eseju *Pokrajina brezčasa* (1994):

»Vzpostavitev odnosa z umetnino, pa naj bo to slika, pesem ali skladba, je nenehno podobna zaljubljanju, mogoče celo ljubezni na prvi pogled. Nekaj, kar je zunaj nas, prebudi v svet, ki ga nosimo v sebi, neki zunanji dražljaj se kot v ogledalu spogleda z idealno podobo, ki je v nas, ki se ob tem dvigne iz globine.« (Zupan 1995: 78).

Pesmi se zdaj po obsegu nekoliko skrajšajo (odstopajo pravzaprav le pesmi *Dogovarjanje zvezd*, *Avtobiografija*, *Najvišja karta ljubezni*) od prejšnjih se ločijo zato, ker dobijo izraziti lirski značaj, v njih je manj narativnosti, zanesenost nadomestita mirnost in ponosno sprejemanje danosti. Zbirka se odlikuje po ritmični pestrosti, slogovni dostopnosti in bogati leksiki, ta praviloma ohranja povednost.

Avtobiografija, objavljena v zbirki iz leta 1995 kot uvodna pesem napoveduje glavne vsebinske in formalne posebnosti četrte Zupanove zbirke *Nasledstvo* (1998). Tokrat moramo ugotoviti očitno vrnitev k daljšim pesniškim oblikam, nekoliko povečano narativnost, deskriptivnost, kombinirano z močno izpovednostjo in impresijo; teme so običajne: ljubezen, poezija (*Načrt za poezijo ob koncu tisočletja*), kozmos, duhovne plasti življenja, narava (*Drevo in vrabec*), osebna iskanja (*Temni angel*). Novo je to, da je avtor občutljiv za na videz nepomembne stvari in jih upesnjuje enako skrbno, kot to počne z »velikimi« zgodovinskimi dogodki (*Hvar*). Zbirka ponovno dokazuje, da je Zupan pesnik močnih emocij, intuicije in subtilnosti, lirik, ki svoje mesto v korpusu slovenske poezije devetdesetih let dosega s premišljenim variranjem različnih

slogovnih ter jezikovnih možnosti in s posrečenim kombiniranjem liričnosti ter epičnosti. Navedeno najdemo v ciklu *Nove pesmi* (*Drevo in vrabec*, 1999⁶). Tudi tokrat ga postmoder- ni čas niti z utrujenostjo niti z izpraznjenostjo jezika ne vznemi- rja do te mere, da bi mu podlegel. Pesniški subjekt se sicer zaveda, da so časi aktivizma mimo, ne pa tudi hrepenenja, nostalgije, ljubezni, pesnjenja, čudenja in strahu.

2 Uroš Zupan je pozornost je pritegnil že s prvo zbirko *Sutre*. Glede na čas, v katerem je nastajala, ne sme biti pre- tirana trditev, da je med opaznim delom takrat »mlade poe- zije« pomenila pravi razcvet pesništva. Verjetno je to glavni razlog, da je pritegnila razmeroma dosti pozornosti in nav- dušila opazno velik bralski krog. Pesnik je s knjigo uveljavil razmeroma obsežno, pripovedno in v sebi nesklenjeno pesem z dolgim verzom. Sam naslov *Sutre* ni le estetska domislica, ampak je pomenski prestop v nov in drugačen svet mišljenja. Naslednja zbirka *Reka* je prav tako sestavljena iz dolgih, kitič- nih pesmi z mnogimi verzniimi prestopi. Posamezne pesmi inavgurirajo pojma *svetloba* in *voda*, oba se v nadaljevanju po- javita za ključni diskurzivni središči Zupanovega pesnjenja v devetdesetih letih. V zbirki *Odpiranje* delte se pesmi vsebinsko in oblikovno skrčijo, tematsko pa se odprejo novi pogledi. Tudi tokrat so pesmi razporejene v cikle. V četrti zbirki *Nas- ledstvo* pesnik znova izraža svoj svet prek dolgih, povednih in ritmično razgibanih besedil. Jezika ne spreminja, vanj ne skuša vtisniti novih pomenov, marveč ga sprejema v njegovi običajni podobi. Da ga postmoderna doba posebej ne vznemi- rja in v njej ne najde nobenih usodnih ugotovitev o posled- njih rečeh človeka in človeštva, na skrčen način opozarja tudi izbor Zupanove poezije *Drevo in vrabec* (1999).

Kljub pravkar navedeni trditvi ali prav zaradi nje pa je vendarle treba ponovno opozoriti na medbesedilne, medkul- turne in duhovne zveze, ki jih je Uroš Zupan prav od prvih

⁶ Knjiga je v glavnem izbor iz prejšnjih zbirk.

pesmi naprej eksplicitno ali implicitno negoval. Gre za različne načine formalnih postopkov: moto na začetku pesmi ali cikla, slogovne vzporednice, reminiscenco, prevrednotenje, citat, dialog, asociacijo, ironijo, aluzijo itn.⁷ V vsakem primeru je z njimi poudarjal in ostril sporočilno plast besedil ter širil prostor, v katerega je umeščal poezijo in bralca. Formalno se je s tem zblížal z nekaterimi postmodernističnimi postopki, meje tega literarnega toka pa ni prestopil, saj je ves čas ostajal oddaljen od njegove utrujenost in shizofrenije (subjekta) ali pluralizacije (resnice) in relativizacije (avtoritete). Ne nazadnje je treba poudariti še to, da gre v delu Zupanovega pesništva za prozaizacijo, verjetno kot posledico manifestacije ustvarjalne svobode, ki preprosto ne dovoli, da bi pesem nastajala zgolj po pravilih poezije. To je opazno na vseh ravneh takšnih besedil, kakor tudi to, da pesniku uspeva ohranjati ravnotežje med pripovednimi in lirskimi sestavinami tako na formalni kot vsebinski ravni. Navedeno potrjuje razporejanje materialnih opisov resničnosti, kopičenje snovnih sestavin, racionalni in logični sklepi, pretanjene refleksije, posredno ali neposredno izpovedovanje čustvenih stanj ter notranjih doživetij, tudi posegi na področju verza, uporabljena leksika ter slog. Pri slednjem je vidno, da pesnik zapletene metaforične pomene (uveljavljal jih je del slovenskega modernizma) nadomešča z metonimičnimi semantičnimi zvezami.

Z Zupanom so se uveljavili literarni zagoni, ki so preseгли utečenost s tem, da so svoje mesto našli v iskanju svežih estetskih struktur. V generaciji, ki je nastopila hkrati z njim, bi težko našli poeziji (in glasbi) tako predanega pisca. Kot je treba razumeti nekatere idejne poudarke pesnikove esejistične zbirke *Rilke proti Novim fosilom* (2009), to pa ne nazadnje potrjujejo tudi avtorjevi pesniški teksti, je poezija zanj globoko eksistencialno dejanje in pesem prej ali slej dokaz osvobajanja pesnika ter bralca, dejanje v območju božjega, ki nedosegljivo spreminja v dosegljivo.

⁷ Priporočam razpravo Nine Barbič Funkcija in pomen intertekstualnih navezav v poeziji Uroša Zupana (Primerjalna književnost. XXXIV/I. 211–227.

LITERATURA

- BARBIČ, Nina, 2011: Funkcija in pomen intertekstualnih navezav v poeziji Uroša Zupana. *Primerjalna književnost*. III-IV/I. 211–227.
- BRVAR, Andrej (ur.): 2011: *Brez verzov, brez rim. Antologija slovenske pesmi v prozi*. Ljubljana: Študentska založba.
- KOS, Matevž, 1993: Ženska, svetloba in škorpion. V: Uroš ZUPAN, *Reka*. Ljubljana: DZS.
- POGAČNIK, Jože idr., 2001: *Književnost III*. Ljubljana: DZS.
- PONIŽ, Denis, 2001: *Slovenska lirika 1950–2000*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SENEGACNIK, Brane, 1993: Tri velika vprašanja v poeziji Uroša Zupana. *Literatura*, V/28. 36–48.
- ŠTOKA, Tea, 1994: *Prevara ogledala*. Ljubljana: Mihelač.
- –, 1995: Vsaka pesem je slovesen obred. V: Uroš ZUPAN, *Odpiranje delte*. Ljubljana: Mihelač.
- ZUPAN, Uroš, 1991: *Sutre*. Ljubljana: Aleph.
- –, 1993: *Reka*. Ljubljana: DZS.
- –, 1995: *Odpiranje delte*. Ljubljana: Mihelač.
- –, 1996: *Svetloba znotraj pomaranče*. Ljubljana: LUD Literatura.
- –, 1998: *Nasledstvo*. Ljubljana: Beletrina.
- –, 1999: *Drevo in vrabec*. Ljubljana: LUD Literatura.
- –, 2000: *Pesem ostaja ista. Življenje v glasbi*. Maribor: Založba Obzorja.
- –, 2003: *Pešec*. Ljubljana: Beletrina.
- –, 2003: »Oceanska jasnina kot kriterij«. *Literatura* XV/150. 225–224.
- –, 2009: *Rilke proti Novim fosilom*. Študentska založba. Ljubljana.

Pseudohipotaktične konstrukcije.

Primer členkovnih stavkov.

MOJCA SMOLEJ

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani Aškerčeva cesta 2,
1000 Ljubljana, mojca.smolej@ff.uni-lj.si*

K razumevanju skladenjske in pomenske vloge členkovnih stavkov je nujno pristopiti s konstrukcijskega zornega kota. Konstrukcijska metoda namreč v svojo analizo hkratno vključuje tako pomen kot obliko oz. strukturo. Ob upoštevanju oblike in vsebine pokaže, da členkovni stavek kot celota opravlja modifikacijsko vlogo in je kot tak funkcijsko soroden besedni vrsti členkov oz., natančneje, modalni skupini členkov.

Ha meg akarjuk érteni a mondatértékű módosítószók mondattani és jelentésbeli szerepét, akkor feltétlenül a konstrukciós megközelítést kell választanunk. A konstrukciós módszer ugyanis már magába az elemzésbe foglalja a jelentést, a formát, illetve struktúrát is. A forma és a tartalom figyelembe vétele megmutatja, hogy a mondatértékű módosítószó mint egység modifikációs szerepet tölt be, és éppen ezért funkcionálisan rokon a módosítószóval mint szófajjal, pontosabban a mondatzavak modális csoportjával.

Ključne besede: členkovni stavki, konstrukcijska metoda, pseudohipotaksa

Kulcsszavak: mondatértékű módosítószó, konstrukciós eljárás, álalárendelés

1 MODIFIKACIJA

Opredelitev modifikacijskega dejanja je lahko zelo široka in težje opredeljiva. Slovenska slovnica (2000: 492–533) ga npr. predstavi predvsem z vidika popisa najrazličnejših prvin, ki opravljajo vlogo modifikacije. Same modifikacije ne uvršča med obvezne sestavine propozicijskega dejanja, tako tudi leksemi (npr. členki), ki opravljajo vlogo modifikatorjev, niso del propozicije.

Modifikacijsko dejanje bo v nadaljevanju predstavljalo enega izmed temeljnih izhodišč analize členkovnih stavkov. Skušali bomo pokazati, da modifikacijsko vlogo opravljajo tudi stavčne strukture (členkovni stavki), ki so prav zaradi te osnovne vloge na skladenjski in pomenski ravni enaki členkom.

1.1 Členkovni stavki in konstrukcijska metoda

Členkovni stavki so jezikovna sredstva, ki opravljajo enako vlogo kot členki, le da imajo obliko stavkov.

Vlogo členkov in posebno členkovnih stavkov lahko celostno (z združitvijo pomena in oblike oz. strukture) predstavi konstrukcijski pristop.

Konstrukcijski pristop pri analizi kateregakoli jezikovnega elementa (na katerikoli jezikovni ravni) vedno vključuje tako pomen kot obliko oz. strukturo. Izhodišče analize predstavlja funkcija, ki jo določen jezikovni element (npr. določena beseda, besedna zveza, stavek itd.) opravlja.

Konstrukcijsko metodo oz. konstrukcijsko slovnico natančno opredeli (in zagovarja) W. Croft v delu *Radical construction grammar* (2009). Konstrukcije so po njegovem osnovne, temeljne enote vsakega skladenjskega preučevanja in zaobjemajo tako obliko/strukturo kot pomen (2009: 14–62).

Pri analizi npr. vloge besede *da* v povedi »Da smo si na jasnem: tega ne trpim več!«¹ bomo izhajali iz funkcije, torej modifikacijske vloge, ki jo opravlja stavek, katerega del je beseda *da*. Ker izhajamo iz funkcije, je osnovna enota analize cela konstrukcija in ne le posamezen jezikovni element, npr. leksem *da*. To pomeni, da vlogo modifikatorja izražanja podkrepitve trditve in izražanje prizadetosti opravlja celoten stavek in ne le leksem *da*, zato besedo *da* opredelimo kot veznik, ki skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi opravlja členkovno vlogo (se pravi vlogo modifikatorja). Ve-

¹ Vir: <http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=da#>.

znik da pod določenimi pogoji (slovničnimi in leksikalnimi) pogojno konvertira in le kot del strukture (ne samostojno) opravlja členkovno vlogo.

Poleg jezikovnih sredstev, ki so tvorci oblike (zgradbe), je za natančno določitev funkcije (ne le modifikacijske) nujno upoštevati (poznati) tudi skladnjo besednega reda, možnost pomenske transpozicije, vlogo sobesedila, pragmatično vlogo itd.

1.2 SSKJ2 in Slovar členkov

SSKJ1 (1991-1993) besedne vrste členkov še ne pozna, saj temelji na Slovenski slovnici 1956, zato so vse besede, ki jih danes uvrščamo med členke, še opredeljene kot prislovi.

SSKJ2 (2014) med besedne vrste uvrsti tudi členek. Žal slovar še ni povsem dosleden pri rabi besednovrstnih kvalifikatorjev. Tako sta npr. besedi *da* in *če*, ki opravljata podobne modifikacijske vloge, opredeljena različno. Beseda *da* je uvrščena med členke oz. med veznike v členkovni rabi,² beseda *če* pa le kot veznik, torej brez navedbe členkovne rabe.

Primeri besed *da* in *če*:³

- Ne maram zanj, da boš vedel.
- Da mi pri priči izgineš!
- Če ti nisi prismojen!
- Oh, če bi nam že dali mir!

² V prihodnje bi veljalo natančneje razložiti razliko med kvalifikatorjem členek in kvalifikatorjem v členkovni rabi. Podana je sicer razlaga (SSKJ2, I: str. 35) za primer kvalifikatorja v pridevniški rabi, ki pa ostaja nejasna, saj je napisano, da kvalifikator označuje (izhodiščni) samostalnik oz. prislov v prilastkovni vlogi. Oznaka pridevniška raba nakazuje besednovrstno opredelitev, oznaka v prilastkovni rabi pa skladijskofunkcijsko. Obe navedeni oznaki namreč nista popolnoma prekrivni. Natančnejša in (po vsej verjetnosti) pravilnejša bi bila le oznaka v prilastkovi rabi.

³ Primeri so vzeti iz: <http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=da#>; <http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=%C4%8De>.

Navedeni primeri so si po vlogi oz. izražanju modifikacije zelo podobni. Kljub temu je beseda *da* opredeljena kot členek oz. kot veznik v členkovni vlogi, in sicer za izražanje poudarjanja oz. ukaza ali želje, beseda *če* pa je nasprotno označena zgolj kot veznik stopnjevanja za izražanje dodatne trditve oz. kot veznik za izražanje želje ali omiljenega ukaza. Ne glede na razhajanje pri besednovrstni in posredno funkcijski oznaki pa sama besednovrstna opredelitev že usmerja k ustreznejšemu, drugačnemu razumevanju besednih vrst, ki nakazuje konstrukcijski pristop. Konstrukcijski pristop, na katerega se bomo natančneje osredotočili v zadnjem poglavju, na vlogo besed in s tem posredno besednih vrst pristopa s celostnega funkcijskega in pomenskega okvirja, kar pomeni, da je za določitev vloge posamezne besede nujno upoštevati tudi druga leksikalna in slovnična sredstva, ki so soudeležena v preučevani konstrukciji oz. strukturi. V primerih »Če ti nisi prismojen!«, in »Da mi pri priči izgineš!« leksema *če* in *da* nista edina nosilca modifikacijskih vrednosti (čeprav npr. slovarska opredelitev to nakazuje), pač pa modifikacijsko vlogo izražanja ukaza itd. lahko opravljata le skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi.

SSKJ2 torej s svojo oznako *veznik v členkovni vlogi* oz. samo *veznik* po eni strani nakazuje jasnejši, večfunkcijski in konstrukcijski pristop (to pomeni, da določen leksem lahko opravlja npr. več različnih skladijskih vlog, vendar je primarno še vseeno uvrščen le v eno samo besedno vrsto), po drugi strani pa še vedno ostaja oddaljen od konstrukcijskega pristopa, saj na vlogo, bodisi skladijsko, pomensko itd., določenega leksema še vedno gleda izolirano, torej ne upošteva vseh leksikalnih in slovničnih sredstev, ki so soudeležena pri opravljanju določene skladijske ali druge vloge.

Slovar členkov (2014) avtorice Andreje Žele obravnava členke podobno kot Slovenska slovnica 2000. Leksemi so opredeljeni besednovrstno glede na skladijsko vlogo, ki jo opravljajo. Leksem *da* (2014: 23) npr. je, kadar opravlja modifikacijsko vlogo izražanja prizadetosti ali ukaza, ne izraža pa skladijskega razmerja, uvrščen med besedno vrsto členkov.

Etimološka razlaga pojasnjuje, da gre za konverzijo iz veznika *da*. Slovarkemu sestavku oz. funkcijskopomenski razlagi je dodan tudi stavčni ustreznik. Tako je za primer »Da mi pri priči izgineš!« dodan stavčni ustreznik »Izgini!«.

Pravkar predstavljeno je za obravnavo členkov in členkovnih stavkov pomembno. Dodani stavčni ustrezniki⁴ dokazujejo, da je k analizi členkov treba pristopiti s konstrukcijskega zornega kota. To pomeni, da članek modifikacijsko vrednost ne izraža samostojno, pač pa le skupaj s preostalimi slovničnimi in leksikalnimi sredstvi, ki gradijo propozicijsko dejanje. Nujno je torej poudariti, da stavčni ustreznik ni ustreznik členka samega, pač pa celotnega stavka, katerega del je članek. Pomembna je tudi etimološka razlaga, saj jasno nakazuje, da gre npr. pri leksemu *da* (2014: 23) primarno za veznik,⁵ ki pod določenimi pogoji zadobi nove oz. druge funkcije in izgubi primarne, zato je razlaga, kakršno najdemo v SSKJ2 (se pravi *veznik v členkovni rabi*) bolj povedna in ustrežnejša. Vsekakor pa je zmotno, če bi stavčni ustreznik razumeli kot ustreznik leksemu *da* oz. če. Gre namreč za ustreznik modifikacije, ki jo sooblikujejo prav vsa leksikalna in slovnična sredstva v stavku in ne le leksem *da* oz. če.

2 PSEVDOHIPOTAKSA

Za natančnejše razumevanje členkovnih stavkov se je treba predhodno vsaj na kratko ustaviti tudi pri pojmu psevdohipotakse in psevdoparatakse.

Členkovni stavki (lahko bi jih poimenovali tudi ekspresivne stavčne strukture) namreč nemalokrat vstopajo v priredna ali podredna razmerja s pred ali za njimi stoječimi stavčnimi strukturami le na formalno skladenjski ravni, na pomenski

⁴ Členkovno vlogo strnitve stavčnih ustreznikov oz. zamenjave celih stavkov je v slovenskem jezikoslovju kot prvi natančneje obravnaval Jože Toporišič v članku *Esej o slovenskih besednih vrstah* (1974/75). Členki so predstavljeni kot skrčki celih stavkov.

⁵ Gre za pojav konverzije.

ravni ostaja to razmerje (smiselno) neizpolnjeno oz. prazno, lahko pa prihaja tudi do neprekrivnosti pomenske oz. globinske ravni s strukturno/površinsko ravno.⁶

Primer psevdohipotaktičnega stavka:

- Slovenija je bila leta 1988 dežela, v kateri se je končno ustavil vlak zgodovine (*če kdaj, potem prav leta 1988 ni bilo razloga za beg iz Slovenije*), toda slovenski filmi so jo videli kot deželo, iz katere je treba zbežati, kot deželo, v kateri nagrobni spomeniki plešejo z vrtnimi palčki.⁷ // Dobe-sedni prevod podčrtanega dela: // Prevod po smislu: of all the years, 1988 was the least likely to drive anyone from Slovenia.

Osredotočili se bomo na razmerje med podčrtanima stavkoma »*če kdaj*« in »*potem /.../ ni bilo razloga za beg /.../*«. Med njima namreč ni vzpostavljenega pogojnega ali časovnega razmerja, tudi protivnega ali dopustnega ne. Pomenska interpretacija kaže na to, da je vloga stavka *če kdaj* blizu členkovni vlogi oz. vlogi modifikacije izražanja podkrepite. Njena osnovna vloga je torej krepitev gotovostne naklonskosti stavka, na katerega se nanaša (*če kdaj* → *zagotovo*). Stavek *če kdaj* je ekspresivna stavčna struktura oz. psevdohipotaktična struktura, ki vstopa v podredno razmerje z za njo stoječim stavkom le na formalni ravni, na pomenski ravni pa je to razmerje prazno, saj opravlja (le) vlogo modifikacijskega sredstva oz. členkovnega stavka.

3 ČLENKOVNI STAVKI IN KONSTRUKCIJSKA METODA

Vloga členkov in posebno členkovnih stavkov (stavkov, ki so zaradi svoje modifikacijske vloge blizu oz. enaki členkom) lahko celostno (z združitvijo pomena in oblike oz. strukture) predstavi konstrukcijski pristop.

Konstrukcijski pristop pri analizi kateregakoli jezikovnega elementa (na katerikoli jezikovni ravni) vedno vključuje

⁶ To povzroča, predvsem na šolski ravni, nemalo težav pri strukturni (stavčnočlenški) analizi, zato je nujno, da se na členkovne stavke pogleda tudi s strukturnoskladenjske ravni.

⁷ Vir: Mladina 3, 18. 1. 2013

tako pomen kot obliko oz. strukturo. Izhodišče analize predstavlja funkcija, ki jo določen jezikovni element (npr. določena beseda, besedna zveza, stavek itd.) opravlja.

Konstruktivsko metodo oz. konstrukcijsko slovnico natančno opredeli (in zagovarja) W. Croft v delu *Radical construction grammar* (2009). Konstrukcije so po njegovem osnovne, temeljne enote vsakega skladenjskega preučevanja in zaobjemajo tako obliko/strukturo kot pomen (2009: 14–62).

Pri analizi npr. vloge besede *da* v povedi »Da smo si na jasnem: tega ne trpim več!«⁸ bomo tako izhajali iz funkcije, torej modifikacijske vloge, ki jo opravlja stavek, katerega del je beseda *da*. Ker izhajamo iz funkcije, je osnovna enota analize cela konstrukcija in ne le posamezen jezikovni element, npr. leksem *da*. To pomeni, da vlogo modifikatorja izražanja podkrepitve trditve in izražanje prizadetosti opravlja celoten stavek in ne le leksem *da*, zato besedo *da* opredelimo kot veznik, ki skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi opravlja členkovno vlogo (se pravi vlogo modifikatorja). Veznik *da* pod določenimi pogoji (slovničnimi in leksikalnimi) pogojno konvertira in le kot del strukture (ne samostojno) opravlja členkovno vlogo.

Poleg jezikovnih sredstev, ki so tvorci oblike (zgradbe), je za natančno določitev funkcije (ne le modifikacijske) nujno upoštevati (poznati) tudi skladnjo besednega reda, možnost pomenske transpozicije, vlogo sobesedila, pragmatično vlogo itd.

3.1 Primeri in analiza členkovnih stavkov

Členkovni stavki so stavki, ki opravljajo vlogo modifikacije in so blizu ali enaki členkom. S pred ali za njimi stoječimi

⁸Vir: <http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=da#>.

stavčnimi strukturami vstopajo v priredna ali podredna skladijska razmerja, vendar le na formalno skladijski ravni, na pomenski ravni ostaja to razmerje neizpolnjeno.

V nadaljevanju bo navedenih nekaj pogostejše rabljenih primerov členkovnih stavkov. Analizirali jih bomo s pomočjo konstrukcijske metode, kar pomeni, da bomo upoštevali tako pomen kot obliko oz. strukturo.

Primeri:

- Če kaj vem, bo kmalu svatba.⁹
- Če se na glavo postaviš, ne dam.¹⁰
- Če ti rečem, da je zanesljiv mojster, no.¹¹

Členkovni stavki so podčrtani. Vsi trije so si po modifikacijski in skladijski vlogi zelo blizu. Opravljajo modifikacijsko vlogo krepite gotovostne naklonskosti, zato so na ravni modifikacijskega dejanja enaki členkom. Modifikacijsko vlogo opravljajo vsa leksikalna in slovnična sredstva, ki so del členkovnega stavka. Členkovni stavek »če ti rečem« oz. sredstva, ki sooblikujejo modifikacijsko vrednost, lahko prikažemo s shemo:

če - (ti) - reči (ind.: prez.)¹² → krepitev gotovostne naklonskosti

S shemo smo tudi nakazali, da vlogo krepitev naklonskosti ne opravlja le leksem če, pač pa vsa sredstva (tako slovnična kot leksikalna) v stavku. Tu se ponovno odpira vprašanje besednovrstne označitve besede če. Napačno bi bilo namreč besedo če uvrstiti med členke, saj samostojne vloge modifikatorja ne more opravljati (v nasprotju z nekaterimi drugimi členki, npr. morda, gotovo, tudi, že itd.). Najustreznejša bi bila torej oznaka primarne besedne vrste (veznik) s pojasnilom v *modifikacijski vlogi kot del členkovnega stavka*.

⁹ Vir: <http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=%C4%8De>.

¹⁰ Vir: <http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=%C4%8De>

¹¹ Vir: Jovanović 1981: 49.

¹² Ind. = indikativ oz. povedni naklon.; prez. = sedanjik.

Navedeni primeri so zanimivi tudi s strukturnoskladenjskega vidika, saj so členkovni stavki psevdohipotaktični. Na formalni ravni namreč vstopajo v podredno skladenjsko razmerje, ki pa je pomensko neizpolnjeno, kar pomeni, da ni izraženega pričakovanega pogojnega, časovnega, dopustnega ali katerega koli drugega pomenskega razmerja. Zvezo stavkov »Če ti rečem, da je zanesljiv mojster.« lahko pretvorimo v ustreznico: »Zagotovo je zanesljiv mojster.«, s čimer dokažemo, da je členkovni stavek v resnici le pomenski modifikator stavka, na katerega se nanaša in kot tak ni nosilec strukturne/stavčnočlenske vloge.

Primer:

- V mjuziklu Poletje v školjki 2 so pootročeni najstniki – nihče v tem filmu ne pije, kadi ali preklinja, kaj šele, da bi užival kake substance ali pa mislil na seks! - zbežali v ples. /.../.¹³ // Dobesedni prevod podčrtanega dela:

Zadnji primer se od predhodnih treh razlikuje. Če so podčrtani stavki v prejšnjih primerih kot celota modifikatorji (to pomeni, da vsa leksikalna in slovnična sredstva, ki gradijo stavek, skupno opravljajo vlogo modifikacije) in zato pravi členkovni stavki, v zadnjem primeru primerih vlogo modifikatorja ne opravlja stavek kot celota, pač pa le določena leksikalna in slovnična sredstva, ki ga gradijo.

V zadnjem primeru oz. podčrtanem stavku vlogo izražanja modifikacije opravljajo (le) členkovna zveza kaj šele, veznik oz. uvajalec odvisnika da, struktura stavka (odvisnik) z izraženim pogojnim glagolskim naklonom. Pravkar napisano lahko prikažemo s shemo:

(par.) kaj šele – (jun.) da – (hipot.) struktura stavka – VF (kond.)¹⁴ → krepitev zanikanja

¹³ Vir: Mladina 3, 18. 1. 2013

¹⁴ Par. = členek; jun. = vezniško sredstvo; hipot. = hipotaksa; kond. = pogojni naklon.

V zadnjem primeru torej ni pravega členkovnega stavka, saj vlogo modifikacije, kot je bilo že omenjeno, opravljajo le določena leksikalna in slovnična sredstva. Kljub temu pa so si vsi predhodno navedeni primeri podobni, saj je pri vseh vzpostavljeno psevdohipotaktično razmerje. Dokažemo ga lahko s pomočjo pretvorbe oz. pogojnim enačenjem z *ve-znikom niti – niti*. Na ravni pomenske modifikacije bi zvezo »nihče v tem filmu ne pije, kadi ali preklinja, kaj šele, da bi užival kake substance ali pa mislil na seks« pogojno pretvorili v »nihče v tem filmu ne pije, kadi ali preklinja, niti ne uživa kake substance ali pa misli na seks // nihče v tem filmu ne pije, kadi ali preklinja, kaj šele uživa kake substance ali pa misli na seks«. Pogojno zato, ker zveza *kaj šele (da)* v primerjavi z zvezo *niti – niti* presega (slovarsko) pripisano modifikacijsko vlogo izražanja močnega zanikanja ali zavrnitve oz. modifikacijsko vrednost krepitve zanikanja še dodatno stopnjuje. Sama pretvorba pa poleg modifikacijske vrednosti tudi nakazuje, da gre na ravni skladijskega razmerja za navidezno podredno strukturo oz. za psevdohipotaktično strukturo. Pomen (stopnjevalno razmerje) je namreč prevladujoč in ne podpira podrednega povezovanja. Zaključimo lahko, da je vzpostavljeno priredno skladijsko razmerje, saj so si vsi stavki obravnavanega primera skladijsko enakovredni: nihče ne pije, (nihče) ne kadi ali preklinja, (nihče) ne uživa kake substance ali pa misli na seks.

4 SKLEP

Pravi sklep je težko podati, saj bi za to morala biti predstavljena celostna slika oz. izčrpna korpusna analiza vseh možnih členkovnih stavkov, prav tako pa bi morala biti vsaj nakazana možna besednovrstna in s tem slovarska opredelitev leksemov, ki sooblikujejo členkovne stavke.

Namesto sklepa naj bo torej podana le spodbuda, da bi v prihodnje s pomočjo konstrukcijskega pristopa podali pregled vseh možnih slovničnih in leksikalnih sredstev, ki sodelujejo pri gradnji referencialnega, modifikacijskega in pre-

dikacijskega dejanja, ter na ta način razširili spekter možnih pristopov k razumevanju najrazličnejših slovničnih kategorij (npr. besednovrstne opredelitve, skladenjskih razmerij itd.).

LITERATURA

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- CROFT, William, 2009: *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- GELB, Jožica, 1969: Podredje v vlogi priredja. *JiS* 5/14. 136-139.
- GOLDBERG, E. Adele, 1995: *A construction grammar approach to Argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- GROCHOWSKI, Maciej, 1986: *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*. Warszawa: PAN.
- JOVANOVIĆ, Dušan, 1981: *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*. Ljubljana: MK.
- MÉTRICH, René, FAUCHER, Eugene, COURDIER, Gilbert, 1993: *Les Invariables difficiles. Dictionnaire allemand-français des particules, connecteurs, interjections et autres mots de la communications*. Nancy: Université de Nancy.
- Mladina, 18. 1. 2013, št. 3.
- MOEHLER, Jacques, REBOUL, Anne, 1994: *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Seuil.
- POGORELEC, Breda, 1963: *Veznik v slovenščini. Disertacija na Oddelku za slavistiko*. Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- SSKJ 1: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- SSKJ 2: <http://www.sskj2.si/uporabnik/prijava>
- SOVRE, Anton, 1965: Nepravi relativniki. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 125-131.

- TOPORIŠIČ, Jože, 1974/75: Esej o slovenskih besednih vrstah. *JiS* 20. 295-305.
- –, 1991: Členki in njihovi stavčni ustrezniki. 27. *SSJLK*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta. 3–16.
- –, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIČAR, Branislava, 2011: *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- ŽELE, Andreja, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Tematika večkulturnosti, medkulturnosti in identitete v izbranih esejih Aleša Debeljaka

SILVIJA BOROVNIK

*Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
2000 Maribor, silvija.borovnik@um.si*

Aleš Debeljak (1961–2016) je sodil med tiste pronicljive slovenske literarne ustvarjalce, ki so se poleg ustvarjanja lastne izvirne literature znali posvečati tudi vprašanjem sodobnega sveta in se odzivati na številna pereča družbena vprašanja. Njegovi eseji razodevajo zagledanega bralca in poznavalca literature, obenem pa tudi raziskovalca in premišljevalca fenomenov večkulturnosti, medkulturnosti in človekove identitete tako v prostoru nekdanje Jugoslavije kot tudi sodobne Evropske zveze.

Aleš Debeljak (1961–2016) azok közé az éles elméjű szlovén irodalmárok közé tartozott, akik saját irodalmi alkotómunkájuk mellett a modern világ számos égető kérdésével kapcsolatban is véleményét tudtak formálni. Esszéi érdeklődő és az irodalomban jártas olvasóról árulkodnak, aki egyúttal multikulturális és interkulturális jelenségeket és identitásokat kutat, az egykori Jugoszlávia területén éppúgy, mint az Európai Unióban.

Ključne besede: Aleš Debeljak, esejistika, večkulturnost, medkulturnost, identiteta

Kulcsszavak: Aleš Debeljak, esszéisztika, multikulturalitás, interkulturalitás, identitás

Aleš Debeljak (1961–2016) je sodil med tiste pronicljive slovenske literarne ustvarjalce, ki so se poleg ustvarjanja lastne izvirne literature znali posvečati tudi vprašanjem sodobnega sveta in se odzivati na številna pereča družbena vprašanja. Čeprav je sam zase rad poudarjal, da je predvsem pesnik, pa je bil še mnogo več kot »le« to. Bil je pri študentih priljubljen profesor na Katedri za kulturologijo Fakultete za družbene vede v Ljubljani, bil je strasten predavatelj z enciklopedičnim

znanjem, udeleženec mnogih simpozijev in okroglih miz, občutljiv kolumnist v Sobotni prilogi Dela, vselej kritičen in protestniško razpoložen, nenazadnje pa tudi izjemen esejist. Izdal je več knjig esejev, ki so, brane z današnjega zornega kota, v letu 2016, ki je prineslo tudi pretresenost zaradi njegove tragične smrti, naravnost preroške. Njegovi eseji razodevajo zagledanega bralca in poznavalca literature, tako slovenske kot tuje, obenem pa tudi raziskovalca in premišljevalca fenomenov večkulturnosti, medkulturnosti in človekove identitete. O tem je pisal, ko to na Slovenskem in drugje še ni bilo vsesplošno razširjeno, a so premišljevanja o tem, da se je naš nekdanji jugoslovanski prostor dokončno spremenil, že postajala trdno uzaveščena, porajala pa so se tudi mnoga o tem, kaj nam bo prineslo življenje v samostojni državi Sloveniji in pozneje v na novo zasnovani Evropski zvezi.

S prvo zbirko esejev, ki je izšla leta 1994 in nosi naslov Somrak idolov, se je nadvse občutljivo in z bolečino odzval na razpadanje nekdanje skupne domovine Jugoslavije, v kateri se je rodil, odraščal in ki je, kakor je tudi pozneje še večkrat zapisal, za vedno oblikovala njegovo osebno in literarno identiteto. Naslov zbirke, ki medbesedilno namiguje na Viscontijev film Somrak bogov, ni naključen: v vojni razpadajoča Jugoslavija je postajala svet, ki so ga bogovi zapustili. Na njenem ozemlju je potekalo etnično čiščenje, Evropo so pričenjali preplavljati jugoslovanski vojni begunci, politična starčka Evropa pa je balkanski genocid predolgo križemrok zgolj opazovala. Ta esej je Debeljak napisal tudi za svojo ameriško ženo Erico, ki je želela kar najbolje razumeti zgodovino in sedanjost svoje nove domovine Slovenije, kamor se je iz New Yorka preselila leta 1993. Poročila sta se namreč v času, ko je bilo do Otočca, kjer je potekala svatbena slovesnost, še slišati bobnenje vojaških topov iz sosednje Hrvaške, o čemer je Erica pozneje pisala v svoji avtobiografski knjigi Prepovedani kruh (ameriška izdaja 2009, slovenska 2010). Danes lahko Debeljakov Somrak idolov berejo vsi, ki so se v tistem času šele rodili in bi prav tako radi vedeli več o dogajanju, ki je že del naše zgodovine. A zgodovina, piše Debeljak podobno kot v svojih

esejih Drago Jančar, se prav zaradi tega, ker je ne poznamo in ker se premalo zavedamo njenih zablod, rada ponavlja. Zato se Debeljak kot esejist vrača k njenim zgodbam ter jih zapisuje za bralce prihodnjih generacij.

V Somraku idolov piše še v času, ko je v državi divjala vojna, o razpadu Jugoslavije, v kateri se je rodil in jo imel rad. V njej je Srbija skozi glavna vrata izgnala svoj nekdanji duh kozmopolitstva. Pri Srbih opozarja na nevarnost vračanja vedno istih arhetipov, nenehnega vračanja k izgubljeni bitki na Kosovem polju l. 1389, ko so jih porazili Turki in so izgubili svojo avtonomijo. Maščujejo pa se, piše Debeljak, danes Bosancem, »ki imajo z otomanskimi Turki skupno samo religijo«, ter z besedo in orožjem vzpostavljajo »arhaično mentaliteto« (Debeljak 1994: 13). Izrecno omenja Memorandum srbske akademije znanosti in umetnosti iz l. 1986, ki je služil kot intelektualna osnova za novodobno srbsko prodiranje na zahod, za osvajanje vseh tujih ozemelj, »kjer živijo Srbi«, kakor je večkrat programsko napovedoval njihov vodja Slobodan Milošević. Povzročil je uničenje, katerega posledice je čutiti še danes. Bivša Jugoslavija, piše z veliko nostalgijo Debeljak, pa je bila prav zaradi sobivanja številnih različnosti zelo bogata država. Poznala je veliko plodnih oblik skupnega življenja, ki so nas bogatile, vzgajati pa bi morala predvsem toleranco. Spominja se svojih mladostnih doživetij v Beogradu, Skopju, Sarajevu in Dubrovniku, spominja se potovanj po mestih in vaseh. Opominja, da zgodovina nobene od jugoslovanskih kultur nikoli ni bila brez izkušnje emigrantstva kot usode in da je 20. stoletje prisililo številne ljudi prav s tega območja, da so zapustili svoje domove.

Debeljak je po diplomi na ljubljanski univerzi svoj doktorski študij nadaljeval v Ameriki, kjer je pogosto premišljal o svoji identiteti. Zavedel se je, da je za vedno določen z izkušnjo lokalne slovenske tradicije, z izročilom svetovne množične kulture, prav tako pa tudi s posebno izkušnjo iz življenja v Jugoslaviji. Jugoslavija je po Debeljaku predstavljala vzorčni primer večkulturnosti in medkulturnosti, ki bi lahko bil uspešen, če bi ga znala spoštovati in negovati tudi politika. Ju-

goslavija je bila prostor, v katerem smo brali tako literaturo Draga Jančarja kot Iva Andrića in Miloša Crnjanskega, to je bil prostor glasbe, v katerem smo poslušali skupini Azra in Bjelo dugme, to je bil svet, v katerem so ustvarjalno »brbotale kulture Srednje Evrope, Balkana, Mediterana in Panonske nižine«, življenje v tej večkulturni družbi pa je bilo pestro in zanimivo. Debeljak poudarja, da tvori našo identiteto »ne tista pesem, ki jo preberemo, ampak tista, h kateri se vračamo« (1994: 30).

Zaradi srbskih militarističnih ambicij je Debeljak izgubil izkustvo tiste identitete, ki je zrasla iz posebnega, bogatega in večkulturnega kozmosa nekdanje Jugoslavije. V času, ko je napisal ta esej, je na področju bivše Jugoslavije še divjala vojna. Pisati o bogastvu in pozitivnih platih Jugoslavije takrat, ko je bilo vsesplošno razširjeno demoniziranje te države kot preživele tvorbe, kot ječe narodov, kakor so njegadni označevali Avstro-Ogrsko, torej v obdobju najbolj razširjenega sovražstva do Jugoslavije, ko so njene bivše republike zahtevale samostojne države, prav gotovo ni bilo dobrodošlo. Bilo je redko, če ne celo edino tovrstno pisanje. Toda Debeljak je napisal zelo oseben in iskren esej, temelječ na izkušnji, ki je počivala v marsikom od nas, a si podobnega nismo upali ali znali izraziti. Tako se danes potapljamo v njegove spomine, v katerih prepoznavamo tudi svoje. Vsi ti spomini tvorijo naš dom, našo identiteto, čeprav iste domovine ni več:

»Če so si horde arogantnih oficirjev in pijanih rezervistov prisvojile Heimat, to socialno, nacionalno in politično konstrukcijo bivališča, pa si zaljubljeni v otroštvo ne pustimo vzeti Heim, edinega zavetišča, ki ga še imamo: imaginarne skupnosti in privatnih prostorov spomina, ki so tako samoumevni, kot so samoumevne minule ljubezni, reka pod Tromostovjem, zvezde nad Škrlatico, ljubi obrazi, cvetenje magnolij, bele poti v mestnem parku in bolečina izgubljene preteklosti.« (1994: 32)

Slovenci smo postali žrtve sarkazma zgodovine. Med desetdnevno vojno za Slovenijo so se namreč ljudje znašli v zakloniščih, ki so bila dotlej le shrambe za odslužene reči ali kisle kumarice. Tako se je tudi on zavedel, da je naenkrat sredi pra-

ve vojne. Dotlej, piše, je pripadal generaciji, ki ni veliko razmišljala o primežu komunizma, o katerem so veliko pisali pisatelji, starejši od njega. On sam je že pripadal generaciji, ki je lahko veliko potovala, poljubno brala, se zanimala za zahodno glasbo, se brez težav šolala. Nenadoma pa je spoznal, da je o tem socialističnem svetu iz ozadja premalo razmišljal, saj je določal njegovo bivanje tako kot vse drugo. Njegova pesniška in pisateljska generacija ni več poznala cenzorjev, prepovedi literarnega ustvarjanja, zato je živela na robu realnega toka zgodovine. Naivno se je zavzemala za depolitizacijo književnosti, tematizirala je individualnost, občudovala Borgesa in Kiša. Nenadoma pa se je bila prisiljena tudi sama angažirati – mnogi so postali novinarji, osveščevalni pisci kolumn, tudi vojaki Teritorialne obrambe Slovenije – in: »Otroštvo jugoslovanstva je bilo za vselej izgubljeno.« (1994: 44)

Tik pred razpadom Jugoslavije je Aleš Debeljak kot Fulbrightov štipendist odpotoval v Ameriko, da bi tam študiral in napisal svoj doktorat. Potovati in gledati okrog sebe, to se mu zdi za mladega človeka izjemno pomembno, saj si tako širi obzorja, a premišljuje tudi o lastnem mestu v svetu, o identiteti. V uvodu k eseju *Temno nebo Amerike* (1994) je zapisal, da je zavzemanje za družbeno pravičnost osnovna sestavina človekove identitete. Amerika ga je očarala kot dežela mnogovrstnih kulturnih tradicij, a je poudaril, da o njej ni mogoče pisati kot o enotni kulturi. Zanimiva se mu je zdela zato, ker je dežela mnogih jezikov, kot država pa se izmika socialnim, moralnim, kulturnim in religioznim kriterijem Evrope. Tamkajšnje univerzitetno življenje je primerjal z našim, tedanjim jugoslovanskim, in kritično zapisal, da kultura podiplomskega študija pri nas sploh ne obstaja, da je podiplomski študij pri nas »popoldanski konjiček«, medtem ko so v Ameriki podiplomske šole posebne inštitucije znotraj univerze in sloves posameznih univerz tudi temelji na kvaliteti podiplomskega študija (1994: 25). Ta del Debeljakovih esejev je zelo zanimiv in poučen, saj je v njih upravičeno kritičen do slovenskega univerzitetnega sistema.

A Debeljak je bil kritičen tudi do položaja akademskih intelektualcev, ko je primerjal slovenski in ameriški sistem. Pisal je, da se ameriške univerze zavedajo, da so svoboda, mir in sproščenost pogoji za ogromno znanstveno produkcijo, na kateri slonijo najboljše ameriške univerze. Živijo s prepričanjem, da se je treba popolnoma posvečati raziskovalnemu delu, pa tudi druženju s študenti in kolegi. V primerjavi s tem, česar je bil varen doma, je videl zlasti v tem dejstvu eno najpomembnejših razlik in slovenskih slabosti. Slovenski univerzitetni sistem je bil zaznamovan z dediščino socializma, kar je še danes, in to zlasti v razširjenem prepričanju, da je univerzitetni profesor pač le učitelj na malo višji stopnji, uradovalec po utečenem urniku, plačan po pedagoških urah, ne pa tudi vrhunski raziskovalec, ki bi moral imeti za svoje pisanje znanstvenih del tudi obvezno odmerjen čas za ustvarjalno izolacijo. Evropske univerze, med njimi slovenske, bi se nadvse rade približale ameriškim po uspešnosti raziskovanja, ki dolgoročno prinaša tudi denar, a žal niso znale nikoli ustvariti niti približno podobnih pogojev za akademsko delo svojih profesorjev in raziskovalcev. Zmogle so le hiter in površen zdrs v komercializacijo. Do tega pojava je bil že pred več kot dvajsetimi leti zelo kritičen tudi Aleš Debeljak.

Toda Debeljak v svojih razmišljanjih o Ameriki ni bil naivno sprejemljiv in očaran nad vsem, kar je tam videl in izkusil. Tako se je npr. vprašal, zakaj v ameriški kulturi poleg t. i. kanoniziranih avtorjev ne poučujejo še o besedilih manjšinskih ustvarjalcev. Zapisal je, da je v kulturno in politično zgodovino Amerike treba uvrstiti tudi dva pojma, to sta rasizem in genocid, ter da je študentom treba odkriti njeno zamolčano zgodovino, ki se nanaša npr. na ameriški odnos do črncev, Indijancev, žensk. Po njegovem mora kulturni kanon vključevati tudi stvaritve zatiranih družbenih skupin (1994: 57–58). Amerika, se je zavedal, je res večkulturna dežela, a izročilo Zahoda uživa v njej nezaslišano prednost. Ideal multikulturalizma pa bo prišel do uresničitve z dodajanjem novih vednosti iz obrobnihi kultur, s spoznavanjem manjšinskihi izročil ter s študijem zgodovin dežel, iz katerih prihajajo novi priseljenci.

Opozarjal je, da bi se Zahod moral zavedati, da poleg njegove obstajajo še druge tradicije, da obstaja drugost, ki je ni mogoče »brez ostanka prevesti v svoj lastni pojmovni okvir« (prav tam, str. 69).

Njegova naslednja zbirka esejev *Lanski sneg* (2002) je tematsko razdeljena na dva dela. V prvem piše o t. i. tranziciji, o življenju v Sloveniji po osamosvojitvi, o svoji vrnitvi v Slovenijo in o pojavih, na katere naleti ter jih z začudenjem spremlja, nadalje o vlogi pisatelja po padcu komunizma, pa tudi o Balkanu, o svoji izkušnji v bivši Jugoslaviji, nato znova o vojni, pozneje pa o komercializaciji življenja, ki je preplavilo novo nastalo državo, o svojem odnosu do Boga in Cerkve, na koncu prvega razdelka pa tudi o lastni družini, zelo ljubeče o podobah svojih otrok in njihovega doraščanja v večkulturni in kozmopolitski družini. V drugem delu se razpiše o sodobni kulturi, prepleteni z množično, nato pa o problemih Evropske zveze, o identiteti in o vlogi javnih intelektualcev v sodobnem svetu. Ti eseji so nastali v prvem desetletju slovenske državne neodvisnosti, v desetletju vojn v razpadli Jugoslaviji. Posamezna besedila so bila napisana za domače in tuje kulturne revije, zato je v njih tudi precej kulturno-zgodovinskih pojasnjevanj, namenjenih bralcem, ki razmer v jugoslovanskem prostoru niso poznali in so se jih trudili razumeti. Danes jih beremo kot pomemben premislek o zgodovini, o času, ki je pljuskal v nas, ki smo v njem živeli, tako silovito, da marsičesa nismo mogli ustrezno reflektirati. Debeljak pa je to zapisoval nadarjeno, pregledno in modro.

Leta 1990, piše, smo se Slovenci odločili za samostojno državo, za slovo od jugoslovanske federacije. Tranzicija, ki je sledila, pa je ljudi zaradi hitrih sprememb zbegala. Posamezne stranke so pričenjale brutalno manevrirati, da bi širino javnega življenja podredile lastnim interesom. Sledilo je obdobje deziluzije, zaznamovano z grabljenjem družbenega premoženja, z brezbriznostjo do kulturne ustvarjalnosti, s pohlepom neoliberalne elite. Vse to, piše Debeljak, je povzročilo »kakofonijo nezadovoljstva« (2002: 8–12). Zanj je bila

osvoboditev eno, svoboda, ki je sledila, pa je prinesla težo nove odgovornosti. Zato opozarja:

»Smisel osvoboditve, ki smo jo slovenski državljani dosegli tako nepričakovano uspešno poleti 1991, je torej res treba nenehno nositi v srcu, če naj bomo res vredni cilja osvoboditve, to je svobode same.« (2002: 13)

V svojih razmišljanjih izrečno poudarja, da slonijo temelji slovenske države na njeni kulturi in jeziku ter da tega nikoli ne bi smeli pozabiti.

V eseju Čudoviti izgubarji piše o kulturnem šoku, ki ga je doživel ob svoji vrnitvi iz ZDA. Iz mehkega komunizma Slovenije je odšel v razviti kapitalizem Amerike in se vrnil v »primitivni kapitalizem Slovenije« (2002: 21). V prvem se je čutil utesnjenega, do drugega je bil kritičen, navdušiti pa se ne more niti nad tretjim. Spominja se položaja kulture v času komunizma:

»Pod kulturniškim dežnikom so se tako zbirali najdrznejši, najpametnejši in najboljši duhovi slovenske ustvarjalne inteligence, ki je tehtno in prepričljivo artikulirala nacionalne interese.« (2002: 24)

Oblast je bila zato naravnana proti kulturni ustvarjalnosti in njenim institucijam. Po padcu komunizma pa pisatelji nimajo več splošno priznane avtoritete in ne odrešilne vloge. Prej so imeli vlogo »nacionalno spoštovanih šamanov«, »glasnikov ljudstva«, pripovedovali so zgodbe o tabujih, o zamolčani zgodovini, njihova beseda pa je imela mobilizacijsko težo. Zdaj, ugotavlja Debeljak, je pisatelj postal »privatni stezosledec po labirintih duše in srca« (2002: 26). »Vaclav Havel po slovensko ni več možen«, zapiše, skupaj z Brankom Milkovičem pa se sprašuje: »Ali bo svoboda znala peti tako, kakor so sužnji peli o njej?« (2002: 27). Danes, samo štirinajst let po objavi teh esejev, lahko na to enoznačno odgovorimo, da ne. Bivša Jugoslavija je Debeljaku ponujala veliko kulturno bogastvo ter pestro raznolikost. Kot glavni urednik revije Literatura je uvedel rubriko Jugoslavica, ki je sledila hrvaški, srbski, bosanski literaturi. Poudarja, da ga je jugoslovanski kulturni bazen izjemno oplajal. 1996. leta je v polemiki v časo-

pisu Vreme poudaril, »da prevladujoči pisateljski krogi niso izpostavili in zavrnili srbskega nacionalnega socializma pod Slobodanom Miloševićem, še zlasti v luči dejstva, da so prav iz pisateljske skupnosti izšli najbolj goreči zagovorniki etničnega čiščenja.« Sprožil je burne odzive. (2002: 36) Debeljak pa je sodeloval tudi v mnogih javnih debatah na temo vojne v Jugoslaviji, npr. tudi v krogu »potujočih piscev« Cafe Europa, Kavarne Evropa, ki jo je vodil poljski pisatelj Krzysztof Czyżewski. Razpravljali so o dojemanju nasilnih dejanj okrog njih samih, o svojih reakcijah nanje. Debeljak je zastopal prepričanje, da se morajo intelektualci v takih krizah javno oglašati v interesu splošnega dobrega, da morajo odkrivati in analizirati pojave. Po končani vojni je v Sloveniji opazal »narcisizem lastnih interesov«, združen v sloganu, da se je treba osredotočiti na »posel«. Do bivše Jugoslavije se je to pomanjkanje zgodovinskega spomina kazalo v odnosu kot do »lanskega snega«. Od tod tudi naslov njegove zbirke esejev. Tak narcisizem pa je opazal tudi ob množici ilegalnih migrantov iz tretjega sveta ter Balkana, ob katerem se je po njegovem pokazala »vsa odvrtna podlost slovenske ksenofobije« (2002: 40). Zlasti ob slednjem se velja zamisliti, saj so bile Debeljakove besede o tem zapisane že pred štirinajstimi leti, prav lani pa smo njihovo aktualnost lahko doživljali ob navalu beguncev z Vzhoda po t. i. balkanski poti v Evropo.

Tranzicija je v Slovenijo prinesla obsesivno ukvarjanje z lastnim egom, z uspehi, z »varnostjo«, prinesla je popolno spremembo družbene mentalitete s številnimi skrajnostmi, ki se odražajo v kopičenju dobrin, korupciji, antikomunizmu, v izgubi krivde in sramu. Prinesla je »institucionalizirano korupcijo idealov« (2002: 54). Debeljak je zelo kritičen do Slovencev, ki se obnašajo samozadostno, ker jim manjka primerjalni pogled, primerjalni okvir za oblikovanje mnenja o sebi. Slovenci, piše, smo prepogosto »zazrti v egoistično opazovanje lastnega popka«, v »motrenje konic na lastnih čevljih« (prav tam, str. 79). Do tega, da postane vse, kar ni slovensko, potencialno nevarno in ogrožajoče, pa je le en korak.

Spoštovanje večkulturnosti in medkulturnosti je v Sloveniji prevečkrat le floskula, ki se v življenju ne prakticira, vse to pa je zelo oddaljeno od kakršnegakoli duha kozmopolitstva. Kozmopolit, piše Debeljak, se ne počuti ogroženega zaradi prisotnosti drugega. Drugačnost ceni in jo spoštuje, ne boji se je. Slovenci pa se na eni strani bojimo drugačnosti in jo skušamo stlačiti v gete, na drugi strani pa se navdušujemo nad sleherno idejo, ki prihaja z Zahoda, ne da bi upoštevali lasten kulturnozgodovinski kontekst. Pri tem velja tudi omemba lastne identitete za staromodno, za nekakšno retoriko 19. stoletja. Da je ta ugotovitev še kako resnična, smo se lahko nazadnje prepričali ob poskusu uvajanja angleščine namesto slovenščine na slovenske univerze, ko so težnji po anglikaciji in komercializaciji študija navdušeno pritegnili tako slovenski rektorji kot ministri, ki bi morali biti prvi varuhi slovenskega državnega in nacionalnega jezika, temelja naše državnosti in identitete. Debeljak opozarja, da pristajamo na zmagoslavje zahodne paradigme, ki velja za moderno, čeprav ni edina, ne da bi upoštevali predvsem svojo zgodovino in tradicijo.

Največ premišljanj o sodobnosti, o vlogi Slovenije v Evropski zvezi, o večkulturnosti in medkulturnosti, v njihovem okviru pa o vlogi slovenščine v globaliziranem svetu, srečamo v zbirki esejev *Evropa brez Evropejcev* (2004), ki je še danes vznemirljivo aktualna. Ti eseji ponujajo premislek o slovenskem prostoru, ki je bil vselej zgodovinsko povezan z evropskim, čeprav na zakasnel način, in je v preteklosti veljal za t. i. Vzhod. Debeljak upa, da bo pristno evropejstvo brez predsodkov omogočeno vsaj generaciji njegovih otrok. Nadalje piše o Evropski zvezi, o njeni ideji pretočnosti in druženja, ki ga spominja na idejo jugoslovanskega »bratstva in enotnosti«, kakršna je povezovala večnarodno, mnogokulturno in mnogoversko skupnost, ki je razpadla. Predsodki zahodnih Evropejcev do nas kot »vzhodnjakov« pa so ostali sestavni del naše kulturne prtljage in Evropa je še vedno razdeljena na »boljši« in »slabši« del. V eseju *Negotova »druga Evropa«* (2004: 23) piše o tem, da je v tujini, na t. i. Zahodu, vselej imel

občutek, da je »vzhodnjak«, »Slovan«, »Balkanec«, da torej ne pripada klubu izbrancev. S seboj je vselej nosil nekakšno dediščino komunizma, omemba države, iz katere je prihajal, pa je vzbujala nerazumevanje, celo sumničavost in prezir. Slovenija je ostala še vedno precej neznana, tuja in drugačna. Citira Czesława Miłosza, ki je ves postkomunistični svet imenoval »druga Evropa« in zapisal, da se Zahodna Evropa ukvarja predvsem sama s seboj (prav tam, str. 25). Tudi on je v Zahodni Evropi opazal odpor do bivših komunističnih držav.

Evropa si je po njegovem vselej zatiskala oči pred vdorom potlačene zgodovine, kajti na njenih tleh so potekale brutalne etnične homogenizacije. Vsi ti nacionalizmi velikih pa so bili potlačeni zaradi gospodarskih interesov in t. i. evropskost je zrasla predvsem na interesu »debele denarnice«, nova združevalna religija pa je »tržišče«. Do združevalnih temeljev Evropske zveze je torej Debeljak zelo kritičen. Evropa se po njegovem še ni osvobodila dediščine hladne vojne. V bivših komunističnih državah ne vidi več sovražnika, temveč revnega sorodnika z željo po posnemanju Zahoda. Postkomunistične države pa so v EU videle obljubljeno deželo, nekakšno Arkadijo, v katero se morajo vrniti (prav tam, str. 27–33). »Vrnitev v Evropo« je bil slogan osemdesetih in devetdesetih let v državah Srednje in Vzhodne Evrope, o čemer so v Sloveniji pisali tudi drugi raziskovalci, npr. Lado Kralj (2005) ali Peter Vodopivec (2003), Mitja Velikonja (2002), prav tako pa tudi pisatelji, npr. Drago Jančar (1989). V Sloveniji je v osemdesetih letih nastalo močno literarno-politično gibanje, iz katerega je zrasel festival Vilenica, ki še vedno vsako leto poteka na Krasu, z istoimensko nagrado za srednjeevropsko literaturo.

Na Debeljakov kritični premislek je vplivala vojna v Jugoslaviji, ko je bil zgrožen zaradi evropske pasivnosti. Te Evrope, ki ni zmogla ustaviti nasilnega fundamentalizma v imenu iluzorne narodne čistosti, ga je še vedno strah.

Evropi po Debeljaku manjka skupinska pripadnost, skupna zgodba. Ta bi morala zajemati iz kulturne dediščine vseh evropskih narodov in le na osnovi njenega spo-

štovanja se lahko v Evropi oblikuje skupna pripoved. Evropi pa manjka tudi skupni naravni jezik, ki ni angleščina. Danes nam Evropa vsiljuje nekakšno »evroangleščino«, birokratski esperanto, ki naj bi bil povezovalen, a je pollaščevalen. Omenja evropske inštitucije, ki so umetne, tako da jih je težko razložiti in razumeti. Prav tako zadrego vidi Debeljak v neprepoznavnosti evra kot skupne valute. Tudi ta je brez zgodbe, je abstrakten, s slikami viaduktov in portalov. Evropa po Debeljaku ne zna ponuditi transnacionalnih idej, ki bi delovale povezovalno, v tem primanjkljaju pa rastejo desničarske populistične ideje. Nastaja »trdnjava Evropa«, njeno držo pa imenuje Debeljak »smehljajoči se fašizem« (prav tam, 42–44).

Konstrukcija skupne evropske identitete bi se morala po njegovem opreti na celoten prostor kulturnih in etničnih tradicij, ne pa črpati le iz največjih in najbolj prepoznavnih, npr. nemških in francoskih. Ob tem omenja t. i. lekcijo jugoslovanstva, ki je pomenilo podoben poskus uvajanja skupne identitete. Poskus je propadel zato, ker se v njem posamezni narodi niso hoteli prepoznavati, najštevilčnejši Srbi pa so hoteli tako z jezikom kot s kulturo gospodovati vsem drugim. Tako v luči nekdanje jugoslovanske izkušnje odklanja novodobni evropski poskus vsiljevanja angleščine ali nemščine kot osrednjega oz. glavnega jezika in zahteva upoštevanje kulturnih in jezikovnih posebnosti posameznih evropskih narodov. Če v sodobni Evropi ne bo medsebojnega spoštovanja in upoštevanja različnosti, zlasti tudi različnih nacionalnih jezikov, je Debeljakova napoved črna:

»Uradno, javno, gospodarsko in politično življenje bo potekalo v enem od dveh ali nemara treh veljavnih evropskih jezikov, medtem ko bo domače, privatno, čustveno življenje posameznikov in etničnih skupin potekalo v lokalnih jezikih. Od tu sploh ni več tako zelo daleč do muzealizacije, folklorizacije in kulturnega turizma kot načeloma širokogrudne, v resnici pa izolirajoče in egoistične geste voajerizma, ki z nujno potrebno medkulturno kompetenco nima nobenega opravka.« (2004: 52)

Podobno misel najdemo v literaturi Florjana Lipuša, v Poizvedovanju za imenom (2013), namreč da bo ob taki politiki, ki briše razlike, slovenščina ostala le še jezik, s katerim bo kmet

zganjal živino v hlev, ali pa v drami Petra Handkeja Še vedno vihar (nem. 2010, slov. 2011), v zadnjem, grotesknem prizoru, v katerem si tuji turisti hodijo ogledovat redke Slovence tako, kot so bili navajeni opazovati izumirajoče Indijance v rezervatih.

Debeljak se v sodobni Evropi zavzema za odprtost, za toleranco. Človek po njegovem nikoli ne pripada eni sami skupnosti in v slehernem posamezniku se prepletajo silnice mnogoterih identifikacij ter usedlin raznovrstnih skupinskih izkušenj. V več identitetah, piše, smo lahko sočasno doma. To pa zahteva od nas spoznavno radovednost in sposobnost, da se vživimo v kožo drugega (2004: 1–3): »Evropa, ena in enovita, je namreč še vedno sen.« (Prav tam, str. 18.) Če bo hotela preživeti, bo morala spoštovati in ohranjati raznolikost.

Debeljak je vnet zagovornik kozmopolitizma, kakršnega je prepoznaval in izkusil tudi nekoč na Balkanu. Ta je premo-gel kulturno tradicijo, ki je omogočala intenzivno izmenjavo idej, stilov in simbolov preko jezikovnih in etničnih meja. To je bila tradicija kozmopolitizma, ki je navzoča tako v literaturi Ljubomira Micića kot Srečka Kosovela, Tina Ujevića, Iva Andrića ali Danila Kiša. Pri njih jezik ni bil le orodje komunikacije, temveč metafizični pogled na svet, njihova osebna geografija pa se je prepletala z globalnimi kulturnimi gibanji. Kozmopolitizem vključuje zanj koncentrične kroge lokalnih, regionalnih, nacionalnih in globalnih identitet, zazrt pa je v prihodnost in ne v preteklost kot nacionalizem. Kozmopolitizem temelji na sočutenju, vživetju, na spoznavni radovednosti, oplajanju z drugimi jeziki in s kulturami, na medkulturni kompetenci (prav tam, str. 101–102).

Posebno zanimiva so njegova razmišljanja o mestu in vlogi slovenščine v Evropski zvezi. V njej je zaznal močno težnjo po prevladujoči vlogi angleščine kot nekakšnem skupnem jeziku tako gospodarstva kot znanosti. Debeljak, poročen z Američanko, oče dvojezičnih otrok in gostujoči profesor na mnogih tujih univerzah, ki je sam odlično obvladal angleško, pa se nad novodobno »evroangleščino« nikakor ni navduševal. Opozarjal je, da je angleščina za nematerne govorce je-

zik z omejitvami in da je treba v Evropi ohranjati in razvijati nacionalne jezike, tako seveda tudi slovenščino. Kulturnih in jezikovnih razlik v Evropi ni mogoče preprosto pomesti pod preprogo in jih nadomestiti z nekakšnim skupnim jezikom, češ da bi bilo to bolj praktično. Politični organizmi tipa »en narod, ena država, en vodja« pa so v zgodovini vselej vodili v krvave kataklizme. Debeljak izrecno poudarja, da je bila evropska moč vselej odvisna od mozaika različnosti ter da so tudi manjšine dokaz njenega kulturnega bogastva. Citira avstrijskega esejista Karla Markusa Gausa, ki je prav tako menil, da je potrebno v Evropi posebno skrbno ohranjati materne jezike (prav tam, str. 138). Osnovna prvina kulturne identitete je za Debeljaka materni jezik, ki bi ga morali spoštovati, ohranjati pa moramo tudi vse njegove funkcijske zvrsti.

Obenem piše, da popolnoma enotne in zaprte kulture ni, nacionalna identiteta pa je proces nenehne preobrazbe (2004: 94). Debeljaku je blizu razmišljanje Milana Kundere v eseju *Tragedija Srednje Evrope*, ki je bil v osemdesetih letih v Sloveniji zelo bran in pogosto citiran in v katerem se je češki pisatelj zavzel za ohranjanje Srednje Evrope in njenih posebnosti, obenem pa tudi za raznoliko soobstajanje in medsebojno prežemanje različnih kultur in jezikov (2004: 104).

V Evropsko zvezo, ki sloni na trhlih temeljih, ki ji manjka skupna zgodba, obenem pa ima nejasno mejo na vzhodu (sprašuje se, kje se Evropa neha), ne verjame. Zahodna Evropa po njegovem še vedno goji vzvišen odnos do t. i. vzhodnjakov. Boji se različnosti, ne zna jih ne spoštovati, ne ceniti. Zelo nevarno je, da ima izključevalen odnos do priseljencev. Spoštovati bi morala vse svoje sestavne dele. Če pa se bo oblikovala kot »trdnjava Evropa«, se bo zažrla sama vase (prav tam, str. 138).

Ob koncu zbirke esejev *Evropa brez Evropejcev* še jasno definira razliko med patriotom in nacionalistom (prav tam, str. 206–212). Patriot ceni svojo kulturnozgodovinsko tradicijo, a sprejema tudi mnogonarodnost in mnogokulturnost, nacionalist pa ne. Patriot lahko goji kozmopolitske ideje, nacionalist pa jih ne zmore. Nacionalist sanja o ljudstvu kot o enem

telesu, eni kulturi in se zavzema za prevlado enega jezika. Nacionalizem je zato blizu fašističnemu populizmu, medtem ko goji patriotizem tudi strpnost do kulturne raznolikosti, do manjšin. Debeljak se izrecno še enkrat zavzame zoper zapiranje v t. i. etnično čistost. Če si evropski državljani želimo skupnega življenja, bi se morali seznaniti s kulturnimi posebnostmi različnih evropskih ljudstev. Zato preroško opominja, da Evropa ni cilj, temveč je pot sama.

Na tej poti, tudi kot popotniki na osebnih poteh prijateljskega spomina, bomo v prihodnost žal stopali brez Aleša Debeljaka, tega nadarjenega, prodornega in iskrivega ustvarjalca, vendar z bogato zakladnico misli, ki nam jo je zapustil in iz katere se lahko vedno znova učimo.

LITERATURA

- DEBELJAK, Aleš, 1994: *Somrak idolov. Esej*. Celovec/Klagenfurt: Založba Wieser.
- –, 1994: *Temno nebo Amerike*. Celovec/Klagenfurt: Založba Wieser.
- –, 2002: *Lanski sneg. Eseji o kulturi in tranziciji*. Maribor: Založba Aristej.
- –, 2004: *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Založba Sophia.
- GAUSS, Karl Marcus, 2001: *Evropska abeceda*. Ljubljana: Slovenska matica.
- –, 2006: *Umirajoči Evropejci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- JANČAR, Drago, 1989: *Terra incognita*. Celovec: Wieser.
- JOHNSON DEBELJAK, Erica, 2009: *Forbidden Bread*. Published by North Atlantic Books.
- –, 2010: *Prepovedani kruh*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- KELLER, Ursula, RAKUSA, Ilma ur., 2004: *Evropske pisave. Kaj je evropskega v evropskih literaturah? Eseji*. Maribor: Aristej.
- KRALJ, Lado, 2005: Srednja Evropa in slovenska literatura. *Sodobnost*, št. 4, str. 353–368.
- LIPUŠ, Florjan, 2013: *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Založba Litera.

- HANDKE, Peter, 2010: *Immer noch Strum*. Frankfurt: Suhrkamp.
- ŠTUHEC, Miran, 2003: Aleš Debeljak, v: *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 298–303.
- VELIKONJA, Mitja, 2002: »Ex-Home: Balkan Culture in Slovenia after 1991«, v: Resic, Sanmir & Tornquist-Plewa, Barbara (ur.): *The Balkans in Focus: Cultural Boundaries in Europe*. Lund: Nordic Academic Press.
- VODOPIVEC, Peter, 2003: Srednja Evropa: mit ali (tudi) stvarnost? *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2, str. 7–18.
- WACHTEL, Andrew, 1998: *Ustvarjanje naroda, razbijanje naroda: književnost in kulturna politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: Center za slovensko književnost.
- ŽABOT, Vlado, 2016: Slovensščina ne sme postati žrtev provincialnega snobizma. *Delo*, Sobotna priloga, 1. 10. 16.

Frazemi s sestavinama *pes in maček* v gornjeseniškem govoru

MIHAELA KOLETNIK

*Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
2000 Maribor, mihaela.koletnik@um.si*

V prispevku se osredinjamo na frazeme s sestavinama *pes* in *maček*, zbrane v porabskem gornjeseniškem govoru. Frazemi so slovarsko urejeni in po pojavnosti v slovarskih virih primerjani s knjižnimi (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Kebrov *Slovar slovenskih frazemov*). Ugotavljajo se tudi podobnosti in razlike z naborom frazemov z istimi sestavinami v dolenskem šentrupertskem govoru.

A tanulmány a felsőszőlőnői rábavidéki szlovén nyelvjárás-variáns *kutya* és *macska* főneveket tartalmazó frazémáit mutatja be. A frazémákat szócikkekben mutatjuk be, s összehasonlítjuk őket a szlovén irodalmi nyelv szótárának (SSKJ) és Keber Szlovén frazeológiai szótárának anyagával. A felsőszőlőnői frazémákat a dolenszói Szentruperten beszélt nyelvjárás frazémáival vetjük össze, különös tekintettel a hasonlóságokra és a különbözőségekre.

Ključne besede: živalska frazeologija, narečna frazeologija, *pes* in *maček* v frazemih, prekmursko narečje, gornjeseniški govor

Kulcsszavak: állati frazémák/zoofrazémák, nyelvjárási frazeológia, a *kutya* és *macska* a frazémákban, muravidéki nyelvjárás, felsőszőlőnői nyelvjárás-variáns

0 Uvod

Slovenska dialektologija uvršča govor Gornjega Senika v prekmursko goričko podnarečje panonske narečne skupine.¹ V Porabju se danes govorita gornjeseniški in števanovski govor, ki se razlikujeta zlasti v glasoslovju in leksiki. Fono-

¹ Več o narečni podobi Prekmurja glej pri Koletnik (2008: 9–16).

loški sistem prvega je opisal Logar (1974), kasneje je njegovo glasoslovno in oblikoslovno podobo predstavila tudi Bajzek Lukačeva (2009), drugega pa je opisala Zinka Zorko (1998). V prispevku se osredinjamo na frazeme s sestavinama *pes* in *maček*, zbrane v porabskem gornjeseniškem govoru.² Frazemi so slovarsko urejeni in po pojavnosti v slovarskih virih primerjani s knjižnimi. Nadalje se ugotavljajo tudi podobnosti in razlike med istovrstnimi frazemi v dolenskem šentrupertskem govoru.

1 SLOVAR NAREČNIH FRAZEMOV S SESTAVINAMA PES IN MAČEK³

1.1 Zgradba geselskega članka

Kot zgled za oblikovanje geselskega članka nam je služil prispevek Vere Smole (2014: spletni vir) z naslovom *Frazemi s poimenovanji za domače živali v slovenskem vzhodnodolenskem šentruperskem govoru*.⁴ Na začetku geselskega članka je zaporedna številka frazema s posamezno sestavino. Sledi fonetično poknjžena oblika frazema v slovarski obliki v okrepljenem tisku, njegov del v poševnem tisku daje informacijo o rekaciji; neknjižne besede so v pomenskem narekovaju navedene s knjižno ustreznico ali razlago. Za znakom • je podan fonetični zapis slovarske oblike frazema v poševnem tisku, za njim v pomenskih narekovajih pomen. V drugi vrstici je frazem v narečnem besedilnem (stavčnem) zgledu v poševnem tisku in za znakom minus (–) njegova fonetično poknjžena oblika. V naslednji vrstici znak ⓘ uvaža podatek o tem, ali se narečni frazem nahaja v pregledovanih slovarjih, tj. SSKJ

² Gradivo na terenu sta leta 2016 pod mentorstvom Mihaele Koletnik zbrali Martina in Barbara Zakocs.

³ Leksem *maček* se na Gornjem Seniku uporablja za pomene 'mačja samica', 'mačji samec' oz. 'domača žival, ki lovi miši'. Gl. tudi Mukič (2005: 184).

⁴ Dostopno na http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Smole%20za%20WEB.pdf

in SSF. Če se narečni frazem pomensko in oblikovno ujema s tam zapisanim, je za okrajšavo SSKJ pridani znak +, medtem ko v tem primeru okrajšavi SSF sledi tudi zapis frazema in kvalifikator(ji), pomen pa le v primeru, ko se ta deloma ujema ali se ne ujema z narečnim, v primeru ujemanja pa je zapisan kot narečni pomen. Kadar slovarski okrajšavi sledi znak ~, pomeni, (1) da se pomen narečnega in knjižnega frazema ujemata delno ali samo v enem od pomenov ter (2) da sta si frazema sestavinsko podobna, ne pa tudi enaka, pri čemer se pomena (vsaj delno) ujemata. Slovarski okrajšavi lahko sledi tudi znak -, če narečni frazem v slovarju ni naveden oz. obravnavan. Znotraj narečnih frazemov so v okroglih oklepajih () zamenljive sestavine; znaki v frazemih iz SSKJ in SSF so v skladu s tam rabljenimi (prav tam: 7–8).

1.2 Slovar

pes

1 biti kak pes pa maček • *'bitę kâk 'pes pa 'ma:ček* 'ne se marati, sovražiti se'

'So:usada sta 'eden z 'oვენ kâk 'pes pa 'ma:ček. – Sosed sta eden z ovim 'drugim' kot pes pa maček.

Ⓢ SSKJ: ~ = SSF: (678) ~ **bíti kot pès in máčka** / ekspr.; primera/ *sovražiti se*

2 biti žal kak tistemu psu, kateri jih je devet skotil • *'bitę*

'žâų kâk 'tistoma p'sovę, š'terę de'vę:t s'koto 'zelo žal'

'So:usade že 'žâų 'ge:, kâ se 'ženo, kâk 'tistoma p'sovę, š'terę de'vę:t s'koto. – Sosedu je že žal, da se je oženil, kot tistemu psu, kateri jih je devet skotil.

Ⓢ SSKJ: –, SSF: –

3 dol streliti 'ustreliti' koga kak psa • *'doj str'li:tę 'koğa kâk p'sâ* 'brez usmiljenja, kruto'

'Nençe so ga 'doj str'li:lę kâk p'sâ. – Nemci so ga dol strelili kot psa.

Ⓢ SSKJ: –, SSF: –

4 držati kaj kak pes ježa • *dr'žâtę 'kâ kâk 'pes ge'ža: 'zelo pre-vidno'*

'Dja:nęę g'lâž dr'ži: kâk 'pes ge'ža:. – Janči drži kozarec kot pes ježa.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

5 gledati se kak pes pa maček • *g'lę:dateę se kâk 'pes pa 'ma:ček 'ne se marati, sovražiti se'*

'Ta:šča pa 'zet se g'lę:data kâk 'pes pa 'ma:ček. – Tašča pa zet se gledata kot pes pa maček.

Ⓛ SSKJ: ~ = SSF: (679) **glédati se kot pès in máčka** /ekspr.; primera, navadno 3. os. dv. **gledata se**, tudi mn. / *sovražiti se*

6 gristi se kak dva psa • *g'ri:stę se kâk d'va: p'sâ 'grdo se pre-pirati'*

'Qča pa 'si:n se gri'zę:ta kâk d'va: p'sâ. – Oče pa sin se grizeta kot dva psa.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

7 iti komu kak psu v studencu • *'itę 'kõmę kâk p'sovę f s'tü-dencę 'biti v težkem, neprijetnem položaju; zelo slabo, revno živeti'*

'Tâk ma 'dę: kâk p'sovę f s'tü-dencę. – Tako mu gre kot psu v studencu.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

8 iti komu pensko 'pasje' • *'itę 'kõmę 'pę:nsko 'biti reven, zelo slabo, revno živeti; biti v težkem, neprijetnem položaju'*

'Nâšoma 'so:ysadę 'pę:nsko 'dę:, kâ 'nema 'dõsta 'pę:naz. 'Nâšoma 'põ:jbę pr sol'da:kaj 'pę:nsko 'dę:.. – Našemu sosеду pensko gre, ker nima dosti penez 'denarja'. Našemu pojbu pri soldakih pensko gre.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

9 lačen kak pes • *'lâčen kâk 'pes 'zelo lačen'*

'Tâk 'fejs 'lâčen 'ge: kâk 'pes. – Tako fejš 'zelo' lačen je kot pes.

Ⓛ SSKJ: +, SSF: (681) **láčen kot pès** /ekspr.; primera/; sop.: **lačen kot volk**

10 lagati se kak pes • *la'gâte se kâk 'pes* 'pogosto, veliko se lagati'

'La:žes se kâk 'pes. 'Dostakrat me 'la:žes. – Lažeš se kot pes. Dostikrat mi lažeš.

Ⓛ SSKJ: ~ = SSF: (681) ~ **lagáti kot pès [têče]** /ekspr.; primera/ zelo lagati; sop.: **lagati kot cigan**

11 lajati kak pes • *la:jate kâk 'pes* 'grdo, surovo, zadirčno govoriti'

P'rejdjen 'la:ja z li'da:me kâk 'pes. – Prednji 'nadrejeni' laja z ljudmi kot pes.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

12 lesniti se 'lesketati, bleščati se' **kak penska 'pasja' jajca** • *'le:snetë se kâk 'pe:nske 'd'a:jca* 'zelo se lesketati, bleščati'

'To:u se 'le:sne kâk 'pe:nske 'd'a:jca. – To se lesni kot penska jajca.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

13 pensko senje 'pasji sejem' • *'pe:nsko 'senje* 'priložnost, ki se ponudi samo enkrat'

V 'Bude je 'sâmo g'no:uk bi'lo:u 'pe:nsko 'senje pa 'več 'nigdar 'ne:i. – V Budimu je samo enkrat bilo pensko senje pa nikdar več.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

14 pes izmeri komu hlače • *'pes z'më:rë 'lâče 'kome* 'pes raztrga komu hlače'

'Poštašë je 'pes 'lâče z'më:ro. – Poštašu 'pismoñoši' je pes hlače izmeril.

Ⓛ SSKJ: ~ šalj. = SSF: (681) ~ **pès poméri kómu hláče** /šalj.; olupš./

15 skočiti kak pes na čonto 'kost' • *sko'čite kâk 'pes na 'čonto* 'zgrabiti ponujeno priložnost, planiti na kaj'

‘Dâ ‘kâ ‘še:nke ‘ge:, ‘Kårçe s’ko:učē kâk ‘pes na ‘čonto. – Ko je kaj zastonj, Karči skoči kot pes na čonto.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: (680) ~ **kot pès na kóst** /ekspr.; primera/hlastno, hitro, popadljivo

16 še pes ne prdene ‘povoha’ koga, kaj • *‘eške ‘pes ne pr’dene ‘koga, ‘kâ ‘kdo, kaj je zelo slab’*

‘Ta:kšoga ‘gestē ‘ra:nč ‘pes ne pr’dene. – Takšne hrane še pes ne prdene ‘povoha’.

Ⓛ SSKJ: + (povoha), SSF: –

17 truden kak pes • *t’rü:den kâk ‘pes ‘zelo utrujen’*

‘Ce:ijē ‘dē:n sa o’ka:po, t’rü:den sa kâk ‘pes. – Cel dan sem okapal, truden sem kot pes.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: (679) ~ **kot pès** /ekspr.; primera, prisl./

18 ubiti koga kak psa • *‘bu:jtē ‘koga kâk p’sâ ‘brez usmiljenja, kruto’*

‘Bu:jlē so ga ‘bojne kâk p’sâ. – Ubili so ga v vojni kot psa.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: (682) **ubiti kóga kot psà**, gl. **kot psà** /slabš.; primera/

19 zebsti koga kak psa • *‘ze:pstē ‘koga kâk p’sâ ‘zelo zebsti koga’*

‘Tâk ‘fejs ga za’bē: v no’ge: kâk p’sâ. – Tako fejest ‘zelo’ ga zebe v noge kot psa.

Ⓛ SSKJ: +, SSF: (682) ~ **zébsti kot psà**, gl. **kot psà** /slabš.; primera/ 2. zelo, močno

20 zgrabiti kaj kak pes čonto ‘kost’ • *zg’râbētē ‘kâ kâk ‘pes ‘čonto ‘hlastno, hitro, popadljivo prijeti kaj’*

‘A:nton zg’ra:bē ‘pe:naze kâk ‘pes ‘čonto. – Anton zgrabi peneze ‘denar’ kot pes čonto.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

21 živeti (imeti se) kak pes pa maček • *ži'vęte ('męte se) kāk 'pes pa 'ma:ček 'ne se marati, sovražiti se'*
Ži'vę:ta ('ma:ta se) kāk 'pes pa 'ma:ček. – Živita (imata se) kot pes pa maček.

Ⓛ SSKJ: ~ **se gledata kot pes in mačka** *sovražita se*, SSF: (683) ~ **živėti kot pès in máčka**, gl. (678) ~ **biti kot pes in mačka** / ekspr.; primera /; (679) **glédati se kot pès in máčka** / ekspr.; primera, navadno 3. os. dv. **gledata se**, tudi mn. / *sovražiti se*

Pri raziskovanju frazemov na terenu so bili zapisani tudi naslednji pregovori⁵ z živalsko sestavino pes:

1 Pes ki laja, ne grize. 'človek, ki veliko govori ali grozi, ne naredi hudega' *'Pes, š'tere 'la:ja, ne gr'ze:.*

2 Pes psa ne vje. 'tisti, ki so, navadno v nepoštenih zadevah, enakega mišljenja, prepričanja, drug drugemu ne nasprotujejo, ne škodujejo' *'Pes p'sǎ ne v'ge:ǐ.*

3 Še pes ima mir, ko je. 'med jedjo se ljudje ne smejo motiti, nadlegovati s kakimi opravki'
'Eške 'pes 'mę:r 'ma:, dǎ 'ge:ǐ.⁶

maček 'mačji samec'

1 hoditi okoli koga kak maček okoli vrele kaše • *'qđęte 'ko:ųle 'koga 'kāk 'ma:ček 'ko:ųle v'ręle 'kǎše 'iskati pravo priložnost, da bi kaj vprašal, prosil'*
'Qđę 'ko:ųle te'be: 'kāk 'ma:ček 'ko:ųle v'ręle 'keše. – Hodi okoli tebe kot maček okoli vrele kaše.

Ⓛ SSKJ: ~ (mačka) = SSF: (495) ~ **hodíti kot máčka okrog vréle kǎše** / ekspr.; primera, tudi **kot maček** / *ne upati se lotiti jedra problema*

2 kupiti mačka v žaklju • *'kü:pęte 'žǎkle 'ma:čka 'kupiti kaj, ne da bi stvar prej poznal, videl'*

⁵ Ti so del frazeologije v širšem smislu.

⁶ Mukič (2005: 256) v enakem pomenu beleži pregovor: Še pes ima rad pri jedi mir – *Eške pès tǎ rád má mēr pr gęsti.*

*'So:used, 'dā se o'ženo, 'tö 'žāklę 'ma:čka 'kü:po. – Sosed je, ko se je oženil, tudi kupil mačka v žaklju.*⁷

Ⓛ SSKJ: +, SSF: (493) **kupíti máčka v žáklju** /ekspr.; pren./

3 odavati 'prodajati' mačka v žaklju • *o'da:vate 'žāklę 'ma:čka 'prodajati nekaj neznanega, na slepo (in pri tem koga ogolju-fati)'*

'Dōsta 'ta:še 'lü:de 'ge:, š'tere 'žāklę 'ma:čka o'da:vajo. – Dosti takšnih ljudi je, kateri prodajajo mačka v žaklju.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: (493) *prod(aja)ti mačka v žaklju*

4 stari maček • *s'ta:re 'ma:ček 'izkušen, spreten, prebrisan človek, zlasti moški'*

'De:idek je za 'to:u že s'ta:re 'ma:ček 'ge:.. – Dedek je za to že stari maček.

Ⓛ SSKJ: +, SSF: (492) **[kot] stār 'máček** /ekspr.; pren., tudi kot primera/

maček 'mačja samica'

1 biti kak pes pa maček • *'bite kāk 'pes pa 'ma:ček 'ne se marati, sovražiti se'*

Dalje glej pes (1).

2 gledati se kak pes pa maček • *g'lę:date se kāk 'pes pa 'ma:ček 'ne se marati, sovražiti se'*

Dalje glej pes (5).

3 hoditi kak maček okoli vrele kaše • *'ōdeę kāk 'ma:ček 'ko:ule v'rele 'kāše 'iskati pravo priložnost, da bi kaj vprašal, prosil'*

Na'mesto, kā bę p'rāvo, 'kā š'ke:, 'ōde kāk 'ma:ček 'ko:ule v'rele 'kāše. – Namesto, da bi pravil 'povedal', kaj hoče, hodi kot maček okoli vrele kaše.

⁷ Frazem je zapisan v rubriki, ki v SSF prinaša podatke o nastanku, izvoru, motivu nastanka frazema, in ni obravnavan kot frazeološki slovarski članek.

① SSKJ: ~ (mačka) = SSF: (495) ~ *hodíti kot máčka okrog vréle káše* /ekspr.; primera, tudi **kot maček/** *ne upati se lotiti jedra problema*

4 imeti se rad kak pes pa maček • *'meṭe se 'râd kâk 'pes pa 'ma:ček* 'ne se marati, sovražiti se'

F'ra:ncek pa 'Rô:za se 'râḍeva 'ma:ta kâk 'pes pa 'ma:ček. – Francšek pa Roza se imata rada kot pes pa maček.

① SSKJ: ~ **se gledata kot pes in mačka sovražita se**, SSF: (678) ~ **bíti kot pès in máčka** /ekspr.; primera/; (679) *glédati se kot pès in máčka* /ekspr.; primera, navadno 3. os. dv. **gledata se**, tudi mn./ *sovražiti se*

5 lučiti 'vreči' koga kam kak mačka srat • *li'čē:tē 'koḡa 'ka:ma kâk 'ma:čka s'rât* 'neusmiljeno, s silo vreči, spraviti koga kam' *Kṛč'me: so ga 'vô li'či:lē kâk 'ma:čka s'rât.* – Iz krčme so ga vrgli kot mačka srat.

① SSKJ: –, SSF: –

6 mačeče 'mačje' solze • *ma'čeče sku'ze:* '1. majhna, nepomembna stvar'

'To:u, kâ m'la:jše piš'ča:vajo, so 'dôstakrat 'sâmo ma'čeče sku'ze:. – To, kar mlajši 'otroci' spuščajo, so dostikrat samo mačje solze.

① SSKJ: ~ = SSF: (883) ~ **máčje sólze** /ekspr.; pren., mn, navadno nikal. **to niso/**; sop. **mačji kašelj, mačkine solze**

'2. žganje'

'Mâlo mē 'da:jtē ma'čeče sku'ze: za 'gutneṭe. – Malo mi dajte mačjih solz za gutniti 'srkniti.'

① SSKJ: ~ = SSF: (883) ~ **máčje sólze** /ekspr.; pren., mn, navadno nikal. **to niso/**; sop.: **mačji kašelj, mačkine solze/** *majhna, nepomembna stvar*

7 maček je odnesel jezik komu • *'ma:ček od'neso 'gezēk 'koṃe* 'kdor molči, ne odgovarja'

'Ma:la ne 've:j 'gu:čate? 'Kâ je 'ma:ček 'gezēk od'neso? – Mala ne ve 'zna' govoriti? Kaj ji je maček odnesel jezik?

① SSKJ: –, SSF: (496) ~ **máčka je snédla jêzik kómu** /ekspr.; pren., tudi **muca/**

8 presti kak maček • *p'restę kâk 'ma:ček* 'oglašati se z mrmrajočim glasom'

'Dâ s'pi:, pr'de: kâk 'ma:ček. – Ko spi, prede kot maček.

Ⓛ SSKJ: +, SSF: –

9 špilati se 'igrati se' s kom kak maček z mišjo • *š'pi:latę se s 'kɔ:n kâk 'ma:ček z 'mü:šjov* 'imeti koga popolnoma v oblasti, delati s kom, kar hočeš'

Š'pi:la se z n'jo:ɥv kâk 'ma:ček z 'mü:šjov. – Špila se z njo kot maček z mišjo.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: (496) **igráti se s kom kot máčka z míšjo** / ekspr.; primera/

10 tako, če bi mačka za rep vlačil • *'tâk, če bę 'ma:čka za 're:p v'la:čo* 'neuglašeno, cvileče'

'Gɔslarge so š'pi:lalę 'tâk, če bę 'ma:čka za 're:p v'la:čo. – Goslarji 'godci' so špilali 'igrali' tako, kot da bi mačka za rep vlačil.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: –

11 umivati se kak maček • *'mu:jvatę se kâk 'ma:ček* 'zelo površno, pomanjkljivo se umivati'

'Pɔ:jbiček se 'mu:jva kâk 'ma:ček. – Pojbiček 'fantek' se umiva kot maček.

Ⓛ SSKJ: –, SSF: (497) **umiváti se kot máčka** / ekspr.; primera/

12 živeti (imeti) se kak pes pa maček • *ži'vętę ('mętę) se kâk 'pes pa 'ma:ček* 'ne se marati, sovražiti se'

Dalje glej *pes* (21).

Pregovor: **Ko mačke ni doma, miši plešejo.** 'kadar je kaka skupnost brez nadzorstva, njena disciplina popusti' *'Dâ 'ma:čka 'nega do'ma:, 'mü:šę p'lę:šęjo.*⁸

⁸ Mukič (2005: 184) beleži še pregovor: *Čé máčki na rép stâupiš, zacvíli.* – Če mački na rep stopiš, zacvili.

2 PRIMERJAVA MED GORNJESENIŠKIMI IN ŠENTRUPERTSKIMI FRAZEMI⁹

Na Gornjem seniku je zabeleženih 37, v Šentrupertu pa 31 frazemov (Smole 2014: 12–16), ki imajo kot eno od sestavin poimenovanje za psa ali mačko.¹⁰ Od teh je v notranjskem zagorskem govoru lokalno specifičnih in v primerjavi s knjižnim jezikom manjkajočih 12 frazemov, v vzhodnodolenjskem šentrupertskem govoru pa je takih frazemov 7 (Smole: prav tam).

2.1 Frazemi s sestavino *pes*

Primerjava nabora frazemov s sestavino *pes* med obema krajevnima govoroma pokaže, da je ta žival tako v Porabju kot v vzhodni dolnjščini sestavina 21 frazemov. Od osmih pomensko enakih frazemov sta dva tudi sestavinsko enaka:¹¹ **lagati se kak pes** 'pogosto, veliko se lagati', **zebsti koga kak psa** 'zelo zebsti koga', en primer izkazuje zamenljive sestavine – tako se v frazemu **imeti se rad kak pes pa maček** 'ne se marati, sovražiti se' v Šentrupertu glagolska sestavina *imeti se rad* zamenjuje z *zastopiti se*, trije porabski frazemi: **skočiti kak pes na čonto** 'zgrabiti ponujeno priložnost, planiti na kaj', **še pes ne prdene koga, kaj** 'kdo, kaj je zelo slab' in **lačen kak pes** 'zelo lačen' pa se v Šentrupertu pojavljajo z leksičnimi variantami **skočiti ko pes na kost**, **še pes ne povoha koga, kaj** in **sestradan ko pes**; v primerih **biti kak pes pa maček / gledati se kak pes pa maček** 'ne se marati, sovražiti se' je v Šentrupertu rabljen skladenjsko variantni frazem **imeti se rad**

⁹ Gradivo za vzhodnodolenjske šentrupertske frazeme smo črpali iz prispevka Vere Smole (2014: 12–16).

¹⁰ Nabor gornjeseniških frazemov zajema tudi tri frazeme s pridevniki / prislovi kot sestavinami, izpeljanimi iz poimenovanja za *psa*, medtem ko Smoletova tovrstne frazeme v svojem prispevku zaradi njegove preobsežnosti izpušča (prav tam: 2).

¹¹ V Šentrupertu z narečnim veznikom *ko* kot ustreznico knjižnemu *kot*.

kak pes pa maček. Osmih šentrupertskih frazemov, ki kažejo večje ali manjše ujemanje med knjižno in narečno obliko, v gornjeseniškem govoru ne poznajo: **biti na psu** 'biti brez vsega', **ko stekel pes** 'napadalno, ježno', **lagati se, ko pes teče** 'pogosto, veliko se lagati', **len ko pes** 'zelo len', **nagnati koga ko psa** 'neusmiljeno odpustiti koga z dela, odgnati od hiše ipd.', **nesrečen ko pes v cerkvi <ki ga vsak brcne>**¹² 'zelo nesrečen', **spraviti na psa (kant) koga** 'povzročiti finančni, materialni propad', **vedeti, kam pes taco moli** 'vedeti, kaj je skrivni namen govorjenja, ravnanja koga'; in obratno – treh tovrstnih frazemov, zabeleženih na Gornjem Seniku, v vzhodni dolenjščini ni prisotnih: **pes izmeri komu hlače** 'pes raztrga komu hlače', **truden**¹³ **kak pes** 'zelo utrujen' in **ubiti koga kak psa** 'brez usmiljenja, kruto'.

Lokalno specifičnih in v knjižnem naboru manjkajočih je 10 gornjeseniških in 7 šentrupertskih frazemov. Medsebojna primerjava kaže, da so narečni frazemi sestavinsko in pomensko različni; delno pomensko ujemanje je opaziti le pri enem frazemu. Samo na Gornjem Seniku so znani frazemi: **biti žal kak tistemu psu, kateri jih je devet skotil** 'zelo žal', **dol streliti koga kak psa** 'brez usmiljenja, kruto',¹⁴ **držati kaj kak pes ježa** 'zelo previdno', **gristi se kak dva psa** 'grdo se prepirati', **iti komu kak psu v studencu** 'biti v težkem, neprijetnem položaju; zelo slabo, revno živeti', **iti komu pensko** 'biti reven, zelo slabo, revno živeti; biti v težkem, neprijetnem položaju', **lajati kak pes** 'grdo, surovo, zadirčno govoriti', **lesniti se kak penska jajca** 'zelo se lesketati, bleščati', **pensko senje** 'priložnost, ki se ponudi samo enkrat', **zgrabit kaj kak pes čonto** 'hlastno, hitro, popadljivo prijeti kaj', samo v šentrupertskem govoru pa frazemi: **delati s kom <še slabše> ko s psom** 'zelo

¹² V primerjavi s knjižnim leksemom *kot pes v cerkvi* prihaja v narečju do sestavinske razširitve.

¹³ V SSF zabeleženo s sestavino *zmatran* 'utrujen'.

¹⁴ SSF pod iztočnico ustreliti frazem *ustreliti koga kot psa* (s kazalko gl. *pes*) sicer beleži, a pod iztočnico *pes* frazema ni mogoče najti.

grdo ravnati s kom', **je tako, ko bi dal psu (mački) klobaso** 'posojeno ne bo vrnjeno', **iti ko pes po ledu** 'hitro in prihuljeno', **ni vreden, da bi ga pes poscal** 'je popolnoma ničvreden', **pes (maček) pri klobasi ni še nikoli dolgo spal** 'izkoristiti priložnost oz. naravnega nagona ni mogoče zatreti', **tresti se ko pes na kuzli** 'zelo se tresti, drgetati', **ubog revež ko pes na ketni** 'zelo reven in v težkem, brezizhodnem položaju'. S slednjim frazemom kažeta veliko stopnjo pomenskega ujemanja gornjeseniška frazema **iti komu kak psu v studencu** in **iti komu pensko**.

2.2 Frazemi s sestavino *maček* 'mačji samec'

Primerjava gornjeseniških in šentrupertskih frazemov s sestavino *maček* kaže, da so v šentrupertskem govoru prisotni trije tovrstni frazemi več kot v gornjeseniškem. Pomensko in sestavinsko enaka sta dva frazema: **kupiti mačka v žaklju** 'kupiti kaj, ne da bi stvar prej poznal, videl' in **hoditi okoli koga kak maček okoli vrele kaše** 'iskati pravo priložnost, da bi kaj vprašal, prosil'; v slednjem se v Šentrupertu glagolska sestavina *hoditi* zamenjuje s *tekati*.

Samo v Porabju poznajo frazema **stari maček** 'izkušen, spreten, prebrisan človek, zlasti moški' in **odavati mačka v žaklju** 'prodajati nekaj neznanega, na slepo (in pri tem koga ogoljufati)', samo v vzhodni dolenjščini pa je znanih pet frazemov – dva kažeta veliko stopnjo ujemanja s knjižnim jezikom: **imeti mačka** 'slabo se počutiti zaradi predhodne pijanosti' in **pretolči (pretepsti) koga ko mačka** 'zelo pretolči (pretepsti) koga (ponavadi kot grožnja)', trije pa so lokalno specifični in v primerjavi s knjižnim jezikom tam manjkajoči: **biti <tak> ko zapečeni maček** 'biti len, držati se samo doma', **imeti oči ko maček** 'imeti svetle oči' in **komu ni drugega za posoditi ko starega mačka, <ki sam nazaj pride>** 'izposojenega se ne vrača'.

2.3 Frazemi s sestavino *mačka, maček* 'mačja samica'

V gornjeseniškem naboru frazemov s sestavino *maček* 'mačja samica' je štirikrat več frazemov kot v šentrupertskem. Porabskemu frazemu **imeti se rad kak pes pa maček** 'ne se marati, sovražiti se' je pomensko enak šentrupertski frazem z zamenljivo glagolsko sestavino **imeti se rad (zastopiti se) ko pes pa mačka**. Temu frazemu pomensko enaki in sestavinsko podobni so še porabski frazemi: **biti kak pes pa maček, gledati se kak pes pa maček, živeti (imeti se)**¹⁵ **kak pes pa maček**. Preostalih dveh šentrupertskih frazemov: **pijan, da je rekel mački botra** 'ne se zavedati dejanj zaradi opitosti' in **prenašati kaj ko mačka mlade** 'stalno, nenehno in brez potrebe prenašati kaj' na Gornjem Seniku ne poznajo. Med preostalimi osmimi porabskimi frazemi sta dva lokalno specifična in v primerjavi s knjižnim jezikom manjkajoča: **lučiti koga kam kak mačka srat** 'neusmiljeno, s silo vreči, spraviti koga kam' in **tako, če bi mačka za rep vlačil** 'neuglašeno, cvileče', dva sta pomensko in sestavinsko enaka knjižnim frazemom (z narečno ustreznico knjižnega veznika kot): **presti kak maček** 'oglašati se z mrmrajočim glasom' in **umivati se kak maček** 'zelo površno, pomanjkljivo se umivati', v frazemu **špilati se s kom kak maček z mišjo** 'imeti koga popolnoma v oblasti, delati s kom, kar hočeš' pa je opaziti narečno ustreznico knjižne sestavine *igrati*. Trije porabski frazemi knjižnim niso enaki, a kažejo veliko ujemanje. Tako se **frazem maček je odnesel jezik komu** 'kdor molči, ne odgovarja' od knjižnega razlikuje v glagolski sestavini, frazema mačee 'mače' solze in **hodi ti kak maček okoli vrele kaše** pa se razlikujeta v pomenu. Prvi ima ob v knjižnem jeziku znanem pomenu 'majhna, nepomembna stvar' še pomen 'žganje', drugi pa v narečju ne pomeni na splošno 'ne upati si lotiti jedra problema', ampak 'iskati pravo priložnost, da bi kaj vprašal, prosil'.

¹⁵ V tem primeru gre za okrajšavo frazema *imeti se rad kak pes pa maček*.

3 ZAKLJUČEK

V slovenskih narečjeslovnih delih so frazeološke enote med vsemi jezikovnimi enotami najmanj raziskane, čeprav je pomen frazeologije v narečjih za poznavanje jezika, kulture in miselnosti duha naroda nesporen in očiten (Poklač 2004: 138). Z načrtnim zbiranjem narečnih frazemov in primerjavo nabora frazemov med posameznimi izrazijskimi sestavi v slovenskem narečnem prostoru, na kar opozarja že Smoletova (2013: 289), bo mogoče ugotavljati narečne variante določenega frazema, izrisati areale posameznih frazemov in njihovega pomenskega obsega ter sklepati na živost frazema v slovenščini. To lahko pomembno pripomore k zamisli o slovenskih narečnih frazeoloških slovarjih.

LITERATURA

- BAJEC, Anton idr. (ur.), 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- BAJZEK LUKAČ, Marija, 2009: *Slovar Gornjega Senika A–L*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 66.)
- KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- KOLETNIK, Mihaela, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izraze ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60.)
- LOGAR, Tine, 1974: Govor Slovencev v Porabju na Madžarskem. (Glasoslovna skica). X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ur. Tine Logar. Ljubljana: Univerza. 53–57.
- MUKIČ, Francek, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.

- POKLAČ, Saša, 2004: Nekaj teoretičnih izhodišč o narečni frazeologiji in narečnih frazemih. *Jezikoslovni zapiski* 10/2, 137–145.
- SMOLE, Vera, 2008: Geolingvistična predstavitev izbranih frazemov s sestavino roka v slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 56/2 (Zbornik referatov za 14. mednarodni slavistični kongres, Ohrid, 10–17. 9. 2008), 49–73.
- –, 2013: Frazemi s sestavinama srce in duša v vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru. *Jezikoslovni zapiski* 19/2, 275–290.
- –, 2014: Frazemi s poimenovanji za domače živali v slovenskem vzhodnodolenjskem šentruperskem govoru. http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Smole%20za%20WEB.pdf.
- ZORKO, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. 101–114.

Mednarodno sodelovanje v mreži slovenistik na tujih univerzah

MOJCA NIDORFER ŠIŠKOVIC

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2,
1000 Ljubljana, mojca.nidorfer-siskovic@ff.uni-lj.si*

Program Slovenščina na tujih univerzah povezuje in podpira slovenistike na tujih univerzah, na državni ravni napotuje 30 učiteljev slovenščine na univerze po svetu ter skrbi za njihov strokovni razvoj. Slovenistike povezuje preko skupnih projektov, ki od leta 2005 potekajo na različne teme literature, jezika, kulture in filma pod krovnim naslovom Svetovni dnevi. Učitelji in študenti na tujih univerzah se preko programa STU in drugih mobilnostnih programov zlasti Evropske unije udeležujejo strokovnih in znanstvenih mednarodnih slovenističnih prireditev, v prihodnje pa bodo izziv tesnejše povezave slovenističnih študijskih programov in več skupnih raziskovalnih projektov.

A szlovén nyelv a külföldi egyetemeken című program koordinálja és támogatja a külföldi egyetemek szlovenisztikáit, állami szinten 30 szlovéntanárt küld a világ különböző egyetemeire, valamint gondoskodik szakmai fejlődésükről. A program a szlovenisztikai műhelyeket különböző közös szakmai projekteken keresztül köti össze, melyek 2005-től Svetovne dnevi (Világnapok) címmel irodalmi, nyelvi, kulturális és filmes tematikával zajlanak. A külföldi egyetemek tanárai és hallgatói az STU és más Európai Unió mobilítási programok keretében szakmai és tudományos nemzetközi szlovenisztikai rendezvényeken vesznek részt. A jövő kihívása, hogy szorosabbra fűzzük a szlovenisztikai tanulmányi programokat és a közös kutatóprojekteket.

Ključne besede: slovenščina, slovenistika, študij, univerza, mednarodno sodelovanje

Kulcsszavak: szlovén nyelv, szlovenisztika, tanulmányok, egyetem, nemzetközi együttműködés

1 UVOD

Slovenistike na tujih univerzah so tesno vpete v mednarodno okolje: delujejo v univerzitetnem okolju tujih držav, na njih

poučujejo učitelji, ki so bodisi napoteni na tuje univerze iz Republike Slovenije ali tuji učitelji slovenisti in slavisti; prek izvedbe študijskih programov se slovenistike na tujih univerzah povezujejo s slovenistikami v Sloveniji in z drugimi slovenistikami v tujini; pri izvedbi skupnih raziskovalnih, aplikativnih in kulturnih projektov sodelujejo z raziskovalnimi institucijami v Sloveniji in tujini; študenti in učitelji se vključujejo v mobilnostne programe, ki so na razpolago v Evropski uniji ali pa so del meddržavnega, meduniverzitetnega ali medfakultetnega sodelovanja na podlagi sporazumov v državah izven Evropske unije. V okviru programa Slovenščina na tujih univerzah (v nadaljevanju STU) spodbujamo sodelovanje na vseh omenjenih področjih, med drugim od leta 2004 tudi z organiziranjem skupnih projektov vseh slovenistik pod krovnim imenom Svetovni dnevi. V prispevku bodo z aktualnimi podatki predstavljena področja mednarodne vpetosti dejavnosti programa Slovenščina na tujih univerzah.

2 PROGRAM SLOVENISTIK V TUJINI SLOVENŠČINA NA TUJIH UNIVERZAH (STU)

V okviru programa Slovenščina na tujih univerzah, ki deluje v okviru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (v nadaljevanju Centra za slovenščino) pri Oddelku za slovenistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, je v mrežo povezanih 57 slovenistik na tujih univerzah (Letno poročilo 2015/2016: 3), na katerih se slovenščino uči ali jo študira približno 2500 študentov letno. Večina slovenistik – 50, deluje na univerzah v Evropi. Takšna porazdelitev je posledica geografske lege Slovenije, vpetosti slovenščine kot enega uradnih jezikov v Evropsko unijo ter jezikovnih in zgodovinskih povezav z državami, v katerih so državni jeziki južnoslovanski, zahodnoslovanski in vzhodnoslovanski jeziki. Slovenistika je umeščena v študijske programe na univerzah v vseh štirih sosednjih državah (Madžarska, Hrvaška, Italija in Avstrija) ter v desetih slovansko govorečih državah (zgoraj navedena Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija, Makedonija, Bolga-

rija, Češka, Slovaška, Poljska, Ukrajina in Rusija). V slednjih se slovenistični programi lektoratov in študijev izvajajo na 22 univerzah, v drugih, neslovansko govorečih državah pa na 35 univerzah. Od tega je izven Evrope na tujih univerzah sedem slovenistik: dve v Aziji (v Tokiu in Pekingu), tri v Severni Ameriki (v Clevelandu, Seattlu in Kansasu) in dve v Južni Ameriki (v Buenos Airesu in La Plati).

Slovenistika se je kot samostojni študij ali študijska smer v okviru drugih študijev na dodiplomski ali podiplomski ravni (magistrski in/ali doktorski študij) v študijskem letu 2014/2015 izvajala na 26 univerzah v Evropi, in sicer na več kot eni univerzi v sosednjih državah Slovenije – Italiji (v Trstu, Vidmu, Padovi, Rimu in Neaplju), Avstriji (na Dunaju, v Celovcu in Gradcu) in na Madžarskem (v Budimpešti in Sombotelu), poleg teh pa še na Češkem (v Pragi, Brnu in Pardubicah), Poljskem (v Lodžu, Varšavi in Katovicah), v Rusiji (v Moskvi) in v Ukrajini (v Kijevu in Lvovu) (Letno poročilo 2015: 23–25). Diplomski oziroma podiplomski študij slovenščine pa se zaenkrat ne izvajata na nobeni od izvenevropskih univerz; slovenščina se na teh univerzah poučuje kot obvezni ali neobvezni izbirni predmet, študenti pa lahko slovenistične teme vključujejo v svoja diplomska, magistrska in doktorska dela. Zaradi tega je izbira teme zaključnega dela študija, ki vključuje vsebine s področja slovenskega jezika, književnosti, kulture oziroma naravoslovnih znanosti, pogosto motiv za vpis študentov na lektorat slovenščine, znanje jezika jim omogoča študirati izvirno strokovno literaturo in vire.

Poseben status in poslanstvo imajo slovenistike v krajih, kjer živijo slovenske skupnosti. To so obmejna območja v sosednjih štirih državah, države nekdanje Jugoslavije, zlasti Beograd, Sarajevo in Skopje, ter države in mesta, v katerih živijo izseljenske skupnosti, tj. Cleveland v ZDA ter Buenos Aires in La Plata v Argentini. Učitelji poleg poučevanja na teh slovenistikah sodelujejo tudi s slovenskimi skupnostmi, krepijo njihov stik s slovenskim kulturnim prostorom in z aktualnim dogajanjem v Sloveniji v okviru lektoratov slovenščine na univerzi z organiziranjem dodatnih kulturnih projektov (gl.

poglavje 3.2), hkrati pa sodelujejo tudi z učitelji v dvojezičnih šolah v zamejstvu in sobotnih šolah v izseljenstvu.

Ob svetovni gospodarski krizi, ki traja od leta 2008, in posledični vsesplošni krizi humanističnih in jezikoslovnih študijev zaradi večje preusmeritve študentov in univerz v naravoslovne študije ter s prevladovanjem angleščine kot *lingue franca* na vseh področjih življenja in dela, se število slovenistik ni zmanjšalo, znižalo pa se je število vpisanih študentov in stanje se le počasi znova izboljšuje. K izboljšanju bi lahko pripomogli s še tesnejšim sodelovanjem med univerzami ter sinergičnimi učinki vseh vključenih v študijski proces, s čimer bi preseгли okvire tradicionalnih študijev jezikov ter zagotovili nadaljnji razvoj slovenistike ter interdisciplinarnih (jezikovnih) študijskih smeri.

3 DEJAVNOSTI PROGRAMA STU IN POVEZANOST PROGRAMA S PROGRAMI CENTRA ZA SLOVENŠČINO

V Pravilniku programa STU (2014, 20162: 1–2) je zapisano, da je »Program namenjen skrbi za organizacijo in delovanje lektoratov ter študijev slovenistike na univerzah po svetu, vzpostavljanju in vzdrževanju stikov z učitelji in univerzami v tujini s slovenističnimi študijskimi programi, stalnemu izobraževanju učiteljev, zagotavljanju delovnih pogojev, ki učiteljem na delu v tujini omogočajo strokovno delo, ter pripravi ustreznih učnih gradiv. Celovita podpora, ki jo zagotavlja program, ima za cilj kakovostni študij slovenščine ter promocijo slovenske kulture, jezika in literature po svetu.«

Jedro programa STU predstavljajo učitelji na tujih univerzah, še posebno tisti, ki so napoteni na tuje univerze s strani Republike Slovenije, saj so v rednih stikih s slovenskim univerzitetnim in kulturnim prostorom ter s programi Centra za slovenščino, ki razvijajo področje slovenščine kot drugega in tujega jezika. V okviru delovanja programa STU bomo izpostavili skupne projekte vseh slovenistik, ki se izvajajo pod

krovnim imenom Svetovni dnevi, ter s programom tesno povezani mednarodni prireditvi Centra za slovenščino Seminar slovenskega jezika, literature in kulture ter Simpozij Obdobja.

3.1 Učitelji

Na tujih univerzah poučuje 31 učiteljev, ki so na delo na tuje univerze napoteni iz Republike Slovenije, in okoli 50 drugih učiteljev, ki so nosilci slovenističnih predmetov in programov ali pa poučujejo samo nekaj slovenističnih predmetov ter so bodisi stalno ali delno zaposleni na tujih univerzah. Delo učiteljev slovenščine na tujih univerzah v največji meri obsega izvedba lektoratov in študijev slovenistike – tj. poučevanje jezikovnih vaj, izvajanje predavanj s področja slovenskega jezika, književnosti in kulture ter mentorsko delo s študenti.

Na tujih univerzah habilitirani učitelji so nosilci predmetov in študijev slovenistike ter raziskovalnega dela. Vanj so vedno pogostejše vključeni tudi učitelji, napoteni na tuje univerze s strani Republike Slovenije, pri čemer je ključna za razvoj tovrstnega sodelovanja zmožnost učiteljev opravljati raziskovalno delo, pogoj za to pa je ustrezna akademska izobrazba, opravljen znanstveni magistrski in/ali doktorski študij. Učitelji, ki so napoteni na tuje univerze iz Republike Slovenije, imajo kot pogoj za zaposlitev petletno univerzitetno slovenistično izobrazbo pedagoške smeri oziroma zaključeno 2. stopnjo bolonjskega študija. Izobrazba z akademskimi naslovi magister ali doktor znanosti ni pogoj za zasedbo delovnega mesta učitelja slovenščine na tuji univerzi, je pa pomembna s stališča kakovosti opravljanja dela in njihovih dodatnih kompetenc, tj. izvajati tudi predavanja pri določenih predmetih, biti mentor študentom pri diplomskih in magistrskih nalogah in sodelovati v raziskovalnih projektih. Trenutno ima 14 zaposlenih učiteljev akademske naslove (Arhiv programa STU), nekateri zaključujejo doktorski študij ali pa se zanj odločajo.

V okviru programa STU spodbujamo strokovni razvoj pridobivanja doktorskih nazivov pri učiteljih, še zlasti po letu

2014, odkar so na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani zaposleni za nedoločen čas, tj. s karierno usmeritvijo v poklic za delo učitelja slovenščine na tuji univerzi. Učitelji tako vedno pogosteje izvajajo nekatera predavanja iz slovenskega jezika, književnosti in kulture, saj so na tujih univerzah potrebe po tem: nosilca študijske smeri slovenistike na več tujih univerzah sta učitelja, ki sta habilitirana na tuji univerzi bodisi z jezikoslovnega ali literarnega področja, in lektor iz Slovenije. Med naloge učiteljev, napotenih iz Slovenije, pa sevedno pogosteje uvršča tudi somentorsko delo, saj letno na slovenistikah tujih univerz pripravijo okoli 50 diplomskih in magistrskih del ter pet doktorskih disertacij.

Zlasti po letu 2000 so se okrepile naslednje dejavnosti programa STU:

- komuniciranje med učitelji in sodelovanje z vodstvom programa na daljavo (e-poštni seznam programa s ciljem medsebojnega obveščanja in sporazumevanja, interno spletišče z učnimi gradivi in informacijami)
- redna delovna srečanja, katerih pomemben del so sestanki in druženje učiteljev
- stalno strokovno izpopolnjevanje učiteljev v okviru delovnih srečanj
- skupni projekti vseh slovenistik, povezovanje slovenistik v istih državah
- sodelovanje s slovenskimi diplomatsko-konzularnimi predstavništvi po svetu
- sodelovanje programa s slovenskimi institucijami preko Sveta programa STU.

Tri redna delovna srečanja učiteljev slovenščine te neposredno povezujejo, tako da je sodelovanje med njimi in s sodelavci Centra lažje tudi med letom, ko poteka na daljavo; med drugim so srečanja spodbudila, da se je povečalo število projektov, ki potekajo v sodelovanju med več slovenistikami na univerzah v isti državi: skupne konference, gostovanja, ekskurzije v Slovenijo, še posebej izrazito je sodelovanje v Italiji, na Češkem in Poljskem. Na izobraževalnem delu strokovnih srečanj se učitelji na predavanjih seznanjajo z razvojem slovenske jezikoslovne in literarne vede, novimi pristopi v metodiki poučevanja slovenščine kot tujega jezika, novimi učnimi gradivi ter z razvojem infrastrukture na področju slo-

venistike, predstavljajo pa tudi svoje projekte in delovanje slovenistik v tujini.

Jezikovni pouk učiteljev poteka v skladu z javnoveljavniimi dokumenti. Leta 2000 je bil na ministrstvu, pristojnem za šolstvo, v sodelovanju več programov Centra za slovenščino potrjen javnoveljavni izobraževalni program za odrasle Slovenščina za tujce, nato pa v letu 2015 program Slovenščina kot drugi in tuji jezik, katerega vsebine so bile posodobljene ter ravni znanja slovenščine kot drugega in tujega jezika usklajene z evropskimi standardi, opisanimi v *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* (2011). V skladu z novim programom in ravnimi znanja so uvrščena tudi učna gradiva Centra za slovenščino in izpiti o znanju slovenščine kot tujega jezika, za katere Izpitni center Centra za slovenščino podeljuje javnoveljavna potrdila v Republiki Sloveniji.

3.2 Projekti programa STU in projekti *Svetovni dnevi*

Na slovenistikah po svetu je letno izvedenih več kot 300 različnih znanstvenih in kulturnih projektov – gostovanj znanstvenikov, strokovnjakov in umetnikov ter literarnih, prevajalskih in filmskih projektov, ki potekajo v obliki delavnic, predavanj, konferenc, tematskih dni in večerov. Za vsebinsko zasnovo in izvedbo projektov skrbijo učitelji, v izvedbo so vedno vključeni tudi študenti. Projekti potekajo v sodelovanju programa STU, tujih univerz, slovenskih diplomatskih predstavništev ter kulturnih institucij v Sloveniji in tujini. Od leta 2004 so v okviru programa STU organizirani tudi skupni projekti vseh slovenistik, ki potekajo na eno ali dve leti, od leta 2005 pod krovnim imenom *Svetovni dnevi*. Doslej je bilo izvedenih osem projektov: *Prevajanja slovenskih literarnih besedil* (2004), *Svetovni dnevi slovenskega filma* (2005), *Svetovni dnevi slovenske literature* (2006), *Svetovni dnevi slovenske literature na filmu* (2008), *Svetovni dnevi sodobne slovenske literature* (2010), *Svetovni dnevi slovenskega dokumentarnega filma* (2012), *Svetovni dnevi slovenskega jezika* (2014) in *Svetovni dnevi slovenske kulture* (2016). Pomen slovenističnih projektov na tujih univerzah je

večplasten, za slovenistiko na Univerzi ELTE v Budimpešti ga povzema Maria Bajzek Lukač (2014: 167): »Slovenistika v Budimpešti ni le študijska smer, temveč tudi znanstvena delavnica, v kateri se študenti seznanjajo s prevajanjem in tolmačenjem, prevajanjem literarnih del, z branjem in analizo starih prekmurskih besedil, s pripravo slovarjev. Naši študenti aktivno sodelujejo v različnih programih Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik: v madžarščino so prevajali slovensko leposlovje in slovenske dokumentarne filme.«

Pri vsakem projektu je ključno, da sodelujejo najuglednejši strokovnjaki posameznega področja ter ključne institucije na nacionalni ravni. S projekti, ki so izvedeni strokovno, na visoki organizacijski ravni v tujem univerzitetnem okolju, hkrati pa tudi širše, ter medijsko odmevni v Sloveniji in tujini, smo v preteklih letih v okviru programa STU spodbudili tako sodelovanje učiteljev z institucijami, znanstvenimi in kulturnimi delavci ter umetniki v Sloveniji, hkrati pa je postalo prepoznavno tudi delovanje in poslanstvo programa STU. Imanentna funkcija projektov je tudi, da se z njihovo pomočjo posodablja vsebine na slovenistikah, poudarjena je raba novih tehnologij. Tako je v okviru zadnjega projekta *Svetovni dnevi slovenske kulture* v letih 2015/2016 nastala e-učilnica, v kateri so gradiva za poučevanje 11 poglavij slovenske kulture. Namenjena so učiteljem, ki so jih pripravili v skupinah in jih lahko sami prilagajajo potrebam svojih študentov in učnim ciljem.

Vsak projekt pomeni novo učno izkušnjo za organizatorje, učitelje in študente, izziv pa je v usvajanju funkcij slovenskega jezika, ki se ga učijo ali ga študirajo na slovenistikah po svetu. Študijski cilji projektov so, da se študenti seznani z določenim področjem slovenskega jezika, književnosti in kulture in se pod mentorstvom učiteljev in izkušenih prevajalcev usposablja za prevajalsko delo, npr. tudi za podnaslavljanje filmov, si pridobijo prve praktične izkušnje in kompetence iz

izvajanja projektnega dela ter stike s strokovnjaki in z institucijami v Sloveniji. Projekti so v sklepnem delu vedno predstavljeni tuji univerzitetni in širši javnosti. Dogodkov, ki jih pripravijo na univerzah po svetu ob vsakem projektu Svetovni dnevi, se udeleži povprečno od 3 do 5 tisoč ljudi.

3.3 Mednarodni prireditvi Centra za slovenščino Seminar slovenskega jezika, literature in kulture ter Simpozij Obdobja in mobilnostni programi v okviru slovenistik

Z razvojem programa STU in njegovo mednarodno vpetostjo sta tesno povezani prireditvi Centra za slovenščino in Oddelka za slovenistiko Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (SSJLK) in Simpozija Obdobja (Obdobja). Njuno poslanstvo je vse od začetkov v 60. letih 20. stoletja krepiti stike s tujimi strokovnjaki slavisti in slovenisti, jim omogočiti strokovni razvoj, tesnejši stik s slovenskim znanstvenim in kulturnim prostorom, predstavitev raziskovalnega dela. V današnjem času to vlogo mednarodnega sodelovanja opravljajo še mobilnostni programi Evropske unije in drugi programi sodelovanja na znanstvenem in izobraževalnem področju, obe slovenistični prireditvi pa po svoji zasnovi ostajata prepoznavni in hkrati edinstveni v svojem poslanstvu in ciljih ter po kakovosti, kot takšni sta priznani tudi na ravni slovenske države.

SSJLK je bil prvič organiziran leta 1965, v vseh letih dvedo tritedenskih prireditev, ki se jih po letu 1982 udeležuje vsako leto več kot 100 udeležencev, spodbuja vedenje o slovenskem jeziku, književnosti in kulturi na univerzah po svetu in v zamejstvu. Hkrati je poslanstvo programa od vsega začetka poučevati ter spodbujati širitev poučevanja slovenščine in raziskovalnega dela na tujih univerzah, ustanavljanje slovenistik in njihovo sodelovanje s slovenskim (univerzitetnim) prostorom. Z vsebinsko zasnovo predavanj, jezikovnega pouka ter delavnic in dodatnega kulturnega programa SSJLK skrbi za posodabljanje in poglobljanje znanja tako študentov kot tudi učiteljev, prevajalcev slovenščine kot drugega in tu-

jega jezika na univerzah po svetu in v zamejstvu. V letu 2014 je bila ob jubilejnem 50. SSJLK organizirana posebna konferenca ob 50-letnici SSJLK: *Prihodnost slovenščine in slovenistik po svetu*, na kateri je s prispevki, objavljenimi v jubilejnem zborniku, s področja slovenistike ter o študiju slovenistike in njegovem razvoju sodelovalo 18 učiteljev slovenščine na tujih univerzah iz desetih držav.

Druga prireditve Simpozij Obdobja, ki poteka od leta 1979, v začetku kot del SSJLK, je največje, osrednje mednarodno znanstveno slovenistično srečanje jezikoslovcev, literarnih zgodovinarjev in teoretikov ter drugih humanistov iz Slovenije in tujine. Na Simpoziju Obdobja vsako leto najmanj četrtno prispevkov pripravijo in objavijo slovenisti s tujih univerz.

V okviru obeh prireditev vsako leto izideta tudi zbornika z znanstvenimi prispevki, tako sta v vseh letih prireditev nastali zbirki monografskih publikacij SSJLK in Simpozija Obdobja, ki predstavljata študijsko gradivo za študente slovenistike, hkrati pa z rednim izhajanjem posodabljata vedenje in raziskovalno delo na področju slovenistike tako v Sloveniji kot tudi tujini.

4 RAZVOJNE MOŽNOSTI MEDNARODNEGA SODELOVANJA SLOVENISTIK

Področja mednarodnega sodelovanja, na katerih bo v prihodnje potrebna krepitev, so večja povezanost slovenistik pri izvedbi slovenističnih študijskih programov in na ravni raziskovalnega dela. To že omogočajo enoten bolonjski model študija, hkrati pa tudi spodbuja evropska jezikovna politika z dokumenti, omenjenimi že zgoraj, tj. *Skupni evropski jezikovni okvir*. Na tujih univerzah poučujejo strokovnjaki različnih znanstvenih področij slovenistike, ki lahko študentom omogočajo celovit študij slovenističnih predmetov na slovenistikah več univerz, tako tujih kot tudi slovenskih, izvedbo pa omogočajo mobilnostni programi. Do določene mere se to že udejanja v obliki prvega skupnega enotnega magistrskega študijskega programa Srednjeevropske študije, ki se izvaja

v obliki kvadrilaterale Univerze Komenskega v Bratislavi, Karlove univerze v Pragi, Jagelonske univerze v Krakovu in Univerze v Ljubljani. V okviru študijskega programa študenti opravijo 3. semester študija v državi, katere jezik so izbrali kot jezik A v okviru študija Srednjeevropske študije, pridobijo visoko kompetenco v izbranem jeziku, hkrati pa ob koncu študija prejmejo diplomo vseh univerz.

5 ZAKLJUČEK

Slovenistike so po svetu organizirane na 57 tujih univerzah, od tega največ v Evropi. Zanje celostno skrbi in vzdržuje stike na nacionalni ravni Republike Slovenije financiran program Slovenščina na tujih univerzah. Na tuje univerze napotuje 30 učiteljev, skrbi za njihov strokovni razvoj, med drugim pa jih povezuje z organiziranjem skupnih projektov slovenistik pod krovnim imenom Svetovni dnevi. Cilji skupnih projektov so raznovrstni – od strokovnega izobraževanja učiteljev in študentov, razvoja metodologije izvedbe projekta, do organizacije dogodkov za univerzitetno in širšo javnost. Študenti slovenščine ob strokovnem mentorstvu učiteljev pridobijo prve prevajalske izkušnje in kompetence za strokovno delo na področju slovenistike. V študijskem letu 2015/2016 se je začel izvajati prvi skupni magistrski program štirih univerz, v katerega so vključene slovenistike na štirih univerzah, izziv za prihodnost pa je, kako še okrepiti sodelovanje med univerzami v bolonjskem modelu študija in pri študiju jezikov vsaj v okviru sodelovanja med evropskimi univerzami. Prizadevanja so podprta s poenotenimi vsebinami dokumenta *Skupni evropski jezikovni okvir*, ki mu sledijo univerze pri oblikovanju programov in študijev jezikov.

LITERATURA

- Arhiv programa Slovenščina na tujih univerzah.
- BAJZEK LUKAČ, Marija, 2014: Priložnosti za slovenščino na Madžarskem. V *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (ur. Hotimir Tivadar). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 165–170.
- Letno poročilo Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik 2015, 2016. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 84 str. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/LP-05_za-splet_2.pdf
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2009: Program Slovenščina na tujih univerzah kot del infrastrukture slovenščine in slovenistike. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja, Simpozij, = Symposium, 28). 1. natis. Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 279–283. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Nidorfer%20S_Zupan%20S.pdf.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2008: Program Slovenščina na tujih univerzah in slovenistike v Evropski uniji. *Jeziki v izobraževanju* : zbornik prispevkov konference, Ljubljana, 25.–26. septembra 2008 = *Languages in education* : proceedings, September 25–26, 2008, Ljubljana: Zavod R Slovenije za šolstvo, 151–154.
- PAVIČIČ, Mladen, 1999: Slovenščina na univerzi v Budimpešti. *Zbornik Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 49–52.
- Pravilnik programa Slovenščina na tujih univerzah. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2014, 20162; http://www.ff.uni-lj.si/sites/default/files/Dokumenti/OFakulteti/pravilniki/povezave/pravilnik_stu.pdf
- Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje. Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva. Ljubljana, 2011. 287 str. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>

Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Izobraževalni program za odrasle. Ljubljana 2014. 49 str. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/Slovenscina_kot_drugi_in_tuji_jezik.pdf

Slovenščina za tujce. Program. Uradni list RS 113/2000. Ministrstvo RS za šolstvo in šport. Ljubljana 2000.

http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/odrasli/Dolgan/slo_za_tujce.pdf

Spletna stran Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik: www.centerslo.si

Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 1999. Ur. Marja Bešter, Erika Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Josip Ogrinec in Madžarska

TONE SMOLEJ

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani Aškerčeva cesta 2,
1000 Ljubljana, tone.smolej@ff.uni-lj.si*

MLADEN PAVIČIĆ

*Filozofska fakulteta Univerze Loránd Eötvös, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, mladen.pavicic@gmail.com*

V prispevku predstavljava življenje in delo Josipa Ogrinca, nekoliko pozabljenega komediografa iz 19. stoletja, zlasti njegovo bivanje v Budimpešti, kjer je opravljal učiteljski izpit, o mestu pa napisal zanimiv potopis. Razpravi sta priložena prevod zapisnikov o Ogrinčevem opravljanju izpita in kratka predstavitev izpraševalcev, ki sodijo med najbolj cenjene madžarske znanstvenike.

A tanulmány bemutatja a kissé már elfeledett 19. századi szlovén vígjátékíró, Josip Ogrinec életét és munkásságát, különös tekintettel budapesti tartózkodására, ahol tanári vizsgát tett és érdekes útleírást írt a városról. A tanulmányhoz csatoljuk Ogrinec vizsgájának jegyzőkönyvét és a vizsgáztatók bemutatását, akik a kor legkiválóbb magyar tudósai közé tartoztak.

Ključne besede: Josip Ogrinec, komediograf, Budimpešta, potopis, učiteljski izpit

Kulcsszavak: Josip Ogrinec, vígjátékíró, Budapest, útleírás, tanári vizsga

V članku bova spregovorila o študijskih letih pisatelja Josipa Ogrinca (1844–1879), ki je danes nekoliko pozabljen, čeprav je ustvaril eno najpomembnejših komedij druge polovice 19. stoletja *V Ljubljano jo dajmo*. Veseloigra (izšla je v Slovenski Taliji 1869) opisuje družino imovitega vinskega trgovca Gašperja Srebrina, ki pošlje svojo drugo hčerko Marico v Ljubljano, da bi se izučila kuhe in šivanja, hčerko pa vleče tudi v čitalnico, kjer igrajo celo gledališke igre: »Kako kratkočasno

vendar je gledati jih in poslušati. Kteri gospodični ali gospodu, ki se dobro obnese, ploskajo vsi in hvalijo jih.« (Ogrinec 1969: 18). Žena Gašperju celo zagotovi, da bo za njihovo hišo dobro, če bo njihovo ime objavljeno v *Novicah* med člani čitalnice. Poleg družinskih članov je zanimiv tudi hlapec zaradi svoje filozofije z gastronomsko metaforiko: »Življenje – kaj pa je? Prerivanje po teh kotih sveta. Svet je godla, mi pa kuhalnice. En čas mešamo, pa gremo!«. (Ogrinec 1969: 20). Mladenka sanja, da bo postala igralka v čitalnici, a tam spozna svojega Mirka, kar prekriža načrte očetu, ki bi jo rad poročil s svojim trgovskim partnerjem. Ker je oče zgrožen, da se hči s »študentačem« onegavi za ogli po Ljubljani, jo vzame domov. Oče pričakuje, da bo ženin že imovit in zavrača skromnega jurista, ki ga čaka bleščeča prihodnost. Slednjič svatje zamenjajo predvidenega ženina z Mirkom, ženitovanjsko pismo je podpisano, družinski oče pa se mora vdati.

Ko so igro uprizorili marca 1870, je bila kritika navdušena, saj je po njenem mnenju igra v risanju posameznih značajev izvrstno izpeljana in se bo gotovo udomačila na čitalniških odrih. Kritiku *Slovenskega naroda* je bil všeč oče, ki se baha s polnim žepom, a se komaj zna podpisati in nič ne mara za učenost. Medtem ko je iz kritike razvidna simpatija do izobraženega, a revnega jurista, pa menda vsi v občinstvu niso odobraval besede »študentač«, nekateri so jeli sikati in piskati, češ da je to žaljenje dijakov. A takšno obnašanje je bilo za časopis *testimonium paupertatis*, njihovo dejanje pa smešno: dijaki očitno niso razumeli, da očetove besede niso avtorjevo stališče.

Tudi Josip Stritar je igro pohvalil, saj je njen predmet vzet naravnost iz domačega življenja: »V *Ljubljano* jo dajmo je igra, ki ne dela sramote naši mladi Taliji, Gospodu pisatelju svetujemo, naj zvesto, kakor do zdaj, opazuje življenje, a tudi naj pridno prebira dobre komedijepisce, in kar je posebno važno in jako potrebno, če ima priliko, in česar je treba, hodi naj pogosto v gledališče, kjer se dobre igre dobro igrajo.« (Stritar 1955: 140). Trstenjak (1892: 80) je pozneje zapisal, da je Ogrinec s svojo veseloigro prekosil vse vrstnike in predhodnike, ko je

naslikal prave narodne značaje, »kakršni so v istini«. Čeprav v tehniki ni dovršena, sodi med najboljše proizvode slovenske dramatične književnosti. Koblar (1972: 86) pa je poudaril, da je zabavna domačnost in prisrčnost igri pripomogla, da je postala priljubljena ljudska igra, ki jo je staro gledališče vnovič in vnovič uprizarjalo.¹

Ogrinec je ob praizvedbi že zaključil sedem semestrov na dunajski filozofski fakulteti, kamor se je vpisal leta 1866. Pri Augustu Reussu je poslušal mineralogijo, pri Rudolphu Kneru zoologijo, pri Heinrichu Reichardt morfolologijo mahov, pri Josephu Redtenbacherju pa kemijo. V zadnjih letnikih je imel pri Franzu Lottu predavanja iz psihologije, pri Friedrichu Simonyju pa iz fizične geografije kontinentov. Zanimivo je, da je pri Mathiasu Wretschku, Celjanu, ki ga je učil naravopisje v ljubljanski gimnaziji, vpisal morfolologijo semenovk. Dejaven je bil tudi v knjižnem odseku Slovenije, kjer je prebiral komična pisma gorenjske matere (Vencajz 1894: 129), a se je žal ohranilo le eno pismo sinu Janezu, ki na Dunaju študira pravo:

Tak jaz, Ošpeta Skomraha, ti pišem tà Janezasti Skomraha, da ti imam pisati: da vendar se vsaj varuj, da se boš še bolj varoval, kakor se varuješ, če se varuješ kaj tovaršije te slabe; tak pač nijsi ti tak, da bi bil tak, da bi se še tovaršij ne varoval teh slabih in pa bal, ko bi se varovati imel vseh tistih teh slabih in pa bab. Saj dobro vem: ti družega ne delaš tam po Dunaji, kakor po tovarišijah hodiš teh slabih in za babami tam na Dunaji. Tisti denar – ki sem pisala, da sem rajtala, da bi ti ga poslala – ti pišem, da ti ga nijsem poslala, da se boš tovaršij huje bal in pa ložje varoval teh slabih in bab. Tisti denar sem rajše nesla h gospodu fajmoštru za svete maše, da bi molili, da bi se ti varoval vseh bab, posebno ta slabih. (Ogrinec 1874: 2).

Za komičnimi pismi se je skrivala žalostna usoda: pred odhodom na Dunaj je Ogrinec namreč bival v semenišču, ki ga je po letu dni zapustil, kar je njegovo mater zelo razjezilo, zato

¹ Na odru Dramatičnega društva so igro uprizorili štirikrat, februarja 1877, decembra 1881, oktobra 1891 in novembra 1918, igro *Kje je meja* pa samo dvakrat.

ga družina med študijem ni podpirala (Benkovič 1890: 214). Spomin na trpka študijska leta se kaže tudi v omenjeni Ogrinčevi komediji, kjer se ženin svojih spominja takole:

Tovariši moji sprejemali so iz doma, od svojih drazih, prijazne, srčne pozdrave, jaz – od nikoder; tista leta, ko so bivali tam, čislali so kot najprijetnejši čas vsega življenja: živeli so skoraj brez skrbi, po zabavah, veselicah, dan na dan dobre volje, učili se le, kolikor se ravno mora; – jaz nisem zahajal med nje, ne, ne, kakor da bi me ne mikalo veselo družabno življenje, ampak klenila me je doma ta resna misel, da velja pred vsem, da si z neprestano marljivostjo in z resnobnim učenjem enkrat pridobim sam brezskrbno, milejo prihodnost (Ogrinec 1879: 34)

Ker je Ogrinec od leta 1873 poučeval v Vinkovcih (Benkovič 1890: 244), je moral svoj usposobljenostni izpit opravljati v Budimpešti. Študij na filozofski fakulteti se je lahko zaključil z doktoratom ali pa s t. i. učiteljskim izpitom (Lehramtsprüfung). Znano je, da je bilo več kot polovica slovenskih pisateljev, ki so na Dunaju študirali v obdobju 1850–1925, v pedagoškem poklicu na visokih in srednjih šolah. Večinoma so se usposobili za latinščino in grščino, latinščino in francoščino, pa tudi za slovenščino in nemščino. Poleg jezikovnih kombinacij so pogosto povezali tudi zgodovino in zemljepis. Samo trije slovenski pisatelji (Erjavec, Tušek, Ogrinec) so se specializirali za naravoslovne predmete. Ogrinec je bil zadnji slovenski pisatelj, ki je kot študent na dunajski univerzi vpisoval naravoslovne predmete, po letu 1870 jih torej nihče ni več inškribilal. Slovenski pisatelji so učiteljske izpite opravljali na Dunaju ali v Gradcu, Ogrinec je edini, ki jih je opravljal v Budimpešti, in gotovo edini, ki je napisal ob tem še potopis, nekoliko pozabljen dokument o slovenski podobi Madžarske dobro desetletje po uvedbi dualizma, tik po okupaciji Bosne.

V tekstu »Madjar ember in Budapešta« Ogrinec mesto opisuje z navdušenjem: »Istina, sijajno je to mesto, ta ogerska, ali recimo, magjarska metropola. Mnogo mnogo ima velikanskih, modernih palač in ponosnih poslopij. Ceste so izvrstno potlakane, čisto pometene in vse v novejšem času

zastavljene so široko in ravno izpeljane [...].« (Ogrinec 14. 3. 1879: 3). A po njegovem obstaja tudi senca na tej lepoti: »Dobra tretjina vseh sijajnih zgrad peštanskih je državna! Za nje mora ne samo magjarski, ampak tudi slovanski, rumenski in nemški siromak tam v najdaljnih kotih tega magjarorszaga doprinašati krvavi krajcer, da more tako oholi Magjar ember prišlemu tujcu, kazaje na Pešto, to se ve, kako lažnjivo reči: »To smo Madjari, mi!« (Ogrinec 15. 3. 1879: 1). Kot bodoči profesor se je ozrl tudi na šolstvo: »V šesterih srednjih šolah budapeštanskih sedi preveliko število učeče se mladeži, in po tehniki, kakor tudi po vseučilišči se vse tare mladih ljudi. Lepe šolske zgrade so vrlo okusno, praktično in po vsem tako zidane, kakor to zahteva čas dandanašnji. Vzlasti je vseučiliščna biblioteka pravi vzor okusnosti in praktičnosti. To je krasna palača.« (Ogrinec 15. 3. 1879: 1). Pisatelju so budile pozornost tudi »sto in stovrstne, prezalo in mično oslikovane knjige za nežno madjarsko mladino. Vidiš jih v najokusnejših oblikah v mnogobrojnih knjigotrgovnicah vse polno na prodaj. In sploh se moraš čuditi premnogobrojnim knjigam v madjarskem jeziku in prerazličnega zapopadka. Magjar rad govori, pa tudi rad piše!« (Ogrinec 15. 3. 1879: 2–3). V svojem potopisu se je Ogrinec (18. 3. 1879: 1) čudil, kako so lahko Madžari toliko kulturno napredovali, saj so odsekana veja neizobraženega turško-tatarskega plemena ter osamljeni in tuji med evropskim narodi. Cenil je tudi njihovo spretnost in pridobitve v političnem obziru, ni pa se mogel izogniti odnosom s Slovani:

Vzlasti pa Magjari okrutno gospodujejo nad narodi v področji njihovega magjarorszaga, in to posebno še nad mnogimi milijoni Slovanov, kateri uže dan na dan večjo škodo trpe na svojem materialnem kakor duhovnem razvijanju. In to svoje gospodstvo skušajo Magjari vedno še bolj razprostrti in brutalneje utrditi – kolikor namreč sami bolj čutijo, da vpricho zmirom bolj zavedujočega in ojačujočega se Slovanstva žuga njihovej gloriiji in oholosti neizbežljiv in dosleden polom. Saj baš to nenaravno stanje politično: surovih tatarskih Magjarov gospodstvo nad duševno tolikanj presegaajočimi jih narodi slovanskimi, ta sramota torej, Slovanje sluge Magjarov! – to je, radi česar imajo Slovanje, ki so vredni svobode, spogledati se in morda kmalu z Madjari. Končna pravda tu ne more biti dvomljiva. In potlej naj Madjari svojski pastirujejo po pustah – Slovanje jih ne bodo nadlegovali. (Ogrinec 18. 3. 1879: 2).

Ogrinec opisuje Madžarsko stvarno, marsikdaj navdušujoče, pri političnih vprašanjih pa v potopisu odmevajo Stritarjevi verzi iz 9. Dunajske elegije (1875) o lažni madžarski svobodoljubnosti, o azijskem izvoru, o slovanskem hlapčevstvu (»Ti si po rodu gospod, vsi drugi so hlapci, tlačani; / hlapec je zlasti Slovan, tebi po rodu tlačan. / Ti ne orješ, Madžar, ne seješ, Slovan je, da dela; / ti si, da vživaš samo in gospoduješ ljudem.«) ter o prihodnjem spopadu (»Vstaja na meji Slovan, zbira slovanska se moč.«) (Stritar 1953: 254–256).

Kot sva že zapisala, je imel študij na filozofski fakulteti dva možna zaključka: doktorat ali t. i. učiteljski izpit. Ogrinec se je odločil za slednjega. Sestavljen je bil iz domače naloge ter pisnega in ustnega izpita iz dveh strok, ki ju je kandidat želel poučevati. Poleg tega je kandidat opravljal še izpit iz poučevalnih jezikov. Na Ogrinčevem primeru vidimo, da je bil ta izpit res kompleksen in tudi dolgotrajen – postopek je trajal skoraj dve leti, začel se je namreč v prvih dneh leta 1877, končal pa tik pred silvestrom 1878, ko so mu poslali diplomu. Z njim sva se seznanila s pomočjo treh zapisnikov, ki so shranjeni v arhivu Univerze Loránd Eötvösa, njihov prevod pa se kot priloga nahaja na koncu tega zapisa.²

Prvi zapis v *Knjigi profesorskih izpitov* je datiran z 8. januarjem 1877, ko je predsednik komisije prosil svoje kolege, naj določijo naslove pisnih domačih nalog. To so storili v nekaj dneh, predsednik jih je Ogrincu nemudoma tudi sporočil, ta pa mu jih je poslal septembra istega leta. Za pregledovanje domačih nalog so si profesorji vzeli kar precej časa, zadnji med njimi je svojo oceno sporočil na začetku maja naslednje leto, tik preden je Ogrinec opravljal predizpit, na katerem je

² Za pomoč pri prevajanju se najlepše zahvaljujema Lidiji Klampfer, Alenki Munda, Alexu Durovicu, Mateju Hriberšku in Andreju Podobniku, predvsem pa arhivarju Jánosu Hósu, ki je pri dešifriranju pogosto težko čitljivih rokopisov opravil zares junaško delo.

za nemški in hrvaški jezik prejel oceno zadostno, na izpitu iz pedagogike pa nezadostno. Več uspeha je imel decembra istega leta, ko je najprej opravil predizpit, nato pa 19. decembra tudi zaključni izpit. Še pred novim letom mu je bila poslana diploma in kmalu zatem, »[z]ačetkom 1879 je bil stalno nameščen«.³ Ogrinec se na izpitu ni odrezal najbolje, vzrok pa je bila najbrž bolezen, ki ji je podlegel le nekaj mesecev pozneje, 13. maja 1879.

Opozoriti morava, da navedba v Slovenskem biografskem leksikonu glede Ogrinčevega izpita ni povsem točna. France Koblar je namreč zapisal: »Prof[esorske] skušnje je zaradi slabega zdravja odlašal; opravil jih je šele 19. dec. 1878 v Budimpešti iz prirodopisa kot glavnega, fizike in matem[atike] kot stranskih predmetov«.⁴ Podatka o datumu in glavnem predmetu sta točna, Ogrinčev stranski predmet pa je bil zemljepis. Prevod izpitnih zapisnikov je dodan v prilogi na koncu tega članka.

Zanimivo je brati imena profesorjev, pri katerih je Ogrinec opravljal izpite, saj so nekatera njihova imena na Madžarskem splošno znana, ker se po njih imenujejo ulice in ustanove, razlog za takšno slavo pa tiči v tem, da veljajo v državi za pionirje svojih področij znanosti. V Budimpešti imajo svoje ulice predsednik komisije, fizik József Stoczek, ki je bil v času Ogrinčevega izpita rektor tehnične univerze; zdravnik in zoolog Tivadar Margó; estét Ágost Greguss; pionir pedagoških in psiholoških raziskav na Madžarskem Mór Kármán, ki je bil v času Ogrinčevega izpita član državnega sveta za izobraževanje in učiteljske izpitne komisije; botanik Lajos Jurányi, po katerem se poleg ulice imenuje tudi kulturni center, ki se nahaja ob njej; utemeljitelju madžarske znanstvene geografije Jánosu Hunfalvyju je pripadla celo čast, da se je ulica, v kateri je stanoval, po njem imenovala že v času njegovega življenja,

³ France Koblar: Ogrinec, Josip. Slovenski biografski leksikon, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi393970/>. Dostop: 18. februarja 2017.

⁴ Prav tam.

njeno ime pa do današnjega dne ni bilo spremenjeno; prav tako se po njem imenuje dvojezična ekonomska gimnazija, ki se nahaja v bližini njegovega doma. Po mineralogu Józsefu Krennerju se sicer ne imenuje nobena ulica ali ustanova, pač pa je po njem poimenovan mineral krennerit. Takšne časti niso deležni botanik Gyula Klein in pedagog Ágost Lubrich, ki sta bila v času Ogrinčevega izpita profesorja budimpeške univerze, ter geograf in etnolog Alajos Heinrich, ki je bil na njej privatni docent, pozneje pa gimnazijski profesor.

Sztoczek, Margo, Greguss in Hunfalvy so v času izpita že bili redni člani Madžarske akademije znanosti, Juranyi, Krenner in Lubrich dopisni, Klein pa zunanji.⁵

LITERATURA

BENKOVIČ, Josip, 1890: Josip Ogrinec. *Dom in svet* 3, 179–181, 213–215, 243–245, 314–316, 337–339.

KOBLAR, France, 1872: *Slovenska dramatika I*. Ljubljana: Slovenska matica.

N. N., 1870: Dramatično društvo. *Slovenski narod* 3/33 (24. 3. 1870), 2–3.

OGRINEC, Josip, 1869: *V Ljubljano jo dajmo*. Ljubljana: Dramatično društvo.

– –, 1874: Postna premišljevanja. *Slovenski narod* 7/49 (1. 3. 1874), 2.

– –, 1879: Magjar ember in Budapešta. *Slovenski narod* 12/61 (14. 3. 1879), 1–3.; 12/62 (15. 3. 1879), 1–3; 12/63 (16. 3. 1879), 1–2; 12/64 (18. 3. 1879), 1–2.

STRITAR, Josip, 1953: *Pesmi. Zbrano delo 1*. Ljubljana: DZS.

– –, 1955: *Pogovori. Zbrano delo 6*. Ljubljana: DZS.

TRSTENJAK, Anton, 1892: *Slovensko gledališče*. Ljubljana: Dramatično društvo.

⁵ Zapis o profesorjih je nastal s pomočjo Révai Nagy Lexikona (Révai testvérek irodalmi intézet részvénytársaság, Budapest 1911–1935) in Révai Új Lexikona (Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2008), načrta Budimpešte in spletnih virov.

VENCAJZ, Janko, 1894: *Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva Slovenija na Dunaju*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1894.

Priloga: Prevod zapisnikov o Ogrinčevem opravljanju profesorskega izpita

Knjiga profesorskih izpitov, str. 194.

József Ogrinec
suplent na veliki gimnaziji v Vinkovcih
Glavni predmet: prirodopis
Stranski predmet: zemljepis
Jezik poučevanja: hrvaški in nemški
Obvestiti, da na veliki realki obvezen tudi zemljepis

1877.

8. januar Predsednik: Prosim člane komisije Margója, Jurányija in Krennerja, da določijo naslove pisnih domačih nalog.

12. januar Krenner

-- Predsednik kandidatu pošlje pisne domače naloge

12. september Prejem kandidatovih domačih nalog

-- Predsednik pozove kandidata, naj pošlje potrdilo o plačilu 10 forintov

6. oktober Predsednik pošlje članom komisije Margóju, Jurányiju in Krennerju domače naloge v oceno

11. december Prejem Jurányijeve domače naloge Ustreza

17. april 1878 Prejem Krennerjeve domače naloge Ustreza

15. december Ogrinec prosi za opravljanje izpita v mesecu maju

3. maj 1878 Prejem Margójeve domače naloge Ustreza

-- Predizpit Kármán, Margó, Heinrich ni pot[rdila]
hrvaški in nemški jezik: zadostno, pedagogika: nezadostno

8. november 1878 Prijavil se je za opravljanje izpita decembra, dobi obvestilo, naj takoj pošlje potrdilo o plačilu je pot[rdilo]

11. december 1878 Predizpit: Lubrich

13., 14. -- Klavzura: Jurányi, Margó, Krenner, Hunfalvy

19. – – Ustni: Jurányi, Margó, Krenner, Hunfalvy glavni dobro
[stranski] zadostno
28. Predsednik kandidatu pošlje diplomo št. 209 skupaj z ostalimi listinami

Zapisnik

o splošnem izpitu Józsefa Ogrinca dne 11. decembra 1878

Strokovna predmeta: prirodopis – zemljepis

Učni jezik: hrvaški in nemški

Prisotni: predsednik József Sztoczek, dr. Ágost Greguss

1. Pedagogika in filozofija

1. Sestavni deli logičnega silogizma

2. Nepopoln silogizem

3. Sistemi pedagogike

Zadostno

Lubrich

2. Hrvaški in nemški jezik

Izostalo

3. Rezultat izpita izražen z oceno

Zadostno

V Budimpešti, 11. decembra 1878

Sztoczek

Zapisnik

o ustnem strokovnem izpitu Józsefa Ogrinca dne 19. decembra 1878

Prisotni: predsednik József Sztoczek, člani dr. Tivadar Margó, dr. Lajos Jurányi, dr. József Krenner, dr. Gyula Klein, dr. János Hunfalvy

I. Predmeti

α, Glavni predmet: prirodopis

1. Živaloslovje

Opis in razvoj ophiurov [kačjerepov]

Razlike med pluteusom [ščitovkami] in auriculario [uhljarkami]

Pedicellaria [kleščice] in vodovodni sistem echinodermijev [iglokožcev]

Značilnosti crustacea [rakov] in sistem njihovih okončin, plavalne nožice, celjustne nožice, klešče.

Odgovori na splošno zadostni
Dr. Margó

2. Rastlinoslovje

Opis selaginelle cuspidata [drežice], značilnosti dihotomne razvejanosti in njene oblike, način razmnoževanja selaginel, opis mikro in makrospor, klasifikacija gymnosper [golosemenk]

Na vprašanja dobro odgovarjal
dr. József Krenner

3. Rudninoslovje

Samorodno železo, meteorsko železo, značilnosti železa.
Nahajališča in značilnosti premoga, črni premog, rjavi premog, lignit. Nahajališča na Hrvaškem. Diamant. Polarizacija.

Na vprašanja dobro odgovarjal
dr. József Krenner

β, Stranski predmet: zemljepis

1. Oblika Zemlje in način njene opredelitve, merjenje geografske širine in dolžine;
2. Zračni tokovi, pasati, monsuni itd.
3. Splošne razmere v Afriki

Na ta vprašanja na splošno zadostno odgovarjal
János Hunfalvy

II. Rezultat izpita izražen z oceno

Glavni predmet: dobro
Stranski predmet
Zemljepis: zadostno János Hunfalvy

V Budimpešti, 19. decembra 1878

Sztoczek

Raba oblike *človeki* v slovenščini

NATALIJA ULČNIK

Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor,
natalija.ulcnik@um.si

Prispevek¹ osvetljuje rabo množinske oblike samostalnika *človek* v pisnih besedilih starejše in sodobne slovenščine. Opozarja na kontinuirano rabo oblike *človeki* od 10. do konca 19. stoletja, preverja pojavljanje te oblike pri maternih govoricah slovenščine v sodobnem času in preučuje funkcije, ki jih ta oblika opravlja v današnjih pisnih besedilih. Obenem na podlagi preučevanega gradiva nakazuje nove možnosti zavestne rabe oblike *človeki* namesto knjižnojezikovno ustrezne osnove *ljudje*.

A tanulmány a *človek* 'ember' főnév többes számú alakjait mutatja be régi és kortárs írott szlovén szövegekben. Felhívja a figyelmet a *človeki* alak folyamatos használatára a 10. századtól a 19. század végéig. Vizsgálja ennek az alakváltozatnak a jelenlegi használatát a szlovén anyanyelvű beszélők körében és tanulmányozza azokat a funkciókat, amelyeket ez az alak a mai írott szövegekben betölt. A vizsgált nyelvi anyag alapján rámutat a *človeki* alak tudatos használatának új lehetőségeire az irodalmi nyelvi *ljudje* alak helyett.

Ključne besede: oblikoslovje, sklanjatev, razvoj jezika, *človek*, *ljudje*

Kulcsszavak: akaktan, főnévragozás, nyelvfeljődés, *človek*, *ljudje*

0 UVOD

Slovenščina je v svojem razvoju od 10. stoletja, ko so nastali Brižinski spomeniki – besedilo, ki izpričuje najzgodnejšo podobno slovenščine, do danes doživela številne spremembe na morfološki ravni. Prispevek osvetljuje sklanjatev moškospolskega samostalnika *človek*, pri katerem se danes namesto je-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa ARRS *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* (P6-0156), ki ga vodi prof. dr. Marko Jesenšek.

zikovnosistemske množinske oblike *človeki* uporablja nadomestna množinska osnova *ljudje*. Z vidika današnje knjižne norme je sprejemljiva zgolj slednja možnost, v preteklosti pa sta se uporabljali obe. Osnovni namen prispevka je preveriti dejansko rabo oblike *človeki* v starejših besedilih, ugotoviti, kdaj se je ta oblika začela izgubljati in zakaj se danes v določenih pisnih besedilih ponovno pojavlja ter kakšno funkcijo pri tem opravlja.

1 SKLANJATEV SAMOSTALNIKA ČLOVEK

Leksema *človek* in *ljudje* sta soobstajala že v praslovanskem in starocerkvenoslovanskem obdobju (psl. *čelověkъ, sekundarno *čьlověkъ, stcsl. čelověkъ; Snoj 2015; ide. *lédⁿeies ,naraščaj, svobodni ljudje', psl. *l'ûdbje ,ljudje', stcsl. ljudbje; Snoj 2015). Samostalnik *človek*, ki je bil v stari cerkveni slovanščini sklanjan po moški o-jevski sklanjatvi, je bil zaradi izglasnega mehkonebnika v določenih sklonskih pozicijah podvržen prvi oz. drugi palatalizaciji (npr. zval. ed. čelověče, im. mn. čelověci).² Množinski samostalnik *ljudje* je bil sklanjan po i-jevski sklanjatvi moškega spola, ki je bila načeloma neproduktivna (Babič 2008: 100), a je ta samostalnik kljub temu uspel dobro ohraniti arhaično sklanjatev.

Jezikovnosistemska množinska oblika *človeki* je danes v govornem jeziku najpogostejše prisotna pri otrocih v času usvajanja materinščine, zaznavna pa je tudi v procesu učenja slovenščine kot drugega/tujega jezika, ko je prav tako tvorjena ob upoštevanju jezikovnega sistema. Jezikoslovec in didaktik France Žagar v povezavi z usvajanjem slovenščine kot maternega jezika ugotavlja:

»Ker je slovenščina jezik z bolj razvitim oblikoslovjem, kot je v angleščini ali frančoščini, študij slovenskega otroškega govora daje lepe možnosti za opazova-

² V zadnjem primeru gre za predkončniško drugo palatalizacijo, ki se je v slovenščini ohranila v množinski obliki samostalnika *otrok* (*otroci*).

nje, kako prilagodljiv in iznajdljiv mora biti naš otrok pri učenju materinščine» (Žagar 1992/93: 300).

Kot poudarja strokovnjakinja za razvoj otroškega govora Simona Kranjc, se morfologija pri otroku dokončno razvije po tretjem letu, do petega leta pa so izjave otrok slovnično vedno bolj pravilne (Kranjc 1992/93: 27). Otrok mora »*odkriti, da za različne spole uporabljamo različne končnice, enako za različna števila in osebe. Učenje jezika od njega zahteva, da odkrije modele v jeziku, ki ga posluša in z njim opisuje svet*« (Kranjc 1992/93: 32). Prav sistemskost kot jezikovna značilnost torej otroku omogoča, da po modelu tvori regularno obliko *človeki*, ki pa jo v sodobnosti odklanjamo zaradi nenormativnosti.³ Otrok tako ob večkratnem korigiranju v predšolskem obdobju oz. v zgodnejšem obdobju opismenjevanja usvoji ustaljeno nadomestno osnovo *ljudje* in s tem spoznava, da v jeziku obstajajo tudi nelogičnosti oz. jezikovne anomalije.

Danes sklanjatev samostalnika *človek* prav zaradi odstopa od sistema sodi med nekoliko zahtevnejšo sklanjatev, zaradi česar se pojavlja tudi v spletnih jezikovnih kotičkih, kot prikazuje naslednji odlomek:

JEZIKOVNI KOTIČEK za NEDELJO 10. junija 2001

Osvežimo si znanje in utrdimo sklanjatev samostalnika *človek*. V ednini verjetno ne bo težav: *človek, človeka, človeku, človeka, pri človeku, s človekom*.

Dvojina pa zahteva že več pozornosti, ker prevzame obliki za drugi in peti sklon iz množinske sklanjatve: *dva človeka, dveh ljudi, dvema človekoma, dva človeka, pri dveh ljudéh, z dvema človekoma*.

Množinski samostalnik si moramo posebej zapomniti. Dodajmo mu še števniki: *trije ali štirje ljudjé, treh ali štirih ljudi, trem ali štirim ljudém, tri ali štiri ljudi, pri treh ali štirih ljudéh, s tremi ali štirimi ljudmi*. – Če štejemo še naprej, rečemo: *pet ljudi, šest ljudi, sto ljudi, tisoč ljudi ... samostalnik ostane v drugem sklonu*. Pozorni moramo biti na predloge, ki zahtevajo različne sklone. Predlog med se npr. na vprašanje kam? veže s četrtnim sklonom (med ljudi), na vprašanje kje? pa s šestim (med ljudmi). (*Človek, dva človeka, ljudje*)

³ Nenormativna je tudi ženskospolska oblika *človekinja*, ki jo evidentira *Spletni seznam besed slovenskega jezika*.

V navedenem izseku so zapisane vse sklanjatvene možnosti, obenem pa so izpostavljene dvojsinske in množinske oblike, ki si jih velja posebej zapomniti. Gre za prikaz sinhronega stanja v knjižni slovenščini in ne za pojasnjevanje z jezikovnorazvojnega vidika.

V okviru tega prispevka pa je bil z namenom odkrivanja nekdanje in današnje množinske rabe samostalnika *človek* ter s tem povezanih odstopov od knjižnonormativnih določil, razvidnih in normativnih priročnikov, pregledan korpus pisnih besedil Jezikovni viri starejše slovenščine IMP (<http://nl.ijs.si/imp/>) in korpus sodobne slovenščine Gigafida (www.gigafida.si), ob tem pa so bile v analizo vključene tudi različne spletne strani.

2 PRISOTNOST OBLIKE ČLOVEKI

V STAREJŠIH NORMATIVNIH PRIROČNIKIH IN BESEDILIH

V nekaterih starejših dvo- in enojezičnih slovarjih slovenskega jezika se ob množinskem samostalniku *ljudje* pojavlja tudi množinska oblika *človeki*. Najdemo jo npr. na prelomu 17. in 18. stoletja pri slovaropiscih Matiji Kastelcu in Gregorju Vorencu v njunem rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju (1680–1710):

človeki mn., F², *fluxi homines*, *zhlovéki* všim lufhtam podani; homines, ljudjè, *zhlovéki*⁴

Maks Pleteršnik je konec 19. stoletja v *Slovensko-nemškem slovarju* (1894/95) pri množini samostalnika *človek* navedel *ljudje*, ob tem pa poudaril, da se je zlasti pri starejših avtorjih pojavljala oblika *človeki*; njeno rabo je ponazoril z zgledom Jurija Dalmatina in Matije Kastelca, dodal pa je tudi citat iz povesti *Sosedov sin* Josipa Jurčiča:

⁴ Izpis je s spletne izdaje obrnjenega slovensko-latinskega slovarja, dostopnega na spletišču Fran (knjižno izdajo je leta 1997 pripravil Jože Stabej).

člòvek, -ěka, m. 1) der Mensch; pl. ljudje; tudi: človeki, (pos. pri starejših pisateljih); oboje, človeke ino živino, Dalm.; kjer so človeki, tu so grehi, Kast.; enaka usoda nas uči, da smo vsi človeki, Jurč.⁵

Podobno opozorilo zasledimo tudi v prvem enojezičnem *Slovarju slovenskega jezika* Jože Glonarja (1936: 33), ki je pri iztočnici *člòvek* navedel nadomestno množinsko osnovo *ljudje*, vendar je ob njej izpostavil dva pisatelja, tj. Josipa Jurčiča in Frana Erjavca, ki sta v drugi polovici 19. stoletja še uporabljala obliko *človeki*.

Posebna opozorila ob samostalniku *človek* so se pojavljala tudi v starejših slovnica. Anton Janežič (1854: 21) je pri sklanjatvi samostalnikov moškega spola ob obliki *ljudje* navedel edninsko obliko *ljud*. V opombi je zapisal: »*Kakor ljud v enojnem se človek v množnem številu le malokdaj rabi*« (Janežič 1854: 21). Anton Breznik (1916: 67) je ob obravnavi števila pri samostalnikih navedel, da se »/b/eseda *človek rabi samo v ednini in dvojnini: človek, človeka*« ter da so nekateri samostalniki navadno le v množini, npr. *ljudje*. V izdaji iz leta 1934 je na tem mestu izpostavil, da se je v 16. stoletju v množini govorilo *človeki* (Breznik 1934: 71).

Rabo te oblike v besedilih 16. stoletja potrjuje tudi Metod Čepar (2015), ki v razpravi o odrazih praslovanske akcentske paradigme a samostalnikov moškega spola med drugim izpostavlja tudi samostalnik *človek*. Na podlagi listkovne kartoteke Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v analitičnem delu natančno navaja tudi število pojavitev analiziranih izrazov v posameznih sklonih; za množinsko obliko *človeki* so rezultati sledeči (navedeno po Čepar 2015: 91–93):

- v im. mn. -i: *človeki* (118),⁶ *člověki* (106), *človejki* (9);

- v rod. mn. najpogosteje -ov: *človekov* (102), *člověkov* (73), *človejkov* (13), *človeku* (3), *človekih*;

⁵ Izpis je s spletišča Fran.

⁶ V oklepaju je navedeno število pojavitev

- v daj. mn. -om: *človekom* (129), *človekom* (51), *človejkom*;
- v tož. mn. -e: *človeke* (75), *človeke* (64), *človejke* (6);
- v mestn. mn. -ih: *človekih* (35), *človekih* (14), *človejkih* (5);
- v or. mn. -i: *človeki* (32), *človeki* (32), *človejki* (6).

Majda Merše (2013) v raziskavah jezika slovenskih protestantskih piscev glede rabe oblik *človeki* oz. *ljudje* v prevodnih besedilih ugotavlja, da so npr. pri Trubarju vezane tudi na predlogo, iz katere je avtor prevajal – za nemška samostalnika *menſch*, *menſchen* sta največkrat uporabljeni ustreznici *človek*, *človeki*, za nemški samostalni *leute* ali nedoločni zaimek *man* pa slovenska ustreznica *ljudje* (Merše 2013: 57).

Za preverjanje dejanske rabe analiziranega samostalnika v besedilih knjižne slovenščine od 16. stoletja naprej je bil uporabljen portal *Jezikovni viri starejše slovenščine IMP*, ki vključuje tudi referenčni korpus starejše slovenščine.⁷ Vanj so zajete izdaje (in eno rokopisno besedilo) iz obdobja od 16. stoletja do leta 1918. Prevladujejo leposlovna besedila iz 19. stoletja, vključena pa so tudi stvarna besedila iz knjig, revij in časopisov ter verska besedila. Samostalni *človek* v korpusu IMP izkazuje 32.652 zadetkov v različnih sklonskih možnostih, ki se pojavljajo v obdobju od najstarejšega vključenega besedila iz 16. stoletja (*Biblija*, 1584) do proznega besedila *Gadje gnezdo* Vladimirja Levstika iz leta 1918. Značilno je pojavljanje tako v verskih kot tudi leposlovnih in stvarnih natisnjenih besedilih ter v zajetem rokopisu (*Pogovor o čebeljih rojih*, Peter Pavel Glavar, 1776).

Pregled gradiva kaže, da je bila oblika *človeki* v slovenskih nabožnih in posvetnih besedilih prisotna vse do konca 19. stoletja, vendar je bila precej redkejša od rabe nadomestne osnove *ljudje*. V korpusu starejše slovenščine IMP najdemo za imenovalniško množinsko obliko *človeki* 10 pojavitev,⁸ za

⁷ Korpus je dostopen preko spletnega konkordančnika NoSketch Engine (http://nl.ijs.si/noske/sl-ref.cgi/first_form).

⁸ Zadetkov je sicer 14, vendar je v treh primerih oblika *človeki* rabljena v daljniku ednine, v enem primeru pa je rabljena tožilniška množinska oblika *človeke*.

osnovo *ljudje* pa je pojavitev neprimerljivo več (7187). Ob tem je zanimivo, da je bila oblika *človeki* v slovenskih besedilih zapisana kar pol stoletja pred množinskim samostalnikom *ljudje* (prim. Snoj 2015) in da se je kontinuirano pojavljala že od prvega ohranjenega besedila v slovenščini.

Prisotnost oblike *človeki* v besedilih ponazarja naslednji kratek prikaz po stoletjih (njeno konkretno rabo v sobesedilu pa tabela 1):

- v 10. stoletju v *Brižinskih spomenikih*,
- v 16. stoletju v Dalmatinovi *Bibliji* (1584),⁹
- v 17. stoletju pri Kastelcu v *Nebeškem cilju* (1684) in pri Svetokriškem v *Svetem priročniku*,
- v 18. stoletju v Pohlinovem prevodu *Malega katekizma* (1768),
- v 19. stoletju v Ciglerjevem nabožnem delu *Štiri poslednje reči* (1831) in v Jurčičevi povesti *Sosedov sin* (1868)

Zgled rabe	Vir
ese bese priuue zlou-uezi ¹ u liza tazie	<i>Brižinski spomenik II</i> (vrstica 30–31), 972–1000, kritični prepis (vir: eZISS)
Ieft pak vam povém, de zhloveki morajo rajtingo dati na fodni dan, od vľake nepridne befsede, katero fo govurili.	Jurij Dalmatin, 1584: <i>Biblija</i> (vir: korpus IMP)
kir fo zhloveki , tú fo grĉhi	Matija Kastelec, 1684: <i>Nebeški cilj</i> (vir: dLib)
bom li jeft mojo maft sapuľila, katero Bogovi, inu zhloveki na meni zhaľe	Janez Svetokriški, <i>Sveti priročnik</i> (vir: Fran; Snoj 2014)
ľakaj uľli zhloveki skupej be nabli v' stanu tu sturiti	Marko Pohlin, 1768: <i>Mali katekizem</i> (vir: korpus IMP)
Bog bo prebival s' zhloveki , on bo njih troľht, on njih vefelje, in gledali bodo njegoviga oblizhja, njegove lepote.	Janez Cigler, 1831: <i>Štiri poslednje reči</i> (vir: korpus IMP)
Enako poslovanje, enaka osoda nas uči, da smo vsi človeki ; da so vnénje srečne ali menj srečne razmere samo slućajne ter da se mora človek ceniti sam po sebi /.../	Josip Jurčič, 1868: <i>Sosedov sin</i> (vir: korpus IMP)

Tabela 1: Raba množinske oblike *človeki* v izbranih besedilih od 10. do 19. stoletja

⁹ Samostalnik človek se v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja sicer pojavi 5980-krat (Čepar 2015: 85).

¹⁰ Opazovane lekseme poudarila N. U.

Raba obeh oblik se je v funkciji retorične učinkovitosti (paralelizem, izraba variantnosti, izogibanje ponovitvam) izmenjevala tudi znotraj istih besedil (poudarila N. U.):

- Rizite valš prosim fo tii **ludje**, fo tij **zhloveki** vuredni imenuani bitij (Janez Svetokriški, Sveti priročnik; vir: Fran; Snoj 2014)
- Nagledej na fallerje, inu pregrehe teh Mashnekov, lakaj ony so **zhloveki**, rajmno koker ti, inu bodo tudi ony, koker drugi **ludji** v' skusnhave fapellani, od skusnhav premagani, inu greshe. (Marko Pohlin, 1769: *Margjanske Kempensar*; vir: IMP)

Različne paradigmatske možnosti obravnavanega leksema so v korpusu IMP različno frekventne; najpogostejši sta imenovalniški obliki v ednini in množini (*človek*, *ljudje*), izstopata pa tudi množinska roditeljska/tožiljska oblika (*ljudi*) in edninska roditeljska oz. dvojinjska imenovalniška oblika (*človeka*).

Z današnjega vidika je zanimiva tudi pojavitev leksema *ljud*, ki je imel v preteklosti pomen 'ljudstvo' in 'ljudje, množica'.

- Pred stolam tvoje milosti Tvoj verni ljud kleči: In tebe, Bog, v ponižnosti Svojiga serca časti. (*Jezus, prijatelj otrok*, 1854; vir: IMP).

3 PRISOTNOST OBLIKE ČLOVEKI

V SODOBNIH BESEDILIH IN NJEGOVE NOVE MOŽNOSTI RABE

Leksem *človek* je danes večpomenski in se rabi v različnih jezikovnih zvrsteh (knjižni jezik, pogovorni jezik, pokrajinski jezik, narečja ¹¹...), v nezaznamovani in zaznamovani rabi (npr. *živ človek ga ne pozna*), v različnih stalnih in frazeoloških oz. paremioloških zvezah (*prvi človek*, *mali človek*, *naš človek*, *človek na mestu*, *človek brez hrbtenice*; *človek človeku volk*), opazno je prisoten tudi v večbesednih terminih (*fosilni človek*, *pleistocenski človek*...). Četudi je v (ne)knjižni rabi ustaljena in normativno sprejeta nadomestna množinska osnova *ljudje*,¹² je ob

¹¹ V narečju lahko razvije tudi specifičen pomen, npr. (zakonski) mož; prim. 4. pomen v SSKJ in gradivo za Slovenski lingvistični atlas (SLA), oboje dostopno na spletišču Fran.

¹² **človek** -éka m; dv. -a ljudí -oma -a ljudéh -oma; mn. ljudjé ljudí -ém -í -éh -mí (Izpis iz SP na spletišču Fran.)

njej v sodobnih (knjižnih) besedilih zaznavna tudi variantna izrazna možnost *človeki*.

V korpusu Gigafida ima oblika *človeki* 158 zadetkov, vendar je zaradi številnih ponovitev dejanskih pojavitev manj. Največkrat se pojavlja v revijalnem tisku, sledi raba na spletnih straneh, v časopisju, v leposlovju in stvarnih besedilih. V nadaljevanju je na podlagi konkretnih ponazoritev poudarjen namen rabe te nenormativne oblike in njena zapisovalna praksa.

Rabo oblike *človeki* lahko na semantični ravni največkrat interpretiramo kot posledico izpostavljanja individuumov, kar se v posameznih primerih na jezikovno-slogovni ravni dopolnjuje tudi z avtorjevim ekspresivnim izražanjem, težnjo po inovativnosti in vzbujanjem bralčeve pozornosti.

- Zadnjič mi je na zatilju zrasla bula velikosti hruške, zato skušam tumorjalnik držati čimdlje stran od glave. Slušalke najbrž pomagajo (oziroma manj škodijo), vendar imam vseeno občutek, da bomo **človeki** zaradi gneče valov vseh dolžin kaj kmalu primerno zmutirali. (vir: Gigafida; revija Joker, 2006)

Opazna je raba zaradi doseganja konotativnega pomena, zlasti izražanja negativne konotacije, ki jo podpira tudi sobesedilo, v katerem so ljudem pripisane nesprejemljive značajske lastnosti.

- Če je: človek + človek + človek = družbena skupnost = ljudje (množica »**človekov**«), potem sledi, da je družbena skupnost (=ljudje, »**človeki**«) pokvarjena, živalska, onojevska, premalo nadjazovska oz. etična... (vir: Gigafida; internet; rtvslo.si, 2011)

Raba oblike *človeki* je lahko pogojena tudi z razmislekom o zanimivih izraznih možnostih naravnih jezikov, logicizmu, jezikovni rabi in njeni ustaljenosti.

- Razen tega nas Chomsky spomni na slovnične napake otrok. Majhen deček priteče k mami in reče: »Tam ob reki so **človeki**.« To je seveda nepravilno, vendar zanimivo nepravilno. Tisto, kar bi deček moral »vedeti«, da [ne] bi naredil napako, je tvorba množine pri samostalniku »človek«. Ni njegova napaka, da je ta samostalni nepravilen. Kje se je naučil reči »človeki«? (vir: Gigafida; stvarno besedilo; Ali središče drži?, 1995)

- Še zmeraj pa množino (**človeki**) kdaj pa kdaj lahko zasledimo v humorističnih besedilih. Zanimivo je tudi, da nas množina nič ne moti pri pomanjševalnici človeček - človečki in da nimamo manjšalne oblike pri izrazu ljudje. (vir: Gigafida; časopis Dnevnik, 2003)

Lahko se uporablja za karakterizacijo (književnih) oseb oz. kot ponazorilo nesistemskega izražanja, nepoznavanja jezika, primitivnosti, neciviliziranosti ipd., kar se v besedilih izrablja tudi za doseganje humornih učinkov.

- »**Človeki** ne vrne. **Človeki** šli gor po reka, nikoli ne vrne.« (vir: Gigafida; leposlovje; Douglas Preston, 2006: Kodeks)

V spletnih besedilih izven korpusa Gigafida (najpogosteje na blogih in forumih) raba oblike *človeki* na pomenski ravni prav tako pogosto implicira negativno konotacijo (gre za opozarjanje na človekove slabosti), ob tem pa je iz sobesedila pogosto razvidno tudi neknjižno izražanje. Zavestna raba nenormativne oblike, ki je velikokrat zapisana tudi med narekovaji, je mestoma celo eksplicitno izražena z opozorilom na »napačno« sklanjanje.

- Se ti (namesto ljudje bom raje napisal) „**človeki**“ sploh zavedajo, da obstajajo tudi druge znamke vozil? (prim. Forum alter.si)

- A: Najbolj nevaren je še vedno človek - posebej kak blesavi šofer.

B: Bravo! **Človeki** so zelo nevarni (da se ne bo kdo spotaknil ob napačno sklanjanje). (prim. Forum bicikel.com)

- to je cool kak se živali razumejo ne pa mi **človeki** sam bi se neke tukli pa neke (prim. *Ovca lovi psa*)

Oblika se pojavlja tudi v naslovih časopisnih ali revijalnih pripevkov, s čimer vzbuja pozornost, asociacije in aluzije.

- Poslušajte vsi **človeki**!

- Mi nismo ljudje, mi smo **človeki**!

- Grdi »**človeki**«

V zadnjem primeru je naslov oblikovan kot prenovitev izjave petletne deklice, ponovno z namenom opozarjanja na človekove slabosti oz. pomanjkljivosti.¹³

¹³ Prikazan je avtentični zgled brez dodatnih jezikovnih posegov, ki je bil v zapisu o čistilni akciji Očistimo barje objavljen 8. 5. 2009 (prim. Martič 2009).

- In ena od prostovoljk, 5 letna deklica, ki je pobirala smeti v s trsjem poraslim jarkom nekaj metrov od mene, je ob pogledu na kup konzerv in vrečk sredi trsja otroško iskreno ocenila:
- Kako so *človeki* grdi!

V blogih zasledimo celo pesniške poskuse, v katerih so z namenom pojmovne diferenciacije (v smislu posameznosti, odtujenosti, razosebljanja, izgubljanja v množici) osvetljeni leksemi *človek* – *človeki*, *ljud* – *ljudje*.¹⁴ Raba oblike *človeki* se torej v sodobni slovenščini kaže kot alternativna možnost za pomensko razlikovanje in izražanje konotacij.

4 SKLEP

Množinska oblika *človeki*, prvič zapisana v najstarejšem ohranjenem besedilu iz 10. stoletja, v knjižni slovenščini izkazuje kontinuirano, vendar v primerjavi z nadomestno množinsko osnovo *ljudje* manj pogosto rabo. V 16. stoletju je lahko bila njena raba pogojena s prevodno predlogo, kasneje pa se je oblika pojavljala tudi v izvirnih slovenskih besedilih. Zasledimo jo celo pri kanoniziranih avtorjih 19. stoletja, npr. pri Ciglerju, Jurčiču in Erjavcu. Množinski samostalni *ljudje*, ki se je v pisni obliki prvič pojavil šele v 15. stoletju, se je v rabi ustalil in v 20. stoletju nadomestil obliko *človeki*. Ta pa se ni povsem izgubila, temveč je začela v knjižnih in neknjižnih besedilih opravljati posebno funkcijo. Analiza besedil v korpusu Gigafida in na spletnih straneh je pokazala, da je sodobna raba te nenormativne oblike pri odraslih piscih (sicer materinih govorcih slovenščine) zavestna, namerna in najpogostejše vezana na poskus pomenske diferenciacije med leksemoma *človeki* – *ljudje* ter izražanje zlasti negativne konotacije in da v besedilu lahko opravlja tudi stilistično funkcijo. Raba oblike *človeki* se je tako izkazala za še zmeraj aktualno alternativno možnost izražanja.

¹⁴ Gre tudi za razlikovanje med leksemoma *človeštvo* in *ljudstvo*. Prim. pesem *Človeki* na blogu: <http://www.rtvsl.si/blog/bin-pi2q/cloveki/102753>

LITERATURA

- BABIČ, Vanda, 2008: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. 2. natis. Ljubljana: Znanstvena založba FF, Oddelek za slavistiko, Oddelek za slovenistiko.
- BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.
- –, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Četrta, pomnožena izdaja. Celje.
- ČEPAR, Metod, 2015: Odrazi samostalnikov moškega spola prasllovanske akcentske paradigme a v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic studies* 10. 81–97.
- Človek, dva človeka, ljudje. http://www.copi.at/koticek_comments.php?id=139_0_24_0_C.
- Človeki. <http://www.rtvsl.si/blog/bin-pi2q/cloveki/102753>.
- eZISS (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovtva). Brižinski spomeniki. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/index-sl.html>.
- Forum alter.si. <http://www.alter.si/tabla/showflat.php/Cat/0/Number/1132336/page/0/fpart/all/vc/1>.
- Forum bicikel.com. http://www.bicikel.com/forum/45960/odganjalec_psov.html.
- Fran (Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU). <http://www.fran.si/>.
- Gigafida. www.gigafida.si.
- GLONAR, Joža, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- JANEŽIČ, Anton, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovtva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec.
- Jezikovni viri starejše slovenščine IMP. <http://nl.ijs.si/imp/>.
- KRANJC, Simona, 1992/93: Otroški govor. *Jezik in slovtvo* 38/1-2, 24–33.
- MARTIČ, Zvezdan, 2009: Grdi »človeki«! <http://www.rtvsl.si/blog/zvezdanmartic/grdi-cloveki/25446>.

- MERŠE, Majda, 2013: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mi nismo ljudje, mi smo človeki! <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=364472>.
- Ovca lovi psa. <http://www.mojvideo.com/video-ovca-lovi-psa/6f1be94a0d9be2a42286>.
- Poslušajte vsi človeki! <http://www.delo.si/clanek/85221>.
- SNOJ, Marko, 2014: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Spletna izdaja. <http://www.fran.si/139/slovar-jezika-janeza-svetokriskega>.
- –, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Spletna izdaja. <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.
- Spletni seznam besed slovenskega jezika. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Korpusni laboratorij. <http://bos.zrc-sazu.si/besede.html>.
- KASTELEC, Matija, 1684: *Nebeški cil*. www.dlib.si.
- ŽAGAR, France, 1992/93: Klemnov govorni razvoj v drugem letu njegove starosti. *Jezik in slovstvo* 38/7-8. 297–300.

Besedilna fonetika v slovenskih pravopisnih in pravorečnih priročnikih

DAMJAN HUBER

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2,
1000 Ljubljana, damjan.huber@ff.uni-lj.si*

V prispevku so obravnavane besedilnofonetične vsebine v slovenskih pravopisnih in pravorečnih priročnikih: premor, poudarek, intonacija, register, hitrost in barva. Zаметki besedilne fonetike so vidni že v Levčevem pravopisu (1899), o razmeroma zaokroženem razpravljanju o besedilni fonetiki pa lahko govorimo šele pri tretjem pravopisu Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1990 oz. 2001), gre pa predvsem za definicije rabe ločil z vidika besedilnofonetičnih značilnosti. Obravnavana pravorečna priročnika se ogneta relevantnemu razpravljanju o besedilni fonetiki, čeprav sta v osnovi namenjena vsebinam, ki so povezane z govorom.

A tanulmány a szlovén helyesírási és helyes kiejtési kézikönyvek szövegfonetikai elemeit dolgozza fel: a szünetet, a nyomatékot, az intonációt, a regisztert, a gyorsaságot és a hangszínt. A szövegfonetika kezdetei már Levec 1899-es helyesírásában is megjelennek, viszont a szövegfonetika viszonylag egységes tárgyalásáról még csak a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia harmadik helyesírásának (1990 ill. 2001) esetében beszélhetünk, amelyek elsősorban az írásjelek használatát definiálják szövegfonetikai jellegzetességeik szempontjából. A két vizsgált helyes kiejtési kézikönyv nem foglalkozik a szövegfonetika releváns tárgyalásával, annak ellenére, hogy alapvetően a beszéddel kapcsolatos tartalmak bemutatását célozzák.

Ključne besede: slovenščina, besedilna/stavčna fonetika, pravopisni priročniki, pravorečni priročniki

Kulcszavak: szlovén nyelv, szöveg- és mondatfonetika, helyesírási kézikönyvek, helyes kiejtési kézikönyvek

1 Uvod

Fonetiko besedila (SS 1976¹), *stavčno fonetiko* (Toporišič 1992) oz. *besedilno fonetiko* (SS 2000²) Toporišič definira kot »/s/lušne značilnosti povedi, eno- ali večstavčne« (Toporišič 1992: 308), ki jih v zapisu lahko delno nadomestimo z ločili. Raziskovanje besedilne fonetike obsega členitev besedila s premori, poudarek, intonacijo, register, hitrost in glasovno barvanje, v prispevku pa ugotavljamo, kako so našete značilnosti definirane v slovenskih pravopisnih in pravorečnih priročnikih. Ker pravopisi slovenskega knjižnega jezika opravljajo tudi vlogo pravorečnih priročnikov, smo jih skupaj s slovnici (analiza je predstavljena v Huber 2016) in pravorečnimi priročniki pregledali z vidika (ne) vključevanja besedilnofonetičnih vsebin.³

2 BESEDILNA FONETIKA V SLOVENSKIH PRAVOPISNIH PRIROČNIKIH

Z besedilnofonetičnega vidika so bili pregledani slovenski pravopisi, izdani v samostojnih knjigah, začenši z Levčevim (1899), sledijo Breznikova (1920) in Breznik-Ramovševa (1935) izdaja ter pravopisi, ki jih je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti (1950, 1962, 1990 oz. 2001).

¹ Če ni označeno drugače, potem navedeno velja tudi za vse nadaljnje obravnavane izdaje določenega jezikovnega priročnika; v konkretnem primeru tudi za SS 1984 in SS 1991.

² V svojih slovnica Toporišič sicer govori o *fonetiki besedila* oz. *besedilni fonetiki*, kot raziskovalno enoto pa ima v mislih predvsem stavek: »Vse te značilnosti raziskuje poseben del fonetike, t. i. besedilna fonetika. Ker je najmanjše možno sporočilo poved s skladenjsko obliko stavka ali več stavkov, to fonetiko imenujemo tudi kar stavčno. V načelu bi besedilna fonetika morala zaobjeti slušne značilnosti kakega besedila v celoti; v sedanjem stanju vendar obravnava kvečjemu še slušne pojave med posameznimi povedmi, podrobneje pa komaj slušne značilnosti povedi, zlasti seveda stavka« (SS 2000: 533).

³ Podrobnejša analiza v Huber 2013: 90–141.

2.1 Levčev, Breznikov in Breznik-Ramovšev pravopis

Prvi slovenski pravopis (SP 1899) ne prinaša klasičnih besedilnofonetičnih informacij, je pa četrto poglavje namenjeno besednemu redu. Čeprav je govora predvsem o besednem redu v pisanju, tj. stavku, lahko pravila prenesemo tudi na govorjena besedila, saj je besedni red povezan tudi z besedilnofonetičnimi značilnostmi (na enak način lahko npr. členimo oz. interpretiramo govorjeno besedilo s pomočjo poudarkov, intonacije idr.). Levec (prav tam: 75–59) razpravlja tudi o tem, da je postavljanje glagola na konec stavka sicer napaka, vendar hkrati ugotavlja, »da sme glagol stati v začetku, v sredi, ali pa na koncu stavka, kakor zahteva stavkov poudarek« (prav tam: 75), s čimer neposredno poveže pravila pisne in govorne komunikacije. O razmerju med poudarki in rabo ločil spregovori v šestem poglavju, ko v okviru pravil za postavljanje vejice za medmeti in vzkliki ugotavlja, da se vejica ne piše za »medmeti (o, oj, i), kadar nimajo posebnega poudarka«⁴ (prav tam: 104), pomišljaj pa se uporablja tudi v primeru, ko se »nasprotje močno poudarja« in ko »označuje mesto, kjer je govor prekinjen ali se pričeta misel ne dovršuje« (oboje prav tam: 115).

Podobno kot Levec tudi Breznik (SP 1920) v petem poglavju poveže pisne (vejica in pomišljaj) in govorne značilnosti (poudarek), npr. pomišljaj pišemo, če želimo, »/d/a / se/ nasprotje močnejše poudarja« (prav tam: 29), kar ponovi tudi Breznik-Ramovševa izdaja (SP 1935: XXIII).

⁴ Zaradi terminološke neizčiščenosti izraza *poudarek* moramo biti pri tem previdni, saj jezikovni priročniki vse do Toporišiča mešajo pojma *naglas* in *poudarek*. Znotraj istega priročnika se lahko pojavljata oba termina za pomenovanje iste predmetnosti – besednega naglasa; še SP 1962 za naglas v današnjem pomenu uporablja termin poudarek. Šele Toporišič (npr. SS 1976) je naglasu namenil besedno, poudarku pa stavčno oz. besedilno funkcijo. Da ima termin poudarek v teh primerih predvsem besedilno funkcijo, razberemo iz primerov, ki so navedeni ob pravilu. Tako je npr. v primeru »O Vrba, srečna, draga vas domača!« (SP 1899: 104) naveden t. i. čustveni medmet (o), ki v govoru po navadi ni samo naglašen, ampak tudi poudarjen. V analizo so zajeti samo tisti pomeni izraza poudarek, ki so opredeljeni z besedilnofonetično funkcijo.

2.2 Prvi in drugi akademijski pravopis

Tudi SP 1950 v poglavju *Ločila* definira rabo ločil z vidika besedilnofonetičnih značilnosti: »Modulacijo glasu in presledke, s katerimi v govoru vežemo in ločimo pomenske enote, zaznamujemo v pisavi z ločili« (SP 1950: 43). Pri posameznih ločilih SP 1950 ponovi pravilo o zapisu vejice v primeru ločevanja poudarjenih medmetov od celotnega stavka (prav tam: 45), od svojih predhodnikov pa prevzame tudi pravili glede rabe pomišljaja v funkciji močnejšega poudarjanja nasprotja in posebnega poudarjanja besede ali misli (prav tam: 50).

V SP 1962 se v poglavju *O pogovornem jeziku* pojavi termin tempo. Avtorji namreč (tudi) z njegovo pomočjo poskušajo razmejiti knjižni oz. zborni jezik od pogovornega, ko zapišejo, da se pogovorni jezik uporablja predvsem v manjših družbah in prostorih, »zato je tempo govora hitrejši od zbornega« (prav tam: 27), nikjer pa ni opredeljeno, kakšen tempo govora je značilen za zborni jezik. Pojavi se tudi glasovno barvanje, ko sestavljavci pravopisa menijo, da je »/p/ogovorni jezik /.../ bolj ali manj krajevno barvan, ne da bi bil narečen/,/« zavedajo pa se, da tudi znotraj istega krajevnega govora pogovorni jezik ni prekriven pri vseh govorcih, ampak se »lahko loči po posameznih družbah; o tem odloča stopnja izobrazbe, vzgoja, značaj, okolje, delo, rod, večja ali manjša domačnost« (prav tam: 29).

Poglavje *Ločila* enako kot njegov predhodnik tudi SP 1962 začenja z razlago, da v pisnem besedilu z ločilom zaznamujemo značilnosti govora, in sicer »/m/odulacijo glasu in presledke, s katerimi v govoru ločimo pomenske enote« (prav tam: 81). Če se npr. odločimo, da za samostojnim medmetom *Hej!* postavimo klicaj, potem s tem želimo sporočiti bralcu, da je bila taka govorna enota izgovorjena z večjo intenziteto oz. jakostjo. Take primere navajajo vsi pravopisni priročniki, čeprav ni nikjer eksplícitnega enačaja npr. med klicajem za samostojnim medmetom in večjo intenziteto v govoru. SP 1962 se temu pravilu posveti še nekoliko bolj poglobljeno kot njegovi predhodniki, ko postavljanje klicaja poveže z govor-

nim prenosnikom: »V želelnih in velelnih stavkih, izrečenih brez poudarka, lahko izpuščamo klicaj: *Daj mi, prosim, knjigo.*« (Prav tam: 82.) Tudi pri uporabi vejice je SP 1962 določnejši, saj njeno uporabo v pisavi neposredno poveže z intonacijo in premorom – vejica »/o/ pozarja na smiselno povezavo besed in s tem na stavčno melodijo ter olajšuje branje. Večinema nakazuje kratek odmor, pred njim pa zvišanje glasu; zato jo zapisujemo tam, kjer v govoru delamo odmore« (prav tam: 83), vejica pa tudi ločuje »/i/ stovrstne prirejene stavčne člene/,/ kadar zaradi poudarka izpostavimo stavčni člen in ga v stavku ponovimo z zaimkom ali prislovom: *Sin, ta ti bo šele zagodel*« (prav tam: 84).

2.3 Tretji akademijski pravopis

V SP1P 1990⁵ je prišlo do občutnejšega povečanja neslovarskega dela (Pravila), nekaj tudi na račun besedilnofonetičnih vsebin. V poglavju *Ločila* kot prvi slovenski pravopis eksplicitno poveže zapisano in govorjeno besedilo, ko v okviru skladenjske rabe ločil (pika, klicaj, vejica idr.) opozarja, da ločila v govoru zaznamujejo »tonski potek, premore, vrste stavkov, povedi ipd.« (SP1P 1990: 35), posredno pa so omenjene tudi druge besedilnofonetične značilnosti, npr. barva glasu v pravilu, ko »/n/a koncu povedi, ki so po obliki pripovedne, povedane pa s čustveno prizadetostjo, namesto pike pišemo klicaj: Ne maram te več videti!« (prav tam: 36). Klicaj pišemo »na koncu čustveno obarvanih vrinjenih povedi: *Pred leti – da bi se ne bilo zgodilo nikoli! – sem spoznal tega človeka, /.../ na koncu čustveno poudarjenih vzkličnih vprašalnih povedi /pa/ se lahko skupaj pišeta vprašaj in klicaj: *Kaj, tudi ti si prišel tako daleč?!*« (prav tam: 39). Vejice med skladenjsko enakovrednimi deli ne pišemo, »kadar posamezne izraze (lahko tudi okrepjene) ponavljamo, ne da bi jih v govoru ločili s premori ali z*

⁵ Poleg SP1P 1990 sta bila v ta namen pregledana še ponatis iz leta 1997 (SP1P 1997) in SP 2001.

načinom izgovora: /.../ *Joj joj, kako boli!* /.../ Če s ponovitvijo stopnjujemo ali poudarjamo isti pomen, vejico pišemo: *Daj, daj vendar*« (prav tam: 42). Enodelni krajši pomišljaj v govoru »namesto vejice poudarjeno ločuje kakšno besedo ali misel stavka /.../ Če ne poudarjamo posebej, namesto pomišljaja pišemo vejico: *Prijatelj, to je beseda vseh besed*« (prav tam: 48–49). Enodelni pomišljaj še »vpeljuje poudarjeno⁶ pristavčno pojasnilo že zapisane besede ali besedne zveze: /.../ *Le eno je potrebno – delo*« (SP1P 1997: 53). Tudi tri pike nakazujejo besedilnofonetično značilnost, in sicer »premor pri dodatnih pojasnitvah ali dopolnilih, t. i. dostavkih: /.../ *Roka gre sama ..., iz navade ...*« (SP1P 1990: 51).

Poglavje *Izražanje slušnih pojavov z ločili* je v celoti posvečeno besedilni fonetiki. Najprej so razloženi osnovni besedilno-oz. stavčnofonetični pojmi,⁷ v drugem delu pa je narejena eksplicitna povezava med besedilnofonetičnimi značilnostmi in njihovimi ustrezniki v zapisu, tj. ločili. V tem poglavju se podučimo, da »/l/ očila zaznamujejo tudi slušne (akustične) pojave; najpomembnejši so premori, tonski poteki (intonacije) in register« (prav tam: 57), ki so v nadaljevanju tudi podrobneje predstavljeni, npr. da daljše premore v zapisu označujemo s končnimi ločili, krajše z dvopičjem, podpičjem, oklepajem, tremi pikami ali pomišljajem, najkrajše z vejicami, medtem ko pri počasnem govorjenju delamo premore, ki jih z ločili ne označujemo. O (stavčni) intonaciji izvemo, da jo podobno kot ločila delimo na končno (kadenčno in antikadenčno) in nekončno (polkadenčno) ter da kadence in antikadence zaznamujemo s končnimi ločili. Pri kadenci govorčev glas na koncu doseže spodnjo mejo tonskega obsega in lege: a) če v intonacijski enoti ni nič poudarjeno, se ton spušča od začetka proti koncu, izrazito pa od zadnjega (izraziteje) naglaše-

⁶ Termina poudarjeno na tem mestu v SP1P 1990 še ni (uporablja se naglašeno), najdemo pa ga v SP1P 1997: 53.

⁷ Definicije besedilnofonetičnih pojmov so povzete po Toporišičevi slovnici (npr. SS 1976: 437–462).

nega zloga naprej, b) če je v kadenčni intonacijski enoti kaj poudarjeno, se ton spušča od poudarjenega zloga naprej, c) če je v kadenčni intonacijski enoti poudarjeni zlog na koncu, ton samo nakaže odločno smer proti spodnji meji tonskega obsega. Pri antikadenci je nasprotno, saj gre ton od zadnjega (izraziteje) naglašene oz. od poudarjenega zloga proti zgornji meji tonskega obsega ali pa vsaj oblebdi v določeni višini. Polkadence so nekončne intonacijske enote, zato jih tudi zaznamujemo z nekončnimi ločili. Register je relativna višina intonacijskih enot povedi in se po navadi zmanjšuje od leve proti desni, vrinjeni stavki pa imajo občutno nižji register od svojega okolja.

Opisane besedilnofonetične značilnosti lahko do določene mere v zapisu ustrezno zaznamujemo z ločili, saj so za posamezna ločila v skladijski vlogi značilni oz. predvideni različni tonski poteki, npr. v okviru končnih ločil za piko velja kadenčni tonski potek, za vprašaj pa kadenčni potek pri vprašanjih, ki se začenejo z vprašalnimi zaimki, in antikadenčni potek pri vprašanjih brez vprašalnice oz. (večinoma) z vprašalnico *ali* oz. *a*. Klicaj zaznamuje čustvenost povedi, tako da intonacija pada ali raste hitreje ali počasneje kot pripovedna ali vprašalna. V okviru nekončnih ločil vejica opravlja več skladijskih vlog in zaznamuje zapletenejše tonske poteke: v prirednih zvezah tako rastočo kot tudi padajočo polkadenco, v podredjih načeloma rastočo polkadenco, medtem ko se padajoča polkadenca uporablja predvsem pri zvalnikih, medmetih, samostojnih členkih ipd. (prav tam: 58–59). Izhodišče je torej pisni prenosnik oz. primarni kod je zapisano besedilo, ki ga lahko tudi beremo, ne pa obratno. Pravopis nas poskuša naučiti, kako naj preberemo zapisano besedilo, kar je nakazano že s podnaslovom *Stavčnofonetični ustrezniki ločil*.

V poglavju *Oblikoslovje* je pri osebnih zaimkih navedeno, da se imenovalnik osebnih zaimkov med drugim uporablja, »če je oseba poudarjena: *Ti mene ne boš učil!*« (prav tam: 103). Če je torej imenovalnik osebnega zaimka uporabljen v govoru, je to lahko znak, da je osebni zaimek nosilec stavčnega poudarka. O poudarjanju je govora tudi v poglavju *Besedotvorje*,

kjer je zapisano, da se »/i/z psiholoških razlogov /.../ v govoru lahko poudari tudi katera sicer nenaglašena sestavina tvorjenke: *pétnajst* /.../ namesto *petnájst* /.../. Tako se lahko poudarjajo tudi predlogi, npr. *seje bodo prèd kosilom, ne pò kosilu*« (prav tam: 128). Zanimiva se zdi tudi trditev v poglavju *Zvrstnost* pri opisovanju neknjižnega pogovornega oz. pogovarjalnega jezika, za katerega velja, da so nekatere njegove prvine del splošnega (vseslovenskega) izročila, druge pa so pokrajinsko obarvane. Še posebej izrazita pokrajinskost naj bi bila vidna »v naglaševanju in pri stavčni fonetiki« (prav tam: 131), nikjer pa ni razloženo, kako se to kaže oz. na katere stavčnofonetične značilnosti se trditev nanaša ter na katerem gradivu je bila trditev preverjena. Odsotnost ustreznega gradivnega potrjevanja izrečenih opisov in predpisov je nasploh velika pomanjkljivost slovenskih jezikovnih priročnikov.⁸ Podobno brez razlage je navržena tudi trditev, da imajo narečja in govori »zelo značilno glasovno podobo, zlasti stavčnofonetično«, mestne govorice pa »samosvojost /kažejo/ v splošnem slušnem vtisu« (prav tam: 132).

3 BESEDILNA FONETIKA V SLOVENSKIH PRAVOREČNIH PRIROČNIKIH

V pregled sta vključena Ruplovo *Slovensko pravorečje* (1946) in pravorečni priročnik Cvetke Šeruga Prek in Emice Antončič *Slovenska zborna izreka* (2003).

3.1 Ruplovo *Slovensko pravorečje*

Prvo in bolj ali manj še vedno edino slovensko pravorečje, ki je izšlo v samostojni knjigi, besedilnofonetičnih značilnosti ne obravnava. Kljub uvodni ugotovitvi, »da je jezik najprej tisto,

⁸ Odsotnost gradiva v najnovejših slovenskih jezikovnih priročnikih (predvsem je govora o slovnici in pravopisu) in drugih raziskavah govorjenega jezika kritizira tudi Tivadar (2010: 58), saj je prepričan, da težko razpravljamo o jezikovnem opisu, ki ne temelji na avtentičnem gradivu.

kar govorimo in slišimo, in šele potem tisto, kar pišemo, da je prvotnejša govorjena in ne pisana beseda, da je pisava le zelo nepopoln zapis govora» (Rupel 1946: 3), Rupel razmišlja o pravorečju predvsem na ravni besede (o tvorbi in izgovoru posameznih glasov, razmerju med črkami in glasovi ter naglaševanju), saj je prepričan, da besedilnofonetični elementi niso del pravorečja, ampak retorike: »Seveda je pravorečje le podlaga lepemu govoru, za kulturo govorjenega jezika je treba mimo pravorečja še kaj drugega/, .../ tako ne bi mogli pohvaliti predavatelja ali govornika, ki ne bi obvladal tehnike glasu, ne bi pazil na dinamiko in melodijo, na kadenco stavka. Vse to pa ne sodi v pravorečje, temveč je del retorike, nauka o govorništvu« (prav tam: 4). Rupel se kljub temu zaveda, da knjižni govor ne vključuje samo izgovora posameznih glasov, ampak gre tudi »za vso barvenost, za ritem in melodijo govora, torej za take posebnosti, ki so premalo otipljive, da bi se dale odpraviti s pravilom« (prav tam: 17). Ugotavlja namreč, da lahko govorce posameznih narečij prepoznamo ravno po besedilnofonetičnih značilnostih: čeprav ne razumemo posameznih besed, lahko prebivalca posamezne pokrajine prepoznamo po tempu, ritmu ali melodiji, saj npr. Kraševci govorijo »hitro, /.../ brez razlike v intonaciji«, Ribničani »počasi in zategnjeno, /.../ z izrazito padajočo in rastočo intonacijo«, Štajerci pa »zatezajoče, s sekajočimi zarezi /ter/ z izrazito in samo padajočo intonacijo« (vse troje prav tam).

3.2 Pravorečni priročnik *Slovenska zborna izreka*

Zaradi velike razširjenosti medijski (v začetku predvsem brni oz. nespontani, danes v veliki meri tudi spontani) govor uvrščamo med nosilce zborne izreke na Slovenskem. Če je bil še v dvajsetih letih 20. stoletja vzor zborne izreke gledališki jezik, potem je že ob koncu dvajsetih in začetku tridesetih let 20. stoletja to vlogo začel prevzemati najprej radio (1928), nekoliko pozneje pa še televizija (1958, TV-dnevnik v slovenskem jeziku leta 1968). Tako televizija kot radio sta v slovenskem javnem življenju ponovno spodbudila intenziv-

no razmišljanje o poenotenju slovenske (knjižne) izreke, saj so bile javne osebnosti, ki sta jih proizvajala nova medija, vzor na različnih področjih. Nova medija sta korenito posegla v ustaljene oblike obveščanja množic, saj je lahko javno oddajanje posameznih programov in oddaj hkrati (vsaj teoretično) spremljalo neomejeno število ljudi (Pirc: 19–51). Kaj takega v predradijskem oz. predtelevizijskem obdobju v gledališču ali parlamentu zaradi prostorske omejenosti ni bilo izvedljivo. Zaradi zavedanja o vse večjem vplivu radia in televizije na govorjeni jezik je nacionalna RTV Slovenija v okviru Centra za kulturo govora na Radiu Slovenija že v začetku šestdesetih let 20. stoletja začela usposablјati svoje govorce – novinarje, napovedovalce (spikerje) in novinarje voditelje.⁹

Lektorici govorjenega jezika C. Šeruga Prek in E. Antončič sta leta 2003 izdali praktični priročnik, namenjen pravorečni problematiki, z naslovom *Slovenska zborna izreka: priročnik z vajami za javne govorce (knjiga in zvočna zgoščenka)*, ki se strokovno opira na Slovar slovenskega knjižnega jezika, SS 2000 in SP 2001, primerjalno tudi na SP 1962. Priročnik, ki je namenjen vsem javnim govorcem, tako gledališkim igralcem, napovedovalcem in novinarjem v govorjenih medijih kot tudi učiteljem, politikom, duhovnikom in številnim drugim javnim govorcem (Šeruga Prek, Antončič 2003: 10), besedilnofonetičnim značilnostim zavestno ne namenjena velike pozornosti:

Po velikem oklevanju sva opustili vsakršno teoretično razlago stavčno-fonetičnih prvin. Tako sva se odločili deloma zato, ker je to poglavje dobro in tudi dovolj preprosto opisano v temeljnih jezikovnih priročnikih in tudi šolskih priročnikih. Še pomembnejši razlog za takšno odločitev pa so najine praktične delovne odločitve, zaradi katerih veva, da se večine stavčnofonetičnih prvin, npr. pravilnega členjenja govora s premori in z melodijo, celotnega intonacijskega poteka, kadenčne in antikadenčne glave intonacije, obvladovanja in menjave registra ter govorne hitrosti, glasovnega barvanja itn., najbolj učinkovito naučimo le pri individualnih praktičnih vajah, ne pa iz priročnikov. Tudi logično poudarjanje, ki je ena najpomembnejših prvin dobrega govora, je iz podobnih razlogov v priročniku obravnavano le deloma (Šeruga Prek, Antončič 2003: 15).

⁹ Podrobneje o delitvi v Tivadar 2004: 442–443.

Kljub tej načelni odločitvi v nadaljevanju priročnika najdemo nekaj ugotovitev o premorih in poudarkih, npr. »da pred vezniki govorci pogosto členijo besedilo s premori in zajemajo zrak, zato veznik velikokrat izgovorijo z neobvladano jakostjo, torej s preobilico izdihanega zraka. Takrat je veznik bodisi po tonu previsoko izgovorjen bodisi nelogično poudarjen« (prav tam: 85). Terminološko ločita naglas, ki je značilnost besede, in poudarek, ki je značilnost stavka, povedi ali daljše enote besedila (prav tam: 84), ter nekaj besed spregovorita tudi o t. i. logičnem poudarjanju, ki je zanj »bistveno za pravilno in lepo govorico« (prav tam: 87). Iz dolgoletne prakse navedeta nekaj primerov nelogičnega poudarjanja, npr. da govorci začetniki poudarjajo preveč besed (tudi naslonke), zaradi česar potem poslušalci težko razumejo bistvo povedanega oz. celoto sporočila. Do napačnega poudarjanja prihaja tudi pri branju, ko govorci niso povsem prepričani v pomen napisanega sporočila. Omenjata tudi t. i. shematično oz. zaletavo poudarjanje. Trdita, da ob takem poudarjanju že vnaprej vemo, kdaj bo govorec naredil naslednji poudarek (prav tam: 87).

4 SKLEP

V slovenskih pravopisih in pravorečnih priročnikih je razmeroma malo klasičnih besedilnofonetičnih informacij. Tako lahko v pravopisih do SP 1962 najdemo v zvezi z besedilno fonetiko samo nekaj bolj ali manj posrednih povezav med postavljanjem ločil, besednim redom in členitvijo po aktualnosti v pisavi ter poudarki, premori in intonacijo v govoru. Od SP 1899 do SP 1962 se količina besedilnofonetičnih informacij z vsakim pravopisom rahlo povečuje, do občutnega povečanja informacij v neslovarskem delu pravopisa (Pravila) – tudi na račun besedilnofonetičnih vsebin – pa pride v SP1P 1990, kjer je vidna še eksplicitnejša povezava med postavljanjem ločil v pisavi in besedilnofonetičnimi značilnostmi v govoru. V celoti je temu vprašanju namenjeno poglavje *Izražanje slušnih pojavov z ločili* (SP1P 1990: 57–59) z definicijami premora,

(stavčne) intonacije in registra, ki so povzete po Toporišičevi slovnici. Osnovna značilnost vseh definicij je, da so zapisane z vidika pisnega prenosnika, primarni kod je torej zapisano besedilo, pravila pa so namenjena pravilnejšemu in lažjemu branju zapisanih besedil. Ruplovo pravorečje (1946) in priročnik *Slovenska zborna izreka* (2003) se besedilnofonetičnim značilnostim posvečata zelo površinsko, čeprav sta v osnovi namenjena vsebinam, ki so povezane z govorom.

Z vidika novejših besedilnofonetičnih raziskav je povezovanje obeh prenosnikov – govornega in pisnega – oz. raziskovanje besedilne fonetike na podlagi metodoloških načel pisnega prenosnika ena večjih pomanjkljivosti. Govorjeni jezik ima namreč povsem druge zakonitosti kot pisni, zato zanj veljajo tudi drugačna raziskovalna izhodišča (gl. Huber 2013 in tam navedeno literaturo), predvsem pa morajo opisi besedilnofonetičnih značilnosti temeljiti na avtentičnem oz. spontano govorjenem gradivu, kar nam dandanes omogočajo računalniška orodja, specializirana za raziskovanje govorne produkcije (npr. Praat).

LITERATURA

- HUBER, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko FF UL.
- –, 2016: Besedilnofonetične vsebine v Toporišičevi slovnici. *Toporišičeva Obdobja*. (Obdobja 35). Ur. Erika Kržišnik in Miran Hladnik. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL. 27–34.
- PIRC, Tatjana, 2005: *Radio. Zakaj te imamo radi*. Ljubljana: Modrijan.
- RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje*. Navodila za zborni ali knjižno izreko. Ljubljana: DZS.
- SP 1899 – LEVEC, Fran, 1899: Slovenski pravopis. Dunaj: Cessarska kraljeva založba šolskih knjig.

- SP 1920 – BREZNIK, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- SP 1935 – BREZNIK, Anton, RAMOVŠ, Fran, 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- SP 1950 – RAMOVŠ, Fran idr., 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, SAZU.
- SP 1962 – BAJEC, Anton idr., 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, SAZU.
- SP1P 1990, SP1P 1997 – Uredniški odbor, ¹1990, ⁵1997: *Slovenski pravopis* I. Pravila. Ljubljana: SAZU, DZS.
- SP 2001 – Uredniški odbor, 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SS 1976, SS 1984, SS 1991, SS 2000 – TOPORIŠIČ, Jože, ¹1976, ²1984, ³1991, ⁴2000: Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2003: Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce (knjiga in zvočna zgoščenka). Maribor: Aristej.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem – Členitev jezikovne resničnosti. (Obdobja 22). Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik FF UL. 437–452.
- TIVADAR, Hotimir, 2010: Gradivna utemeljenost opisa slovenskega govornega (knjižnega) jezika. Izzivi sodobnega jezikoslovja. Ur. Vojko Gorjanc in Andreja Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL. 53–62.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana: CZ.

Humorja ni nikoli preveč ... ali pač

MIRA KRAJNC IVIČ

*Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
2000 Maribor, mira.krajnc@um.si*

Prispevek skuša z vidika jezikovne pragmatike in semantike odgovoriti na vprašanje, ali je humor lahko žaljiv, vsaj tarča posmeha degradira: s samim dejstvom, da je tarča posmeha, ne glede na to, ali na to pristane ali ne, in z nekonvencionalnim posrednim načinom ubesediljenja tvorčeve namere, tj. z močnejšim namigom. Prav tako skuša odgovoriti na vprašanje, ali je humor v jeziku vsakdanjega komuniciranja lahko predmet znanstvenega raziskovanja.

A tanulmány a nyelvi pragmatika és szemantika szemszögéből próbál válaszolni arra a kérdésre, hogy a humor lehet-e sértő, vagy a gúny tárgyat már azzal degradálja, ha valaki gúny tárgyává vált anélkül, hogy abba beleegyezett volna vagy sem, továbbá a közlő szándékának nem konvencionális módon történő megfogalmazásával, azaz erősebb utalással. A tanulmány továbbá választ keres arra a kérdésre is, hogy a mindennapi kommunikáció nyelvében megtalálható humor lehet-e tudományos kutatás tárgya.

Ključne besede: pragmatika, semantika, humor, ironija, perlokucijski učinek, leksikalni scenarij

Kulcsszavak: pragmatika, szemantika, humor, ironia, perlokúciós hatás, lexikális forgatókönyv

Uvod

Udeleženec jezikovnokomunikacijskega stika oblikuje hipoteze o sebi, svojih čustvih, željah, motivacijah idr., kar tvori njegov mentalni svet (Verschueren 2000: 132–136), skladno s katerim in glede na socialni ter fizični svet ga ubesedili in posreduje soudeležencu. Od dobrega medsebojnega poznavanja je odvisno, koliko se prekrivajo njuni mentalni, socialni in fizični svetovi, zaradi česar je vsak udeleženec »odgovoren« le za svoj prispevek k oblikovanju besedila: smisel izrečene-

ga namreč »vsebuje neovrgljivo indikacijo govorca« (Ducrot 1988: 172), ki se more izkazati kot kompetenten uporabnik izrečenega (Kante 1996: 57) in ki v izreku ne more predstavi ali izraziti gledišča, ki ne bi bilo njegovo (Ducrot 1988: 172). Slovnico in leksikalno vedenje se nanašata na jezikovno vedenje, pri čemer so »/p/ovedi ponovljive, izreki pa niso, saj se vsak komunikacijski stik razlikuje od drugih.« (Morson 2006: 561). Soudeleženceva reakcija torej ni nujno pokazatelj udeležencevih namer, ampak je ta le posledica soudeleženceve najverjetnejše interpretacije izrečenega (Leech 1991: 30). Vedenje o svetu se ne nanaša le na fizični svet, stvarno in predmetno vedenje, temveč tudi na socialni svet: poznavanje kulture, družbenih običajev, navad, sistemov vrednot in norm, ki šele omogočijo razumevanje besedila. Prav to lahko naslovnika ali tarčo posmeha napelje k sklepu, da je izrečeno žaljivo, čeprav humor, še zlasti pa ne ironija, sam po sebi ne bi smel biti žaljiv, saj je le na družbeno sprejemljiv način izražena kritika, v kateri tvorec večjo težo nameni vljudnosti kot resničnostni vrednosti izrečenega, s svojo bistrumnostjo in navidezno nevpletenostjo, ki je pogoj za nastanek smešnega, pa se postavi nad naslovnika, tarčo posmeha. Humor izkazuje tvorčevo moč premagati neprijetno situacijo in željo, da iz te situacije izvleče tudi naslovnika.

ALI JE RAZISKOVANJE HUMORJA¹ V JEZIKU

VSAKDANJEGA KOMUNICIRANJA LAHKO RESNO ZNANSTVENO DELO?

Raziskovanje humorja je uveljavljeno v literarni vedi. Z vidika nasprotja med tragedijo in komedijo, torej nasprotja med visokim in nizkim, med duhom in materijo, je, kot navaja Kmecl (1996: 164), »komik pritlikavi obvladovalec vsakdanjega, drobnega, spolnega, tudi umazanega sveta in je del tistega

¹ V prispevku ne poskušam odgovoriti na vsa vprašanja o humorju. Tematika humorja je le bežno osvetljena z vidikov filozofije, psihologije in sociologije.

mikrokozmosa, ki je ves v človeških rokah; tragik pa je žrtev neobvladljivosti, usode, skrivnostne onstranskosti, višjih sil, bogov ...«, avtor tragičnost postavlja v transcendenco, v onstranskost, »ki je ne zaznavamo in si jo lahko samo mislimo, vanjo verujemo« (p. t.), komedija/komika pa je po njegovem »vsa tukajšnja, /.../ človekove zmogljivosti odkriva v njegovi razmnoževalni neskončnosti, vsa tiči v erotiki in podobnih rečeh – statistično je velikanska večina elementarnih šal in komičnih izdelkov te narave« (p. t.).² Zato se zdi, da je humor smiselno in upravičljivo raziskovati le v umetnostnih besedilih, ki s svojo privzdignjenostjo od materialnega, realnega omogočajo večjo raziskovalno in tako interpretativno svobodo.

Za analizo sem tako izbrala odlomek iz Ecovega romana *Baudolino*.³ V izbranem odlomku tretjeosebni pripovedovalec pripoveduje o Baudolinovih pogovorih z očetom pred očetovo smrtjo. Tema odlomka oziroma izhodiščna situacija (smrt matere, umiranje očeta, alkoholizem) je tragična, saj ljudje smrt večinoma razumemo končno tragično, mu nihče ne ubeži. Skozi razmerje med očetom in sinom je prikazano razmerje med slehernikom in vladarjem, tudi verskim, skozi smrt pa globoko medsebojno spoštovanje in ljubezen, kot lahko razumemo Baudolinovo ravnanje, da sprejme očetovo odločitev in ga pusti umreti:

»... dojel, da bo spoštoval njegovo voljo, če ga bo pustil umreti /.../ če že hočeš zares umreti, se spravi z Gospodom in odšel boš v nebesa, ki so taka kot palača duhovnika Janeza« (Eco 2003: 259).

Baudolino očetu želi narediti zadnje ure življenja lepe, zato se z njim pogovarja o spodbudnem: pripoveduje mu o lepotah

² Npr. naslovi zbirk šal: *Najboljše šale o zaljubljenih in vroče šale, Najboljše šale o možeh in ženah, Pivo je boljše od žensk, ker ..., Kumare so boljše od moških, ker ..., Žgečljive šale.*

³ Umberto Eco, 2003: *Baudolino*. Zbirka Zenit. Ljubljana: Mladinska knjiga. 259–260.

nebes, o svojih načrtih, ki naj bi očeta osrečili. Oče pa mu skladno z očetovsko funkcijo v življenju čeprav tik pred smrtjo da še zadnje lekcije: z zdravorazumsko logiko Baudolinovo in s tem krščansko razumevanje posmrtnega prikaže kot naivno otroško zaslepljenost, polno nerealnih želja in nerealnega pogleda na sveta:

Naslednjega jutra mu je Baudolino povedal, da bo cesarju poklonil gradal, kupo, iz katere je pil Naš Gospod.

»Mar res? Kakšna pa je?«

»Iz čistega zlata, posuta z lapisom lazuli.«

»Mar ne vidiš, kako si prismojen? Naš Gospod je bil sin tesarja in se je družil s še bolj lačnimi od sebe. Župnik je pri maši povedal, da je vse življenje nosil isto obleko, ki ni imela šivov, da se ne bi razparala, preden bi dopolnil triintrideset let, in ti me hočeš prepričati, da je veseljačil z zlato kupo, okrašeno z nekakšnim lupislazarjem. Ta je pa dobra! Premogel je lahko le skodelico, kot je tale, ki mu jo je njegov oče izdolbel iz kakšne korenine, kot sem to storil jaz.

Gospod Bog bo sedel na velikem prestolu na vrhu nekega stolpa, na naslonjalu prestola bosta zlati jabolki, v vsakem od njiju pa velika rubina, ki svetita vso noč. Naslonjala prestola bodo iz smaragda. Sedem stopnic, ki vodijo do prestola, bo iz oniksa, kristala, jaspisa, ametista, sardoniksa, karneola in krizolita. Vse naokrog bodo stebri iz čistega zlata. Nad prestolom pa bodo letali angeli in prepevali blagglasne pesmi ...«

»In hudiči, ki me bodo suvali v zadnjo plat, saj na takšnem kraju takega, kot sem jaz, ki smrdi po hlevu, že ne bodo hoteli gledati. Umolknj že vendar ...«

Življenjska resnica je predstavljena skozi humoren očetov odziv na Baudolinove pripovedi in opise. Komično in hkrati humorno je, da ima starec tik pred smrtjo več razuma kot življenja polni moški. Na nasprotje med pozitivnim, spodobnim in negativnim, nespodobnim temelji tudi prikazana ljubezen med Baudolinovimi starši. Psovki *ta svetnica od tvoje matere*,⁴ *odurna nesrečnica* izkazujeta globoko ljubezen moža (Gagliaudo) do žene (Rosina). Poslednji krik bolečine zaradi njene izgube Gagliaudo ubesedi skozi vsakdanji, banalni dogodek:

⁴ Leksem *svetnica* sam po sebi vsebuje pozitivno konotacijo, vendar pri pretiravanju v sledenju krščanskim naukom lahko deluje negativno, dodatno komičnost ustvarja sintagma od tvoje matere, ki bralca pušča v dvomih glede Gagliaudovega odnosa do žene.

»mi pa povej, kam si dala gnojne vile« (Eco 2003: 260). Verjetno. Četudi izpisanega citata ne razumemo kot prikaz partnerske ljubezni, gre za prikaz močne medsebojne povezanosti med ljudmi. To povezanost razumemo pozitivno (ljubezen) ali negativno (sovraštvo). Citat namreč lahko prikazuje Gagliuda kot zanikrnega, odurnega pijanca. V obeh interpretacijah je izpostavljena medčloveška interakcija kot temelj življenja.

Umetnostno besedilo npr. po Toporišiču (2000: 31) predstavlja fikcijski svet, vendar s svojo nekončnostjo omogoča prostor za intuitivno prepoznavanje resnice skozi prikaze lahko vsakdanjega življenja. Torej je prepoznavanje resnice možno tudi zgolj z opazovanjem vsakdanje komunikacije, katere del sta tudi humor in komično.

OD JEZIKA LEPOSLOVJA DO JEZIKA VSAKDANJEGA KOMUNICIRANJA

Kot prehod med umetnostim in neumetnostnim lahko razumemo stand up komedijo. Attardo (2001: 62) za stand up komedijo navaja, da je vnaprej pripravljeno, naučeno besedilo, ki v večini vsebuje konzervirane šale, le deloma improvizirana. Po njegovem gre za dialog s publiko, pri katerem je bistvo, kako je pripovedovano, ne le, kaj je pripovedovano. V Sloveniji je med drugim znan stand up komik Tadej Toš, ki v eni od svojih stand up komedij⁵ razmišlja o stand up komediji, torej hkrati igra stand up komika in je stand up komik Tadej Toš pri pregledu prostate. Vsebina sama po sebi ni komična, nasprotno, pregled prostate je za moškega neprijeten, vendar publika uživa zaradi načina pripovedovanja: premi govor, posnemanje neknjižnih socialnih zvrsti, usklajenost besednega in nebesednega (kretnje, gibi, igra), bistveno je, da je tarča posmeha pripovedovalec sam, tako igra omogoča vživljanje in hkrati ni žaljiva:

⁵ Tadej Toš, *Slovenski LoL*, Maribor, 4. mar. 2012. Dostopno na <https://www.youtube.com/watch?v=0W65HKUGoMM>.

/.../ in rečeš: »Pa glih danes, ko mam belee, pa se vidii ... pa se vidi njivica pa sonček spredi pa fsee je not narisano,« te pa jih tak zapakiraš, da se ne bi vidlo, rečeš: »Jeebote,« zato se črne gate nosjo, da se ne ve, kaj se je not naredi, ne, veš ono; ne moda! Da se ne vidi, ne. In zaj se nastaviš in pride doktor in nardi zaj ta pregled, ne, in reče, da je fse vředu, okej, ni problema; seveda samega sebe postaviš f to neugodno situacijo, ljudem je dosti lepše smejat se nekomu drugemu ko sebi, zato seveda ti rečeš, ko pride doktor, reče: »Gospod Toš, kaj bote povedali kaki vic?« se pravi on mene glea, ne tebe, mene glea, ne, jaz sn tam, ne, ti gleaš mene, kak on mene glea, ne. In jaz rečem: »Ne morem, f taki poziciji že nisl vica nikoli povedo,« veš, ono ... brez gat, pa f kraj obrnjen, pa s prstom naslonjenim že, da bo šel notri, »ej stari, malo mi je situacija neugodna za vic! Eoo, ti povem! Okej, bom pol, ko se oblečem. Če bo fse vředi.«

Publika verjame oziroma sprejme kot resnično, da Toš pripoveduje in igra o lastni izkušnji. Dejstvo, da je javno govorjenje o telesnem družbeno manj sprejemljivo, povečuje učinek komičnega, ne pa humornega.

HUMOR IN ŽALJIVO

Humor vzbuja ugodje (afektivni mehanizem), temelji na nepričakovani neskladnosti (kognitivni mehanizem), vsebuje humorno podcenjevanje (socialni mehanizem) situacije: tarča posmeha je 'jaz' ali 'drugi'. Humorno besedilo ali besedilo, ki vsebuje šalo, je po Attardu (2001: 1 povzema po Raskin 1985), deloma ali popolnoma kompatibilno z dvema različnima scenarijema in ta scenarija sta v nečem nasprotna. Raskin vpelje t. i. sprožilec menjave scenarija, ki kot del besedila omogoča prehod iz prvega scenarija v drugega (Attardo 2001: 18). Bistveno za opredelitev humornega besedila je, da je njegov perlokucijski učinek, da naslovnik dojame besedilo kot humorno (Attardo 2001: 33), zato je humorna namera lahko le v očeh opazovalca, ki to besedilo tvori. Med komuniciranjem lahko opazujemo le najverjetnejše učinke (Leech 1991: 30), saj ne obstaja mehanizem, s katerim bi z gotovostjo določili tvorčeve misli, občutja. Udeleženec z vstopom v komunikacijski stik pristane na veselje verjetij soudeleženca in se skupaj z njim gibanje na osi resnica – zaupanje (prim. Žagar, Eco). Če upoštevamo, da je po Bergsonu (Capuder 2008: 141–184) smešno lahko izraz ponižanja, kazni tarče posmeha, se zdi, da je

smešno, morda tudi humorno lahko žaljivo. Ali to velja tudi za ironijo kot najbolj tipično obliko humorne šale?⁶

Ironija pomeni, da je tvorec izrečenega nesramen na prijazen način. Po Korošcu (2002: 25) je ironija zbadljiva, a ne žaljiva, je napadalna, zajedljiva. Mar (fizični) napad na drugega ni žaljiv? Zapisano torej implicira, da besedni napad ni žaljiv. Vendar pa isti avtor (p. t.) navaja, da je ironija »popolna negacija žaljivosti«, saj nima lastnih jezikovnih sredstev, ker ne »more referirati k nobeni resničnosti, ker ironičnega denotata ni, je samo ironični denotator /.../« (p. t.), to pomeni, da je ironična lahko le raba jezikovnih sredstev. Ironija je »ena najžlahtnejših oblik človekovega intelekta. Je kazalnik ustvarjalnega duha« (p. t., tudi Freud 1991: 94). V smislu Ducrotove polifonične teorije izjavljanja Ducrotu (1988: 209) govoriti ironično pomeni, da tvorec predstavlja izrečeno kot stališče, za katerega ne odgovarja, saj ima tvorec to stališče za nesmiselno. Podobno trdi tudi Freud (1991: 94), saj ima humor zanj zmožnost obrambe pred trpljenjem. Hkrati pa po Kunst Gnamuš (1984: 16 po Habermas) ironičen izrek uporabljamo takrat, kadar želimo doseči svoj namen, ne da bi se želeli zameriti naslovniku, na katerega bi utegnil imeti neironičen izrek negativen učinek. Ubesedeno po njenem mora biti glede na naslovnika oblikovano tako, da upošteva postavke o naslovnikovih vrednotah in normah. Torej mora biti primerno ter mora zavezovati tvorca k opravičilu, če te vrednote prekrši. Attardo (2001: 111) meni, da je moč ironije v tem, da je čustvena dinamika sprejemljiva za oba, smisel izrečenega pa se pri tem ne spremeni. Med pomenom in kontekstom se ustvari kontrast. Sodelovalno načelo se mora nemudoma po neupoštevanju ponovno vzpostaviti. Načelo, ki to poudarja, imenuje *načelo najmanjše količine motenj*. Humor se torej ves

⁶ Sintagma pomeni, da niso vse šale humorne. Npr. pri Freudu (1991: 94) najdemo zapis: »Humor je dostojanstven, to pa šali popolnoma manjka, saj šala služi le pridobivanju ugodja ali pa postavlja pridobivanje ugodja v službo agresije.«

čas giblje na meji med nežaljivim in žaljivim, še posebej, če je tarča posmeha ,drugi' in ne ,jaz'.

To je zanimivo tudi za pravno. Zakonski člen Kazenskega zakonika⁷ določa, da se kaznuje, kdor koga razžali, interpretacija in s tem sodna praksa pa določata, da naj bi žaljive izjave vsebovale žaljive vrednostne ocene, ki so lahko izražene tudi posredno. Pomembno je torej, kako predmet šaljenja ali žrtev obrekovanja oziroma tarča posmeha sprejme humor, šalo. Šala torej lahko za tarčo posmeha pomeni separacijo od skupine ali integracijo v skupino, kar prikazujejo številni naslovi knjig, ki naj bile humorne vsebine: *Najboljše šale o natakarjih, gostilnah, restavracijah in pivu, Najboljše šale o šoli, učencih in učiteljih, Si že slišal tistega o blondinki, ki ..., Najboljše šale: Mujo & Haso, Najboljše šale o odvetnikih.*

Šale temeljijo na stereotipu,⁸ ki je slika v glavi, ideja. Stereotip temelji na nepreverjenih dejstvih, poročilih. Je nepreverjena sodba, ki je integralni del procesiranja informacij. Od stereotipa težko ločimo predsodek, tj. vrednostno sodbo. Negativne predsodke oziroma vrednostne sodbe superiorna skupina pripisuje drugim skupinam. Pozitivni predsodki se pripisujejo pripadnikom superiorne skupine, predsodki, ki koristijo interesom superiorne skupine, se sprejemajo kot resnica. Tipične predstavnik superiorne skupine je heteroseksualen moški, belec, ki pripada zahodni urbani kulturi, izpoveduje pripadnost liberalnemu krščanstvu in pripada srednjemu ali višjemu družbenemu razredu. Negativne vrednostne sodbe pa ne pripisujejo le člani superiorne skupine drugim skupinam, ampak tudi člani inferiorne skupine, npr. šale o blondinkah pripovedujejo tudi temnolaske kot članice inferiorne skupine.

Tipični primer tovrstne šale je šala o zdravniku in pacientki. Reče ji: »*Vaše srce, pljuča, utrip srca in pritisk so v redu. No,*

⁷ <https://zakonodaja.com/zakon/kz-1>.

⁸ Teorijo o stereotipih povzemam po Furlan 2006: 88–89.

sedaj pa pogledjmo še tisto fletno majhno stvar, ki vas ženske spravi v vse vrste problemov.« Ženska se nemudoma začne slačiti, kar ji zdravnik prepreči: „NE! NE! Kar oblecite se nazaj. Samo jezik mi pokažite!”

Tabela 1: Leksikalna scenarija jezik in ščegetavček

Jezik	Ščegetavček
Majhen del telesa	Majhen del telesa
Primarna funkcija:	Primarna funkcija
a) Potiskanje in mešanje hrane, del prebavil (okušanje hrane – ugodje)	Ugodje, spolna vznemirjenost
b) Del govoril	
Kot del govoril spravlja v zadrego	Primerljivost s penisom Spravlja v zadrego (spolnost bolj kot ne tabu tema)
Je fleten del telesa	Je fleten del telesa

Iz tabele je razvidno, da sta leksikalna scenarija⁹ jezik in ščegetavček kompatibilna v treh segmentih: majhen, fleten del telesa, ki spravlja v zadrego zlasti ženske, nasprotna pa v dejstvu, da je jezik vendarle zaradi svoje primarne funkcije, ki je družbeno bolj sprejemljiva, spodoben del telesa, ščegetavček pa ne. Šala temelji na nasprotju spodobno – nespodobno, in na deloma prekrivnih, a protipomenskih scenarijih jezik in ščegetavček (tabela 1). Naslovnik šale sklepa: pacientka je ženska, ženske veliko govorijo (stereotip), se zaradi govorjenja zapletejo v neprijetne situacije, tudi spolnost, sploh neizživeta, spravlja predmet govora, torej ženske, v neprijetno situacijo. Tarča posmeha je spolno (ne)zavrta ženska. Analizirana šala je učinkovita, če naslovnik šale sprejema vse stereotipe, ki jih besedilo vsebuje.

Vsaka šala po Attardu (2001: 22–28) temelji na kombinaciji šestih virov znanja ali parametrov: nasprotja, logični mehanizem, tarča, pripovedovalna strategija, jezik in položaj. Za besedno šalo velja, da je jezik kot vir znanja odgovoren za poanto (Attardo 2001: 23). Parameter tarča določi, kaj je predmet

⁹ Več o leksikalnem scenariju v nadaljevanju.

posmeha. Šale, ki niso agresivne, imajo ta parameter nezaseden. Ker je agresija družbeno dejanje, tarča posmeha ne more biti nehumanoidna. To ponovno implicira, da je šala napad in zato lahko žaljiva.

Pri vprašanju, ali je humor žaljiv, je treba razlikovati tudi med humorjem, nastalim v javnosti in v ozkem, zasebnem krogu naslovnikov. Humor v širšeinteresnih besedilih nastopi v vlogi kritika dominantne ideologije, kritika trenutne družbene situacije, saj si lahko dovoli povedati, kar sicer ni sprejemljivo, zato je pomemben družbeni pojav, npr. *Kaj je vrhunec martinovanja? – Da objemaš tuš in mu govoriš, naj neha jokati.* Šala govori o slovenskem praznovanju preobrazbe mošta v vino, tj. martinovanju. Okušanje vina se pogosto sprevrže v prekomerno pitje alkohola. Za razumevanje šale je treba pojasniti leksem *vrhunec*, tj. višek dogajanja, ki naj bi ob martinovanju po pričakovanju bila preobrazba mošta v vino. Ta preobrazba konotira na prijetno. Analizirana šala temelji na leksemu *tuš*, ki je sprožilec menjave scenarija: tuš je lahko le tuš ali prisposoda za moškega, žensko. Prekrivna scenarija sta *jok odrasle osebe in pršenje vode izpod tuša*, obema scenarijem je skupna lastnost, da jok in voda pomenita nekaj, kar predrami oziroma postavi na realna tla. Družbena kritičnost šale je v pretiravanju tarče posmeha, ki ob vinu pozabi na meje družbeno sprejemljivega, še posebej odgovornega ravnanja. Ožjeinteresne šale izpostavljajo lastnosti, dejanja posameznika, ki jih tvorec humornega besedila razume kot moteča, nesprejemljiva, negativna, npr. *delodajalka D očita zaposleni K: K, danes pa zamujaš. – K: Ja, vem, ja. Oprosti. Z glavo sem se udarila v pojster in za dve uri izgubila zavest. – D: Ok. Opravičeno.* Šala temelji na leksemu udariti se (tabela 2).

Tabela 2: Scenarij udariti se.

Leksikalni scenarij: udariti se

- > je nenamerno dejanje,
- > pomeni nenamerno se raniti, zadati si bolečino
- > z delom telesa se zadeti ob kaj ali s čim ravnati tako, da se nehote zadene ob del telesa

> ta 'kaj' ali 's čim' je nekaj tršega, ostrejšega od telesa oziroma je tako, da telo lahko poškoduje
Sklepanje: vzglavnik je mehkejši od glave > glave ne more poškodovati, raniti

Navedena šala je humorna, saj je tarča posmeha avtorica šale, ki s humorje preseže sebe in situacijo.

LITERATURA

- ATTARDO, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- BROWN, Penelope, LEVINSON, Stephen C, 2004: *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Studies in Interactional sociolinguistics 4, 14th impression, Cambridge: University Press.
- CAPUDER, Andrej, 2008: *Henri Bergson, intuicija in misel*. Celje: Celjska Mohorjeva založba. 141–184.
- DUCROT, Oswald, 1988: *Izrekanje in izrečeno*. Ljubljana: Založba ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ECO, Umberto, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Prevod: Vera Troha. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Labirinti).
- FREUD, Sigmund, 1991: *Humor. Problemi*. 2/3. 93–96. Prevod: Peter Klepec.
- KANTE, Božidar, 1996: *Metafora in kontekst*. Ljubljana: Jutro.
- KMECL Matjaž, 1996: *Humor in slovenska literatura*. *Sodobnost* 44/3–4. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 163–170.
- KOROŠEC, Tomo, 2002: *Razčlemba razžalitev v tiskanih medijih: jezikoslovna izhodišča. Razžalitve v tiskanih medijih*. (Zbirka Znanstvena knjižnica, 48). Ur. Tomo Korošec. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 4–30.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje*. Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

- LEECH, Geoffrey, 1991: *Principles of pragmatics*. 11th impression, London in New York: Longman.
- MORSON, G. S., 2006: Dialogism, Bakhtinian. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second edition. Vol. 3. Amsterdam [etc.]: Elsevier. 561–563.
- TRSTENJAK, Anton, 1995: Slovenci med satiro in humorjem. *SATIRA Multi. Satira, humor – multimedialno*. (Zbornik.) Ur. Drago Medved. Celje: Perfekta. 6–9.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.
- ŽAGAR, Igor Ž., 2009: *Od performativa do govornih dejanj*. Dissertationes 1. Ljubljana: Pedagoški inštitut. Digitalna knjižnica.

Žanrske prvine v sodobni slovenski kratki prozi

BLANKA BOŠNJAK

*Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000
Maribor, blanka.bosnjak@um.si*

V prispevku je predstavljen teoretični okvir na primeru izbora tekstov sodobne slovenske kratke proze avtoric in avtorjev, ki so bili objavljeni v različnih kratkoproznih zbirkah med letoma 2006 in 2011 (pri kateri izmed slovenskih založb). Izbor analiziranih besedil kaže na žanrske prvine, zlasti gre za pogosto zastopanost spominske ali fikcijske avtobiografskosti, fantastike in grozljivke. Za izbrane pripovedi velja, da se žanrske prvine tudi prepletajo, npr. fantastika in grozljivka, prav tako je natančna določitev – ali gre za spominsko ali fikcijsko avtobiografskost – odvisna od konteksta.

A tanulmány kortárs szlovén szerzők szövegeinek példáján keresztül mutatja be a kortárs szlovén rövidpróza elméleti alapjait. A vizsgált szövegek rövidprózai gyűjteményekben jelentek meg 2006 és 2011 között különböző szlovén kiadók gondozásában. Az elemzett szövegek olyan műfaji alapokra utalnak, amelyek főképp az önéletrások és fiktív életrajzok, valamint a fantasztikus irodalom és a rémtörténetek által képviseltetik magukat a leggyakrabban. A kiválasztott elbeszélésekre érvényes, hogy a kontextustól függően a műfaji sajátosságok keverednek, pl. a fantasztikus irodalom a rémtörténettel, de ugyanúgy érvényes ez az állítás az önéletrásra és a fiktív életrajzra is.

Ključne besede: sodobna slovenska kratka proza, prvine fantastike, prvine grozljivke, avtobiografskost, nagrada fabula.

Kulcsszavak: kortárs szlovén rövidpróza, a fantasztikus irodalom elemei, a rémtörténet elemei, autobiografizmus, fabula-díj

Uvod

Pri obravnavanju slovenske književnosti bi bilo zmeraj znova nujno namenjanje pozornosti tudi kratkoproznim formam, ki se po kvantitativnem kot tudi kvalitativnem produkcijskem

vzponu v osemdesetih letih prejšnjega stoletja znova odri-
vajo na obrobje recepcije kritiške javnosti (kar pa ne pomeni
avtorske); izpostavljeno dejstvo se jasno kaže v ukinitvi po-
membne nagrade fabula za kratkoprozne zbirke, zato nastaja
z recepcijskega vidika na tem zvrstno-vrstnem področju vi-
dna vrzel. Slednjo se lahko trudimo zapolniti z diskurzivno
prakso znotraj literarne vede s problemskim in žanrskim de-
tektiranjem novodobnih literarnih procesov v precejšnji krat-
koprozni produkcijski vnemi sodobnih slovenskih avtoric in
avtorjev. Npr. Stritarjeva osemnajsta nagrajenka¹ Tanja Petrič
(kritičarka, prevajalka, urednica) je v intervjuju za dnevnik
*Delo*² glede ukinjanja literarnih nagrad, zlasti fabule,³ izjavi-
la, da se z njihovim ukinjanjem ne more strinjati: »Ko se je
to zgodilo s fabulo, je pravzaprav izginila širša tematizaci-
ja in primerjalna obravnava kratkoproznega žanra, ki je pri
nas precej močnejši in živahen. Vsaka literarna nagrada namreč
usmeri pozornost tudi na določeno literarno polje in spodbu-
di refleksijo o njem.«

Razumevanje in definiranje pojma žanr je raznoliko, ven-
dar ga lahko razumemo kot snovno natančno določeno ka-
tegorijo, pri čemer naj bi zadostil predvsem trem zahtevam:
snovni določenosti s tipičnimi glavnimi in stranskimi motivi,
oblikovni konvenciji ter kontinuiteti, pri čemer več besedil

¹ Stritarjeva nagrada, ki jo Društvo slovenskih pisateljev od leta 1998 podelju-
je mladim, obetavnim kritičnim peresom.

² (Dnevnik *Delo*, torek, 7. julija 2015, str. 15.)

³ Nagrada fabula – nagrada za književnost, ki jo je med letoma 2006 do
2012 podeljevalo časopisno podjetje Dnevnik za zbirke najboljše kratke proze
posameznih avtoric ali avtorjev, ki je bila izdana v preteklem letu, in sicer so
jo prejeli:

- 2013 - nagrade niso podelili
- 2012 - Dušan Čater za zbirko *Džehenem*
- 2011 - Lado Kralj za zbirko *Kosec koso brusi*
- 2010 - Vesna Lemaic za zbirko *Popularne zgodbe*
- 2009 - Peter Rezman za zbirko *Skok iz kože*
- 2008 - Maruša Krese za zbirko *Vsi moji božiči*
- 2007 - Katarina Marinčič za zbirko *O treh*
- 2006 - Nejc Gazvoda za zbirko *Vevericam nič ne uide*

istega žanra artikulira določeno žanrsko usmeritev. V besedilih istega žanra ostajajo določeni razpoznavni elementi zgodbe nespremenjeni, manj pomembni pa se lahko spreminjajo. »Znotraj posameznega žanra se lahko razvijejo različni žanrski tipi ali podžanri, v daljšem časovnem obdobju pa se žanri spreminjajo skladno s slogovnimi inovacijami ali pod vplivom drugih žanrov« (Belšak 2003: 152). Žanri, tudi v sodobni kratki prozi, s teoretičnega vidika predstavljajo za bralce nize dogovorov in pričakovanj: »Če vemo, da beremo detektivko ali ljubezenski roman, lirično pesem ali tragedijo, smo pozorni na različne stvari in postavljamo domneve o tem, kaj bo pomembno. Če beremo detektivko, smo pozorni na sledi, ki jih zanemarimo, če beremo tragedijo« (Culler 2008: 88).

V nadaljevanju bodo predstavljeni teoretični okviri določenih žanrov in izbor tekstov sodobne slovenske kratke proze avtoric in avtorjev, ki so bili objavljeni v različnih kratkoproznih zbirkah med letoma 2006 in 2011 (pri kateri izmed slovenskih založb), pri čemer so nekatere zbirke kratke proze nagrajene z nagrado fabula; od vsake avtorice in avtorja je izbrana zbirka iz načrtanega obdobja ter znotraj nje žanrsko relevantna kratka pripoved raznolikih oblikovnih vzorcev, od novele do kratke zgodbe, ki v skupnem zarisu kažejo na zanimive literarnoslogovne in žanrsko prepoznavne inovativne upodobitve sodobnega časa.

AVTOBIOGRAFSKOST V SODOBNI SLOVENSKI KRATKI PROZI

Avtobiografija se postavlja predvsem v odnos z bralcem, pri čemer Francoz Philippe Lejeune v delu *L'Autobiographie en France* (1971) piše o zvezi med avtobiografom in njegovimi bralci kot jedru razumevanja tega žanra. Avtor piše o (v strokovni javnosti velikokrat citiranem) t. i. »avtobiografskem paktu« (»pacte autobiographique«), s čimer misli na pogodbo, ki jo sklene avtor z bralcem in ki prav tako določa način branja. V splošnem ima ta pogodba trojno identiteto, in sicer avtorja, pripovedovalca in naslovnega junaka, ki je gotovo

predstavljen že na začetku; zatem ta identiteta postane nujno potrebna predpostavka za konstrukcijo nefikcijskega oziroma objektivnega žanra avtobiografije. Drugi pogoji oziroma dejavniki (npr. oblika pripovedi, tema, mesto avtorja, pozicija pripovedovalca) postanejo prehod k sorodnim žanrom, prav tako literarnim (prim. Niggel 1998: 11). Tudi v razpravi *Der autobiographische Pakt* (1998) Lejeune izpostavlja različne značilnosti avtobiografije, pri čemer ponovno poudari najpomembnejšo predpostavko za avtobiografijo, ki je identiteta med avtorjem, pripovedovalcem in glavno osebo. Pri žanru avtobiografije Lejeune ugotavlja, kakor je zapisal že v zgodnejših razpravah, da mora biti verodostojna, saj nima kakšnih posebnih znotrajtekstnih indikatorjev, ki bi jo ločevali npr. od romana. Avtor tako predlaga že omenjeni *avtobiografski pakt* oziroma *avtobiografsko pogodbo*, ki predpostavlja zavezanost med avtorjem in bralcem: avtor s svojim lastnim imenom na naslovnici ter avtentičnostjo jamči za verodostojnost lastnega početja, bralčeva naloga pa je, da to pogodbo in avtorjevo avtentičnost recepcijsko ovrednoti (1998: 230).

Sam pojem »avtobiografskosti« pa je širšega pomena, zato ne določa le avtobiografije, ampak lahko diferencira še druge žanre, ki so v splošnem fikcijski, npr. romane, novele, kratko prozo in celo črtice (Koron 2003: 82). Avtobiografija kaže torej neko temeljno dvojnost: nekateri teoretiki jo želijo predstaviti kot raznoliko žanrsko kategorijo zunaj literature (s podmeno, da so lahko elementi avtobiografskosti prisotni tudi v literarnih zvrsteh), drugi pa kot žanrsko in funkcijsko raznoliko kategorijo; avtobiografija se s tega vidika kaže kot polivalentna kategorija. Analizirano in pregledano gradivo posameznih avtobiografskih tekstov izbranih zbirk med letoma 2006 in 2011 na Slovenskem kaže na to, da je smiselno ločevati med *objektivno avtobiografijo* v pravem pomenu besede in bolj ali manj *avtobiografskim diskurzom* v kratki prozi. Pod *objektivno avtobiografijo* je mogoče razumeti tiste tekste oziroma besedila, v katerih fikcijskih signalov ne zaznamo, lahko pa se v njih seveda pojavljajo na nivoju naracije. V tem primeru gre torej običajno za t. i. »totalno« avtobiografijo, v kateri

je v ospredju osrednja avtorjeva želja po čim večji avtentični pričevanjskosti, kar ima za posledico poenotenje kategorij avtorja, pripovedovalca in subjekta pripovedi (po omenjeni Lejeunovi teoriji).

V razpravi pa se omejujemo na drugi izpostavljeni pojavni vidik, in sicer na avtobiografskost literature oziroma kratke proze. *Avtobiografski diskurz* v literaturi sicer uporablja segmente iz avtorjevega življenja kot zunajliterarno snov, vendar jo preoblikuje po posebnih zakonih literarnega diskurza, s čimer pa se odmika od dejanske resnice, h kateri avtobiografija praviloma teži, oziroma so zaradi omenjenih postopkov takšna besedila veliko bolj subjektivna. Če se usmerimo na avtobiografski diskurz v izbrani sodobni slovenski kratki prozi, se pokaže, da v tovrstnih besedilih prihaja do večjih ali manjših razhajanj med avtorjem, pripovedovalcem in glavno literarno osebo. Identičnost teh treh kategorij ni več tako enoznačna kakor pri objektivni avtobiografiji, kjer je sklenjena po Lejeunu omenjena »avtobiografska pogodba«. Hkrati pa ob tem pristajamo tudi na spoznanja glede fikcije, zlasti tega, da v fikciji poleg čisto fiktivnih likov obstajajo tudi »verzije« resničnih oseb, ki so prilagojene modelu mogočega sveta in v katerih je obilo fiktivnih primesi, kar se kaže npr. s pripovedovalčevimi vdori v njihovo duševnost, z ugibanjem o razlogih ter ciljih njihovih dejanj. Prav ti elementi pa so skoraj neogibni v sleherni pripovedi, tudi v faktografsko usmerjenemu zgodovinoписju (Juvan 2002: 12, 17).

Na podlagi izbranih analiziranih besedil sodobne slovenske kratke proze glede na odkriti pojav žanrskega sinkretizma ter novih žanrskih konstrukcij v sodobni literaturi, so se izkristalizirale zanimive značilnosti in pojavne možnosti; vse te pa lahko prištevamo k oblikam literarne avtobiografskosti, ki se pojavljajo v izbranih kratkoproznih besedilih, in sicer: spominska avtobiografskost (npr. spominski kolaž, potopisna avtobiografskost) ter *fikcijska avtobiografskost* (Bošnjak 2008: 46–48). Za t. i. *spominsko avtobiografskost* (z opaznimi avtobiografskimi značilnostmi) je pomembno, da ima dokaj natančno določen časovni okvir dogajanja, pri čemer gre

največkrat za spominsko-linearno in kronološko zastavljeno pripoved z dodatno osebno refleksijo pripovedovalca, ki jo dopolnjuje tudi krajevna določenost dogajanja. Navadno je prisoten prvoosebni pripovedovalec ali pripovedovalka, ki izraža zelo visoko identifikacijsko stopnjo povezanosti z avtorjem in glavno osebo pripovedi, kar vodi v zmanjšanje deleža fikcije in večanje avtobiografske avtentičnosti. Pri tej vrsti se formalne kratkoprozne oblike večkrat umikajo esejizirani ali izrazito spominski obliki pripovedi s poudarjeno intimistično izpovednostjo v naslednjih analiziranih kratkih pripovedih: Franjo Frančič: *Meja* (iz zbirke *Trkaj, trkaj na nebeška vrata: nagrajene zgodbe*, 2006), Tomaž Kosmač: *Med Idrijo in Godovičem* (iz zbirke *Punk is dead*, 2008), Maruša Krese: *Kaj je za dišečimi vrati?* (iz zbirke *Vsi moji božiči*, 2006), Vinko Möderndorfer: *Zgodba o jagodah* (iz zbirke *Vsakdanja spominjanja*, 2008), Dušan Šarotar: *Haustor* (iz zbirke *Nostalgija*, 2010) ter Aleš Šteger: *Pikapolonice* (iz zbirke *Berlin*, 2007).

Po drugi strani pa se pojavlja še t. i. fikcijska avtobiografskost, ki se od predhodno predstavljene spominske bistveno razlikuje, saj je v njej delež fikcije izredno visok, kar pogojuje tudi nejasno razmerje med pripovedovalcem, avtorjem in glavno osebo. Signali resničnosti so v teh kratkoprozernih besedilih bolj ali manj razpoznavni in hkrati težko dokazljivi, odvisni so predvsem od dobrih recepcijskih zmožnosti bralcev in poznavanja biografskih podatkov avtorjev. Avtobiografsko razumevanje tovrstnih besedil je torej odvisno od konteksta in funkcije, v katerih se besedila pojavljajo, nekatere pa lahko beremo tudi kot popolno fikcijo, kar dodatno omogoča forma, ki obsega različne oblike kratke proze (npr. črtice, novele, kratke zgodbe), kot je razvidno v naslednjih analiziranih kratkih pripovedih: Lidija Gačnik Gombač: *Sanjaš, da si živel*a (iz zbirke *Pokrajina vrtnic*, 2011), Nejc Gazvoda: *Vevericam nič ne uide* (iz istoimenske zbirke *Vevericam nič ne uide*, 2006), Mihaela Hojnik: *Moj stric* (iz zbirke *Maločudnice*, 2010) in Marko Sosič: *Prvo obhajilo* (iz zbirke *Iz zemlje in sanj*, 2011).

OD PRVIN (ZNANSTVENE) FANTASTIKE DO GROZLJIVOSTI

O relacijah med pojmom fantastičnosti v literaturi ter stvarnosti je pisala med drugimi Kathryn Hume v *Fantasy and mimesis* (1984), kjer izpostavlja dva impulza, ki sta vodilna pri pisanju: mimesis (imitacija realnosti) in fantastika (predelava realnosti); oba sta vključena v ustvarjanje večine literature, tako da fantastika ni neka ločena kategorija, saj nastaja zaradi številnih variiranj stvarnosti ali potrebe po metaforičnih podobah (Hume 1984: 20). Fantastika zajema tudi prehod bodisi v psihološkem smislu (npr. človeško nesmrtnost, potovanje, hitrejša od svetlobe, telekinezo, telepatijo), v smislu tehničnih ali socialnih inovacij, ki jih trenutno še ni (npr. kloniranje človeka, družbe prihodnosti), alternativnih svetov in univerzumov, v katerih se končno verjame v čudeže in pošasti, saj postanejo »realni« (isto: 20–21). Znanstvena fantastika (science-fiction) je pravzaprav multimedialni žanr fantastične literature; fikcija, kot njen del, vsebuje z resničnostjo kompatibilno novost (novum), ki je (psevdo)znanstveno utemeljena, pri čemer je dogajanje navadno postavljeno v prihodnost (Avsenik Nabergoj 2011: 531).

Podrobno branje in primerjalna analiza zbirke kratke proze Vesne Lemaic *Popularne zgodbe* (2008) razkriva značilnosti prepletanja ruralnega z urbanim, intimnega z javnim, pri čemer so med drugim prisotne ironične, fantastične, grozljive ter družbenokritične razsežnosti. Izpostavljene značilnosti znanstveno-fantastične literature vsebuje v analizirani zbirki Vesne Lemaic pripoved Lovki na občutke, pri čemer to besedilo ustreza teoretičnemu modelu Kathryn Hume, zlasti v smislu tehničnih in socialnih inovacij (npr. »shock« turizem, hotelske četrti s kapsulnimi ležišči, nove vrste drog ipd.), ki jih trenutno še ni, a bodo morda običajne v družbi prihodnosti, kot je prikazano v zgodbi z dogajalnim prostorom v Ljubljani na pragu 22. stoletja, natančneje leta 2098. Raznolike fantastične prvine je najti še v naslednjih analiziranih kratkih pripovedih: Lado Kralj: *Kosec koso brusi* (iz istoimenske zbirke *Kosec koso brusi*, 2010), Mojca Kumerdej: Božič s Hirošijem

(iz zbirke *Temna snov*, 2011) ter Janko Lorenci: Hiša srečnih ljudi (iz zbirke *Šepetanje zbora*, 2009).

Po drugi strani pa lahko teorijo fantastičnega razumemo v psihoanalitičnem smislu, kar pomeni, da je pojem fantastičnega definiran v razmerju do pojmov realnega in imaginarnega, ki ju razumemo v običajnem pomenu besede, »v lacanovske pojme pa bi lahko stvar prevedli tako: opraviiti imamo z vdorom Realnega sredi domače, znane (se pravi imaginarne) realnosti, in ta vdor proizvede oklevanje, negotovost – domačnost se skrha in poruši« (Dolar 1994: 111–112). Tako je dimenzija fantastičnega tudi po Todorovu v bližnjem sorodu z »das Unheimliche«, kar pomeni neko vrsto »intelektualne negotovosti« (isto: 111), oziroma – da »das Unheimliche« lahko obstaja le na ozkem robu, v nekakšnem vmesnem prostoru, vse dokler se ne razblini negotovost glede njegove narave. Ponuja tudi neposredno vez z lacanovsko postavko, da se Realnega nikoli ne da zajeti direktno, naravnost, temveč da se pojavi le na nekem kočljivem robu, v poševni perspektivi, kot »pogled s strani« (isto: 112–113). Izraza »das Unheimliche« se ne da ustrezno posloveniti, v glavnem pa ga prevajajo kot »grozljivo« (v slovenskem prevodu Freudovega dela *Das Unheimliche*, 1994). Freud ga pojasnjuje kot vrsto strašljivega, grozljivega, ki izvira iz nekdanjega, že zdavnaj domačega in postane strašljivo pod določenimi pogoji (Freud 1994: 8).⁴ Po Freudu pa lahko kaj učinkuje grozljivo, če se zabriše meja med fantazijo in dejanskostjo, če se kot realno pokaže nekaj, kar smo prej razumevali kot fantastično (isto: 29). Freud poda v svoji razpravi zbirke primerov, ki povzročajo grozljiv učinek, lahko pa nekateri delujejo tudi fantastično (kar potrjuje Freudova analiza Hoffmannove novele *Der Sandmann* (Peskar), 1817), zlasti v smislu definicije Todorova: »Pojem fantastičnega je torej definiran v razmerju do pojmov realnega in imaginarnega« (1970: 29), kar se kaže v naslednjih anali-

⁴ »[Nikalna] predpona »un-« v tej besedi [*un-heimlich*] je tu znamenje potlačitve« (Freud 1994: 30).

ziranih kratkih pripovedih: Vesna Lemaic: Bazen ter Seveda te ljubim (iz zbirke *Popularne zgodbe*, 2008) in Cvetka Bevc: Zgodba iz somraka (iz zbirke *Zgodbe iz somraka*, 2007). Freudove primere, ki zbujajo grozo, je Dolar razporedil v pet kategorij (1994: 76–80): *meja med živim in neživim je nejasna*, groza izhaja iz dvoma, ali je na videz živo bitje res živo in obratno, ali je nekaj mrtvega morda živo, kar izraža Zgodba iz somraka Cvetke Bevc (dvom v neživost duha neke deklice); *dvojniki*, ki izvirajo iz spoznanja, da se zrcalne podobe drži nekaj grozljivega in tesnobnega; *zli pogled*, ki izraža dimenzijo magičnega, hipnotičnega pogleda, npr. v pripovedi Vesne Lemaic: Bazen, kjer se pojavlja bazen kot poosebitev zla, saj je »nepredstavljivo lep in strašen«, moraš se mu približati in ga gledati, »voda ima odsev usodnosti: obseda tvoje oči«, ne moreš ga zapustiti, »bazen ti postane neodtujljiv kot lastna podzavest«; »neprestano ti gleda čez ramo, / ... / zavezan si mu« (Lemaic 2008: 56–57). Bazenu so liki v tej zgodbi hipnotično in usodno zavezani do smrti (zaradi samoutopitve, dehidracije ali sončarice pod razbeljenim nebom). Četrta kategorija je *naključje*, saj serija naključij dobi lahko usodni pomen, razvrstijo se v zakonitost in se povezujejo s »skrivnim duhom v rečeh«, kar izvirajo še iz animizma, npr. v isti zgodbi Bazen gre za smrtno zlo bazena, ki poseduje nekakšen skrivni smisel in deluje magično na ljudi s svojim skrivnim duhom; občutek grozljivosti povzročajo tudi *odrezani telesni udje*: v zgodbi Vesne Lemaic Seveda te ljubim je izražena groza pred kastracijo, vendar so spolne vloge spremenjene in fantastično dodelane.

ZAKLJUČEK

Izbor tekstov iz sodobne kratkoprozne produkcije v časovnem razponu med 2006 in 2011, ki sledi žanrskim določnicam, kaže pogosto zastopanost žanrskih prvin spominske ali fikcijske avtobiografskosti, fantastike in grozljivke. Za izbrane pripovedi velja, da se žanrske prvine tudi prepletajo, npr. fantastika in grozljivka, prav tako je natančna določitev, ali gre za spominsko ali fikcijsko avtobiografskost, odvisna od

konteksta, prisotnosti signalov resničnosti ali fikcijskih signalov. Poleg žanrske obarvanosti s prvinami avtobiografskosti, fantastike in grozljivosti, bi bilo v diskurzivnem kontekstu paradigmatično izpostaviti eno izmed zbirk kratke proze Nobelove nagrajenke za književnost iz l. 2013, in sicer Ljubo življenje kanadske pisateljice Alice Munro, saj prvoosebna pripovedovalka v naslovni zgodbi te zbirke med drugim ugotavlja: »Za nekatere stvari rečemo, da jih ni moč odpustiti ali da si jih ne bomo nikoli odpustili. Ampak si jih – ves čas to počnemo« (Munro 2014: 271). Torej gre za eno izmed temeljnih izhodišč človekove eksistence, in sicer za zmožnost ali nezmožnost odpuščanja/sprejemanja: sebe, drugih, drugačnih, drugega. Kratki stiki v komunikaciji med literarnimi akterji, ki tako lahko nastajajo, so večplastni in v večglasnem izboru različnih tekstov avtoric, avtorjev odzvanjajo, odmevajo zmeraj drugače, kar je z vidika obogatitve kot tudi pestrosti ponujenih tematik sodobne slovenske kratke proze pomembna in nezanemarljiva perspektiva v smislu intimističnih tematsko-idejnih značilnosti v neorealistični oziroma minimalistični paradigmi – z razpoznavnimi žanrskimi primesmi.

LITERATURA

- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2011: *Literarne vrste in zvrsti: stari Izrael, grško-rimska antika in Evropa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BELŠAK, Aleksandra, 2003: Žanri v slovenski daljši prozi. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 152–160.
- –, 2008: Avtobiografskost sodobne slovenske kratke proze. *Jezik in slovstvo* 53/3–4. 37–52.
- –, 2015: *Med sodobnostjo in tradicijo*. 1. natis. Maribor: Založba Pivec.
- BEVC, Cvetka, 2007: *Zgodbe iz somraka*. Novo mesto: GOGA.
- CULLER, Jonathan D., 2008: *Literarna teorija: zelo kratek uvod*. V Ljubljani: Krtina.

- DOLAR, Mladen, 1994: Strah hodi po Evropi. Sigmund Freud: *Das Unheimliche*. Ur. Mladen Dolar. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Analecta).
- FRANČIČ, Franjo, 2006: *Trkaj, trkaj na nebeška vrata: nagrajene zgodbe*. Ljubljana: VED.
- FREUD, Sigmund, 1994: *Das Unheimliche*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Analecta).
- GAČNIK GOMBAČ, Lidija, 2011: *Pokrajina vrtnic*. Maribor: Litera.
- GAZVODA, Nejc, 2006: *Vevericam nič ne uide*. Novo mesto: GOGA.
- HOJNIK, Mihaela, 2010: *Maločudnice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HUME, Kathryn, 1984: *Fantasy and Mimesis. Responses to reality in western literature*. New York and London: Methuen.
- JUVAN, Marko, 2002: Žanrska identiteta in medbesedilnost. *Primerjalna književnost* 25/1. 9–25.
- KORON, Alenka, 2003: Avtobiografija, fikcija in roman. O možnostih žanra »roman kot avtobiografija«. *Primerjalna književnost* 26/2. 65–86.
- KOSMAČ, Tomaž, 2008: *Punk is dead*. Ljubljana: Študentska založba.
- KRALJ, Lado, 2010: *Kosec koso brusi*. Ljubljana: Študentska založba.
- KRESE, Maruša, 2006: *Vsi moji božiči*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KUMERDEJ, Mojca, 2011: *Temna snov*. Ljubljana: Študentska založba.
- LEMAIČ, Vesna, 2008: *Popularne zgodbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- LEJEUNE, Philippe, 1998: Der autobiographische Pakt. *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Ur. Günter Niggel. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 214–257.
- LORENCI, Janko, 2009: *Šepetanje zbora*. Ljubljana: Študentska založba.

- MÖDERNDORFER, Vinko, 2008: *Vsakdanja spominjanja: zgodbe*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.
- MUNRO, Alice, 2014: *Ljubo življenje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.
- NIGGL, Günter, 1998: *Einleitung. Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Ur. Günter Niggel. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1–20.
- SOSIČ, Marko, 2011: *Iz zemlje in sanj: kratke zgodbe*. Maribor: Litera.
- TODOROV, Tzvetan, 1970: *Introduction à la littérature fantastique*. Paris: Éditions du Seuil.
- ŠAROTAR, Dušan, 2010: *Nostalgija*. Murska Sobota: Franc-Franc.
- ŠTEGER, Aleš, 2007: *Berlin*. Ljubljana: Študentska založba.

Odnos do Boga v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka

ALMA VÁRKONYI

*Filozofska fakulteta Univerze Loránda Eötvösa, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, varkonyialma@gmail.com*

Pesnika János Pilinszky in Edvard Kocbek sta predstavnika srednje-evropske veje eksistencialistične književnosti. Na njuno poezijo, polno eksistencialnih nemirov, tesnob in negotovosti, so odločilno vplivali tako njuno duhovno-miselno ozadje kot usodni življenjski dogodki in zgodovinska dogajanja dvajsetega stoletja: osebno doživetje grozot druge svetovne vojne in totalitarnih diktatur. Eden od pomembnih aspektov njune poezije je vloga Boga v absurdnem svetu oziroma odnos lirskega subjekta do Boga.

Pilinszky János és Edvard Kocbek költészete az egzisztencialista irodalom közép-európai ágához sorolható. Költészetükre, amelynek jellemzői az egzisztencialista nyugtalanság, a szorongás és a bizonytalanság érzése, nagy hatást gyakorolt mind szellemi hátterük és életútjuk, mind a huszadik század történelmi eseményei: a második világháború borzalmainak, valamint a totalitárius diktatúrák mindennapjainak megélése. Költészetük egyik lényegi aspektusa Isten szerepe az abszurd világban, illetve a lírai szubjektum viszonyulása Istenhez.

Ključne besede: János Pilinszky, Edvard Kocbek, eksistencialistična književnost, Bog, komparatistika

Kulcsszavak: Pilinszky János, Edvard Kocbek, egzisztencialista irodalom, Isten, komparatistika

Uvod

V svojem prispevku predstavljam odnos lirskega subjekta do Boga v poeziji madžarskega pesnika Jánosa Pilinszkega in slovenskega pesnika Edvarda Kocbeka. Oba pesnika sta predstavnika srednjeevropske veje eksistencialistične književnosti. Ta smer eksistencialistične književnosti se je uveljavila v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Namesto

družbene angažiranosti zahodnoevropskih eksistencialistov tematizira srednjeevropska smer predvsem ontološka vprašanja, namesto kolektivizma pa išče rešitve na ravni individuuma. Namesto proze in drame je za srednjeevropske eksistencialiste primerna oblika za uveljavitev eksistencialističnih tem lirika.

JÁNOS PILINSZKY IN EDVARD KOCBEK

Preden se lotimo preučevanja poezije obeh pesnikov, moramo omeniti nekatere podatke iz njunih življenjskih poti. Duhovno-miselno ozadje pesnikov ter zgodovinski dogodki, ki sta jih oba doživela, so odločilno vplivali na njuno ustvarjanje. Oglejmo si najprej nekaj skupnih točk v njunih življenjskih poteh ter nekatere stične točke njunega duhovno-miselnega razvoja.

Za oba pesnika je bilo zelo pomembno močno krščansko-katoliško zaledje. Pilinszky je obiskoval piaristično gimnazijo v Budimpešti, kjer je lahko poglobljajal svoje znanje na področju katoliške vere. Gimnazijska leta so bila odločilna za njegov verski razvoj. V teh letih je začel objavljati poezijo v katoliški leposlovni reviji *Élet* (Življenje). Kocbek se je v gimnazijskih letih pridružil mladokatoliškemu gibanju križarjev. Bil je sourednik, kasneje glavni urednik revije križarjev, *Križ na gori*, kasneje preimenovane v *Križ*. Po končani gimnaziji se je vpisal na mariborsko bogoslovje, a je študij prekinil, potem je študiral romanistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V teh letih so izšle tudi njegove prve pesniške objave v ugledni katoliški literarni reviji *Dom in svet*, v kateri je kasneje redno objavljaj tudi esejistiko. (povzeto po Hafner b. l. in Várkonyi 2012: 4-5)

Za oba pesnika so bile odločilnega pomena osebne vojne izkušnje. Pilinszkega so vpoklicali v vojsko leta 1944. Leto kasneje je prišel v vas Harbach v Nemčiji. Tukaj in na drugih območjih Nemčije je z lastnimi očmi videl svet koncentracijskih taborišč. Spopadov se ni udeležil, a grozote, ki jih je videl v taboriščih, so odločilno vplivale na njegovo življenje

in ustvarjanje. (povzeto po Hafner b. l.) Kocbek je drugo svetovno vojno preživel med partizani. Leta 1941 se je kot predstavnik krščanskih socialistov udeležil ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Med vojno, pa tudi nekaj časa po njej je opravljal visoke politične funkcije v novi oblasti (Zadravec 1999: 152, 267). Na koncu štiridesetih let se zanj začnejo leta razočaranja in etičnega nemira zaradi soočenja s številnimi grozotami in samovoljnimi dejanji partizanske vojske. Kot poskus etičnega očiščevanja je leta 1951 izdal zbirko novel *Strah in pogum*, v kateri obravnava eksistencialna in ontološka vprašanja, vcepljena v takrat zelo občutljivo snov partizanstva in narodnoosvobodilne vojne (likvidacija političnih nasprotnikov, ovajanje med partizani, izdajstvo itd.).

V letih totalitarne diktature sta oba pesnika doživela izolacijo na področju kulturnega in javnega življenja. Pilinszky je po vojni pripadal krogu katoliških in meščanskih revij (*Újhold, Válasz, Vigilia, Magyarok*), ki jih je uradna politika imela za reakcionarne. Leta 1949, na začetku diktature, so večino teh revij ukinili. Tako je tudi Pilinszky postal nezaželen oseba na področju kulture. Do leta 1956 ni smel objavljati, njegova druga pesniška zbirka je izšla šele leta 1959,¹ a vse do konca šestdesetih let se je le zelo redko pojavil pred literarno javnostjo. Kocbeka so leta 1952 prisilno upokojili, kar je bil rezultat spora okoli že omenjene knjige *Strah in pogum*. Zanj se je začelo desetletje popolne izrinjenosti iz političnega, javnega in kulturnega življenja, desetletje prisilnega molka. Na začetku šestdesetih let je lahko začel znova objavljati, a je bil do konca življenja nadzorovan. (povzeto po Hafner b. l. in Várkonyi 2012: 4–5)

Poleg usodnih življenjskih dogodkov je bil za mišljenje in ustvarjanje obeh pesnikov odločilen vpliv krščanskih eksistencialistov, pa tudi drugih mislecev. Med najpomembnej-

¹ Njegovo prvo pesniško zbirko je leta 1946 izdala katoliška založba Szent István Társulat.

šimi vplivi moramo omeniti Sörena Kierkegaarda, Martina Heideggra, Karla Jaspersa, Jeana-Paula Sartra, Alberta Camusa, Gabriela Marcela, Romana Guardinija, Emmanuela Mounierja in Simone Weil, pa tudi Dostojevskega.

Vse te izkušnje – izrazito katoliško ozadje, osebno doživetje vojnih grozot in totalitarizma, izolacija, nadzorovanje ter vplivi različnih mislecev, literatov – so odločilno vplivale na poezijo obeh avtorjev, na poezijo, polno eksistencialnih nemirov, tesnob, trpljenja, negotovosti, polno podob kaotičnega, absurdnega, sovražnega sveta, polno občutkov brezsmiselnosti in absurdnosti biti. Eden od pomembnih aspektov te poezije je vloga Boga na tem absurdnem svetu oziroma odnos lirskega subjekta do Boga.

ODNOS DO BOGA V POEZIJI JÁNOSA PILINSZKEGA

V prvi zbirki Jánosa Pilinszkega *Trapéz és korlát* (Trapez in bradlja, 1946) prevladuje Božja odsotnost. Bog je oddaljen, molči, se skriva. Božja odsotnost in nemožnost komuniciranja z Bogom sta prvotna vzroka trpljenja in samote lirskega subjekta. Simboli Božje odsotnosti so v tej fazi na primer zapuščeno nebo, gluho nebo in nebesni nič: »med gluhimi nebesi jaz, osirotela pošast« (*Éjféli fürdés* – Polnočno kopanje); »pena nebesnega nič se igra z menoj in me vrže nazaj« (*Tilos csillagon* – Na prepovedani zvezdi).

Ta oddaljeni, molčeči Bog je do lirskega subjekta ravnodušen, odklonilen ali celo zloben, neizprosni. Lirski subjekt v pesmi *Stigma* začuti Božji klic, se odzove Božjemu klicu, se odpove vsemu posvetnemu in stopi na pot do Boga. Ta pot je polna trpljenja, Božji klic ga peče kot stigma, kot za vedno odprta rana in na koncu poti ga čaka le razočaranje. Bog je do lirskega subjekta odklonilen, ravnodušen: »nemo stoji pred teboj on, za katerega si zapustil vse, šel si v izgnanstvo [...], le gleda, ne da bi te prepoznal.«

Zloben, hudoben Bog v pesmi *Halak a hálóban* (Ribe v mreži) na koncu požre ljudi. Namesto večne blaženosti človeka čaka uničenje. Svetopisemski motiv ribiča ljudi se v pesmi

pojavlja z nasprotnim predznakom: ta ribič ni rešitelj, ampak zver, ki požre človeka: »premetavamo se v velikanski mreži in opolnoči morda pridemo na mizo mogočnega ribiča.«

Odsotnost, molčanje Boga v nekaterih pesmih daje obupanemu lirskemu subjektu vtis, da Boga ni, da Bog ne obstaja: »nikogar ni, ki bi mi pomagal, nobeno trpljenje me ne reši, noben Bog me ne varuje« (*Téli ég alatt* – Pod zimskim nebom).

Kljub vsemu temu pa lirski subjekt še vedno hrepeni po stiku z Bogom, vendar je komunikacija negotova ali sploh ni mogoča. V pesmi *Panasz* (Pritožba) sprašuje lirski subjekt Boga: »aliliš mojo nemost? [...] ali me boš kdaj izkopal iz večnega molčanja, izpod svojih tujih nebes? [...] Ali te doseže moja pritožba? [...] Ali te zaman oblegam? [...] Ali se lahko zanašam nate? [...] Tako zelo hrepenim po tvoji bližini.«

V drugi zbirki Pilinszkega *Harmadnapon* (Tretji dan, 1959) se kaže premik v odnosu lirskega subjekta do Boga. V uvodni pesmi z naslovom *Parafrázis* (Parafraza) lirski subjekt prostovoljno žrtvuje sebe množici, kot hrano zanjo, in s tem daje smisel svojemu trpljenju. Lahko rečemo, da se lirski subjekt postavlja v Kristusovo pozicijo: »Kot hrana vseh [...] dajem sebe, kot živo hrano, svetu. [...] sem živa hrana«. Že iz naslova zbirke in iz omenjene uvodne pesmi se vidi, da namesto Boga Očeta, po katerem je hrepenel lirski subjekt prve zbirke, prihaja v ospredje v drugi zbirki Bog Sin, Kristus. Cikel *Egy KZ-láger falára* (Na zid kaceta) potegne vzporednico med Kristusovim trpljenjem in trpljenjem jetnikov koncentracijskih taborišč. Kot primer lahko omenimo naslov pesmi *Ravensbrücki passió* (Pasijon Ravensbrück) ali zaključni vrstici pesmi *Harmadnapon* (Tretji dan) o smrti jetnika taborišča Ravensbrück: »Tretji dan je premagal smrt. Et resurrexit tertia die.«

Tretja in obenem končna faza glede subjektovega odnosa do Boga se začne s tretjo zbirko Pilinszkega *Nagyvárosi ikonok* (Velemestne ikone, 1970) in traja vse do pesnikove smrti. V tej fazi se lirski subjekt vrne k Bogu Očetu, v sredini znova stoji Bog Oče. Na to fazo sta imeli odločilni vpliv Kierkegaardova teza o religioznem stadiju in recepcija Simone Weil. Po

Kierkegaardu se človek v religioznem stadiju zaveda, da je zunanji svet za človeka brezsmiseln, nedoumljiv, edino Bog lahko postavi pogoje resnice. Zaveda se, da obstaja neka višja perspektiva, s katere svet in človekovo trpljenje na tem svetu nista več brezsmiselna. In to je perspektiva Boga (Kálec-Simon 2014: 82–90). Komunikacija z Bogom se subjektu ne zdi mogoča, ker je človekova perspektiva omejena. Zato je treba upoštevati Božjo perspektivo, imeti Božjo voljo za primarno in prenašati trpljenje ponižno in z vdanostjo. To se sklada s trditvijo Simone Weil, po kateri je trpljenje pravzaprav Božja previdnost in edina pot do Boga (Weil 1983: 56). Tako se lahko lirski subjekt sooča z absurdnostjo sveta, v tej tretji fazi postaneta trpljenje in beda smisel in cilj subjektove biti, in to pomeni za subjekta novo možnost vzpostavljanja izgubljene-ga stika z Bogom. Tako beremo v pesmi *Címerem* (Moj grb): »Žebelj in olje bi lahko bila moj grb.« Žebelj in olje kot simbola Kristusovega trpljenja in trpljenja lirskega subjekta.

ODNOS DO BOGA V POEZIJI EDVARDA KOČBEKA

V Kočbekovem ustvarjanju je pomenila izrazito zarezo druga svetovna vojna. V poeziji, ki je nastala v času vojne, se že kaže ta metafizični premik, ki ostro loči Kočbekovo predvojno pesništvo harmoničnega sveta in življenja od njegove povojne lirike eksistencialnih stisk, nemirov in dilem. Ta premik velja tudi za odnos lirskega subjekta do Boga.

V harmoničnem, idiličnem svetu, upodobljenem v Kočbekovi prvi zbirki *Zemlja* iz leta 1934, obstajajo vsa bitja, vsi elementi veselja v tesnem, neposrednem sobivanju z Bogom, s Stvarnikom. To razumevanje odnosa do Boga ima svoje korenine v tradicionalni krščanski metafiziki, ki poudarja ljubeč, milosten odnos med stvaritvijo in Stvarnikom (Kovačič-Peršin 2001: 319). To harmonijo, ta milosten odnos lahko ponazarja citat iz pesmi *Moje jutro*: »Velika navzočnost [...] napolnjuje svet, blizu in daleč, [...] ne morem se vzdigniti, / ne morem se odtrgati, obstati moram in / čakati, sad med sadovi. Nikdo mi več / ničesar ne more prinesiti in dodati. /

Mirnost me zadoščeno prepaja, / vem, podarjen sem same-mu sebi, / zapiram oči, o žlahtnost bivanja.« Bog je torej na svetu prisoten, napolnjuje in prepaja ga vse na svetu. Lirski subjekt vidi sebe kot Božjo stvaritev, enega od Božjih sadov. Ta ljubeč, harmoničen odnos med lirskim subjektom in Bogom je razviden tudi iz pesmi *Velika hvalnica*: »Za njim hitim, kakor kozlič za pastirjem, kakor senca za telesom, kakor dra-ga / za ljubim in sem tiho ob njem kakor cvet v visoki travi. / [...] / Kdo je še, ki nima časa za veliko ljubezen?«

V Kocbekovi partizanski in povojni liriki je opazen premik na področju subjektovega odnosa do Boga. Ta odmik od po-dobe Boga tradicionalne religioznosti se kaže že v Kocbekovi drugi zbirki *Groza* iz leta 1963. V motu zbirke beremo vrstici »duh mi je pošast, / ujeta v starem Bogu«. Izraz »stari Bog« nam daje vtis, da Bog harmoničnega, urejenega sveta, upodo-bljen v zbirki *Zemlja*, v svoji nekdanji podobi ne obstaja več. Spremenjena podoba Boga in spreminjajoč se odnos lirskega subjekta do Boga prideta do izraza v pesmi *Vesela žalost* iz Kocbekove tretje zbirke *Poročilo* (1969): »Nisem, kar sem, mu govorim, / niti jaz nisem, mi odgovarja Bog, / oba sva v času odtujena sebi [...] Skrivno veselje me obhaja, ne upam / si priznati, tu ne vladajo postave, / tu se poigrava pomenljivo naključje.« Lirski subjekt komunicira z Bogom, tudi Bog mu odgovarja. Torej je možnost komuniciranja še dana, vendar se pozicija Boga že spreminja, postal je odtujen, začenja se od-daljevati od lirskega subjekta, od sveta. Bog prizna lirskemu subjektu, da se odnos med njima spreminja. Bog se umakne iz sveta, namesto transcendentne urejevalne moči vse bolj pre-vlادuje naključje in nepredvidljivost.

Ta spremenjena pozicija Boga se stopnjuje vse do stanja popolne Božje odsotnosti. V pesmi *Ni več gospodarja* iz zbirke *Žerjavica* (1977) je upodobljen svet v popolni Božji odsotnosti. Ko se Bog umakne iz sveta, se začne novo obdobje človeštva, obdobje propada in brezkončnega kaosa. Lirski subjekt zani-ka obstoj Boga, neobstoj Boga je zanj gotovost: »Res je, ni več gospodarja [...] vem: Nimamo več gospodarja.«

Bog se je torej umaknil iz sveta, morda ga celo ni več. A v Božji odsotnosti lirski subjekt še vedno hrepeni po nečem višjem, išče kakšno oporo, zato se obrne k starim poganskim navadam kot na primer v pesmi *Spreminjanje* iz zbirke *Žerjavica*: »Ni druge pomoči, ostala so nam / stara poganska slavja. Drget / po vsej polti, telesa postajajo / topla, domotožje nas živalsko / približuje drugega drugemu«; ali v pesmi *Bogata revnost* iz zbirke *Nevesta v črnem* (1977): »Do kraja smo obubožali. / Nič drugega nimamo več, / ostala so nam stara slavja, / poganska, divja, slečena, / ko zavrisneš od norosti / iz vsega samega sebe / da preluknjaš strop neba.« Stare poganske navade in domotožje lahko razumemo kot simbole Božje odsotnosti. Domotožje je izraz subjektovega hrepenenja po starem svetovnem redu, po starem odnosu do Boga. Izgubljeni stik z Bogom postane tukaj vzrok subjektovega trpljenja in samote. A je vrnitev k starim poganskim navadam le samoprevara, v resnici lirski subjekt hrepeni po izgubljenem stiku z Bogom: to je vrisk, ki preluknja strop neba. To hrepenenje pride do izraza v pesmi *Globoko zgoraj* iz zbirke *Nevesta v črnem*: »Še vedno nisem v posesti merila za / verodostojnost samega sebe in sveta. / Še vedno iščem temeljnost začetka, / nekaj, kar mi v prasmislu ustreza, / in kar ne govori, ampak blago zveni. / Moje koprnenje je večje od vsega.«

V odsotnosti Boga vidi Peter Kovačič-Peršin popolno subjektivizacijo sekulariziranega vernika, kar je nujen pogoj za zmagoslavje človekove svobode. Avtonomnost človeka je rezultat odsotnosti Boga, kar pomeni hkrati »krščansko uza-vestitev eksistence«. Z umikom transcendence iz človekovega sveta postane subjekt avtonomen, »ne potrebuje več Božjega varstva pri svojem bivanju in uresničevanju«. Odsotni Stvarnik prepušča ustvarjeni svet avtonomnemu človeku, ki postane s tem svobodni urejevalec svojega življenja. Preko sodobnega, avtonomnega človeka ostane dejaven Božji »stvariteljski načrt« tudi v Božji odsotnosti. (povzeto po Kovačič-Peršin 2001: 323) To spoznanje lirskega subjekta pona-zarja odlomek iz pesmi *Molitev* iz zbirke *Žerjavica*: »Tvoja odsotnost [je] postala človeku poslednje / in najsilnejše, česar se

moremo najčvrsteje okleniti [...] si mi v neskončni odsotnosti postal navzoč [...] vem, da si mi prav v odsotnosti / najbližji in da me prav v njej ne smeš zapustiti. [...] Tvoja odsotnost mi hipoma postaja najvišja in najlepša resnica / o Tebi, kajti umaknil si se iz sveta, da napraviš mesto človekovi svobodi, / in glej, šele zdaj doumevam spoznanja, da na ta način postajamo Tvoji svobodni / soustvarjalci.« Lirski subjekt znova najde izgubljeni stik z odsotnim Bogom. Poslanstvo kot soustvarjalec Boga, kot nadaljevalec in izvršitelj Božjega načrta daje novo razumevanje in nov smisel subjektovi biti.

SKLEP

Na podlagi obravnavanih pesmi lahko sklepamo, da od Božje odsotnosti, celo od zanikanja Božjega obstoja, od trpljenja, od občutka tesnobe in negotovosti, ki jih lirskega subjektu povzroča nenavzočnost Boga, prideta oba pesnika na raven, na kateri to trpljenje in absurdnost biti dobita nov smisel. To spoznanje je v poeziji Pilinszkega Kierkegaardov religiozni stadij, upoštevanje Božje perspektive, ponižnost in brezpogojna vdanost Bogu, Božji volji. Kocbekov lirski subjekt pa najde nov smisel svoje biti v poslanstvu kot svobodni urejevalec svojega življenja v Božji odsotnosti, kot soustvarjalec Boga, kot nadaljevalec stvariteljskega načrta.

LITERATURA

HAFNER, Zoltán, b. l. : Pilinszky János életrajz. Digitális Irodalmi Akadémia, <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/pilinszky-janos#eletrajz>

KÁLECZ-SIMON, Orsolya, 2014: *Egzisztencialista líra a közép-európai régióban: Pilinszky János és Slavko Mihalić költészetének komparatív elemzése*. Budapest: ELTE. Doktorska disertacija.

KOCBEK, Edvard, 1977: *Zbrane pesmi 1–2*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- KOVAČIČ-PERŠIN, Peter, 2001: Preoblikovanje metafizične strukture v Kocbekovi liriki. *Apokalipsa* 8/44–47, 314–332.
- PILINSZKY, János, 2015: *Összes versei*. Budapest: Magvető.
- VÁRKONYI, Alma, 2012: *Edvard Kocbek kot ekszistencialistični pesnik*. Budapest: ELTE. Diplomaska naloga.
- WEIL, Simone, 1983: *Ami személyes és ami szent*. Budapest: Vigilia.
- ZADRAVEC, Franc, 1999: *Slovenska književnost 2. Moderna, ekspresionizem in socialni realizem*. Ljubljana: DZS.

Recepcija sodobne slovenske književnosti v luči prevodov

GERGELY BAKONYI

*Filozofska fakulteta Univerze Loránda Eötvösa, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, gergelybakonyi@yahoo.com*

Sodobni stiki med slovensko in madžarsko književnostjo v luči prevodov kažejo čudno podobo, zlasti če pregledamo besedila zadnjih desetih let. Prevodi, ki nastajajo na tržni osnovi, nudijo dokaj kaotičen vpogled v sodobno slovensko književnost. V madžarskem jeziku je bolje predstavljen le opus Draga Jančarja, med problemi, s katerimi se prevajalci soočajo, pa je tudi hiperprodukcija slovenskih leposlovnih knjig.

A kortárs szlovén és magyar irodalmi kapcsolatok a műfordítások tükrében különös képet festenek, az elmúlt tíz év szövegeit tekintve kiváltképp. A piaci alapokon létrejövő fordítások kissé kaotikus képet festenek napjaink szlovén irodalmáról. Életművek tekintetében talán csak Drago Jančar opusával számolhatunk, miközben a fordítóknak a hiperprodukciónak jelenségével kell szembenéznük.

Ključne besede: literarni stiki, prevajanje, Drago Jančar, hiperprodukcija

Kulcsszavak: irodalmi kapcsolatok, műfordítás, Drago Jančar, hiperprodukción

Leta 2006, ko so na Univerzi Loránda Eötvösa v Budimpešti odprli slovenistiko kot samostojno študijsko smer, sem bil med prvimi študenti, ki so se odločili za ta študij. Že na začetku smo dobili možnost prevajanja leposlovja in lotil sem se odlomka iz drame Milana Jesiha (*Grenki sadeži pravice*, Pavičić 2010: 158–169), kar je takrat zame pomenilo precej globoko vodo. Na svoji koži sem doživel, da ima prevajanje kot pravičci podrejen pojem včasih res grenke sadeže.

Do katerih spoznanj o sodobni slovenski književnosti sem torej v zadnjih desetih letih prišel s pomočjo prevodov? Predvsem do tega, da stiki med slovensko in madžarsko književnostjo niso močni. Če jih primerjam s stiki med madžarsko in

drugimi slovanskimi književnostmi, lahko vidim, da na Madžarskem veliko več pozornosti posvečamo na primer češki, srbski, poljski in seveda ruski literaturi. To ne pomeni samo števila prevodov, ampak tudi druga področja literarnega življenja, kot so prireditve, priredbe, raziskave ipd. Res je tudi, da je trg za slovensko leposlovje pri nas precej majhen. Lahko torej ugotovim, da so naši stiki šibki. Tega izraza se ne smemo bati! Kot je zapisal Péter Csermely v svoji imenitni razpravi z naslovom *Weak links* (Šibki stiki), ravno ti šibki stiki vzdržujejo kompleksna omrežja (Csermely 2006: 103). Avtor, ki izhaja s področja biokemije, svojo tezo dokazuje na širši ravni, poleg biokemije tudi na področju fizike, matematike ter celo sociologije in jezikoslovja. Da omenim le kratek primer: med drugim se ukvarja tudi s Shakespearovimi dramami. Trdi, da imajo stranski liki v svetu umetniškega dela nenadomestljivo vlogo, saj ravno ti povezujejo različne scene (Csermely 2006: 224–225). To vlogo primerja na primer z delovanjem beljakovin. Zdi se mi torej, da so slovensko-madžarski literarni stiki izredno pomembni glede na kompleksno omrežje, ki ga imenujemo vzhodnoevropska književnost. Poleg teorije Pétra Csermelya bi rad dodal še termin Istvána Lukácsa (Lukács 2006: 129–137), in sicer koeksistenčni stik: madžarska in slovenska književnost sta v koeksistenčnih stikih, saj med njima ni jezikovnega in etnogenetičnega sorodstva, literarnih dialogov pa ali ni bilo ali so bili le zelo redki. Avtor na isti način opredeljuje hrvaško-madžarski literarne stike kot konfrontativne, slovensko-hrvaške pa kot korelativne. Res je tudi, da je treba v tem modelu omeniti vlogo prekmurskega jezika, ki je imel do preloma iz 19. v 20. stoletje položaj regionalnega knjižnega jezika in je tako posredoval med kulturama – vanj so prevedene pomembne pesmi madžarskega literarnega kanona (npr. Vörösmartyjeve in Aranyeve), izšli so učbeniki, antologije, koledarji ipd. Nedvomno je eden izmed najbolj pomembnih prevajalskih dosežkov Aranyev *Toldi*, ki ga je prevedel János Kardos (Arany 1921).

Žal mi predpisani obseg tega zapisa ne omogoča celovitejšega povzemanja zgodovine prevodov prejšnjih obdobij,

rad pa bi omenil prevajalsko delavnost Avgusta Pavla, Sándorja Weöresa in Dezsőja Tandorija, ki so v veliki meri povečali število kvalitetnih prevodov slovenskih leposlovnih besedil, saj so med drugim prevedli ključna besedila Franceta Prešerna in Ivana Cankarja. V prevajalskem procesu so upoštevali izvirnike in hkrati skušali reproducirati asociacijsko bazo, kakršno ima izvirnik. Po tej logiki so ravno retorične figure sredstvo, »s katerim lahko ugotavljamo, kako avtorji oblikujejo svoj jezikovni slog in katere stalne obrazce lahko uporabimo za njegovo sistematično raziskovanje« (Kos 2001: 130). Cilj umetnostnega jezika je torej ustvarjanje fiktivnega sveta s pomočjo značilnih nenavadnih besednih zvez, kot so na primer metafore, metonimije, sinekdohe, besedne igre ali ekspresivnosti (Zorko 2002: 347). V procesu prevajanja značaj prevajalca postaja dvojen: na eni strani je interpret, na drugi strani konkurent pesnika (Paternu 2001: 13).

Če se zdaj vrnemo v sodobnost, se moramo odločiti, kako razumemo sodobno književnost. Vendar si glede tega strokovnjaki niso enotni niti na Madžarskem niti v Sloveniji, sodobna književnost temelji na dosežkih postmodernizma, v literaturi prevladuje mnogobarvnost, fragmentarnost, asociativnost in velika svoboda glede tematike, oblike in glasu lirskega subjekta ali pripovedovalca. Vprašanje je, ali lahko svoje obdobje še vedno imenujemo postmodernizem, neorealizem ali transrealizem (Zupan Sosič 2010: 422).

Po mojem mnenju lahko kot prelom obravnavamo leto 1990, saj ta letnica pomeni tudi prelom v zgodovini slovensko-madžarskih literarnih stikov. S padcem komunizma je bilo konec centralizirane kulturne politike in trg je začel v veliki meri odločati tudi o tem, kateri slovenski avtorji bodo predstavljeni madžarskim bralcem. Če prevode pogledamo s tega zornega kota, vidimo, da so na Madžarskem slovenski avtorji prisotni v zelo skromnem številu. Zahvaljujoč prevajalski aktivnosti Orsolye oziroma – za Slovence – Urške Gállos lahko v madžarščini beremo romane Draga Jančarja, vendar je verjetno samo on deležen tolikšne pozornosti. Prevod romana *To noč sem jo videl* (Ma éjjel láttam őt) je prav-

kar izšel, pet njegovih prejšnjih knjig je prevajalka prevedla kmalu po njihovem izidu v Sloveniji. Seznam ostalih piscev z več prevedenimi knjigami je kratek: poleg Kajetana Koviča lahko v madžarskem prevodu preberemo še nekaj knjig Ferija Lainščka, Dušana Šarotarja, Andreja Blatnika in Aleša Debeljaka. Položaj dobro povzame mnenje urednika neke založbe: na Madžarskem trgu je preveč tvegano predstaviti nove slovenske avtorje. S tem pa je zelo težko izstopiti iz začaranega kroga, saj če slovenskih avtorjev ne poznamo preko prevodov, kako se odločiti, katere bi bilo vredno izdati? Tako manjka po mojem mnenju tudi sledenje delom v Sloveniji najbolj priljubljenih avtorjev, nagrajencev, ki pišejo o problemih, ki prav gotovo zanimajo madžarske bralce. Romani Gorana Vojnovića (npr.: *Čefurji raus!*, *Jugoslavija, moja dežela*, *Figa*) ali Petra Rezmana (npr.: *Zahod jame*, *Tekoči trak*), ki se ukvarjajo s priseljenstvom, z nezaposlenostjo in s podobnimi družbenimi vprašanji, obravnavajo probleme, o katerih se v širši javnosti govori tudi pri nas. Res je, da je nekatere izmed teh besedil zaradi njihove jezikovne zapletenosti težko prevesti, lahko tudi trdimo, da je to celo nemogoče. Razlika med pogovornim in knjižnim jezikom v madžarščini ni tako velika kot v slovenščini, elemente drugih južnoslovanskih jezikov pa bi bilo težko ustrezno prevesti, vendar – po mojem mnenju – po drugi strani zelo veliko izgubljamo.

Poleg romanov imajo seveda pomembno vlogo tudi različne antologije in revije, ki podajajo kratek pregled, neko vrsto izbora. Eden najpomembnejših dosežkov v zadnjih letih je izid *Antologije slovenske književnosti* v štirih zvezkih v izdaji naše katedre. Zadnji zvezek te antologije (Pavičič 2010) obsega z besedili Boris A. Novaka, Mojce Kumerdej in Primoža Čučnika tudi sodobno književnost. Poleg antologij se včasih pojavljajo prevodi sodobne slovenske književnosti v tradicionalnih revijah, letos je na primer v reviji *Tiszatáj* izšlo 40 pesmi v uredništvu že omenjenega Primoža Čučnika. Čučnik je v uvodu zapisal (Čučnik 2016: 16):

»Kaj reči o izboru iz mlajše slovenske poezije, ki se ni oziral na kakšne kanone? Znotraj tega narativnega modela poezije – ki je v »generaciji«, o kateri je tukaj govora, nedvomno prevladujoč, prav tako kot je bil že v generaciji prej in je značilen tudi za mlajše avtorje – pa sem iskal tudi nekakšen odmik od modela ali vsaj nakazano razumevanje, da je za poezijo vendarle bistveno to, da se dogaja v jeziku (poleg tega, da nekaj izpoveduje), da je zavezana njegovi slengovski idiomatiki in pogosto pomenski nedoločljivosti, da je zavezana zakonom neenoznačnosti, ki ji zagotavljajo programsko odprtost in možnost večpomenskosti. In zavrta možnost ene same interpretacije. To je tisto nekaj, kar lirčno, pa tudi malo manj lirčno poezijo, ohranja v njenem posebnem položaju zdrsljivega prenašalca pomena, ki se mora zavedati jezikovne nemožnosti (nedorečenosti) in je hkrati občutljiv na prelome, zdrse in neenoznačnosti. Včasih pripravljen tudi popustiti pomenu zvoka pred pomenom smisla in podobno.«

Poleg tradicionalnih oblik izhajanja literarnih prevodov v tiskanih oblikah narašča pomen njihovega objavljanja v spletnem svetu. Že omenjene revije imajo tudi online izdajo, prav tako obstajajo spletne strani, ki zbirajo nove prevode, kot na primer *litera.hu* ali *szlavitextus.blog.hu*. Glede prevajanja sodobnega slovenskega leposlovja bi rad opozoril na možnosti, ki jih imajo študenti, saj lahko na Fakulteti Loránda Eötvösa v študentski antologiji *Pofon* (Udar) ali v okviru projekta *Svetovni dnevi slovenskega jezika* redno objavljajo svoje prevode in s tem začnejo svojo pot h kvalitetnim prevodom. To zadnje dejstvo je po mojem mnenju pomembno zato, ker potrebuje prevajalec sodobne slovenske književnosti čim več izkušenj glede tega, kaj naj prevaja. Kot je Aljoša Harlamov opozoril v svojem eseju (Harlamov 2013), izide v Sloveniji vsako leto okoli sto izvirnih slovenskih romanov, kar lahko mirne duše imenujemo za hiperprodukcijo. To lahko rečemo tudi za celoten slovenski knjižni trg, saj je na primer leta 2011, ko je bila Ljubljana Unescova prestolnica knjige, izšlo več kot 5800 prvencev (Grilc 2016: 36).

Če torej poskušam kratko povzeti, kaj je mogoče videti v luči prevodov sodobne slovenske književnosti: trdimo lahko, da imamo v madžarščini le fragmente, razen Jančarja komaj najdemo večji del opusa kakšnega avtorja, nekateri v Sloveniji že obravnavani problemi madžarskim bralcem ostanejo skriti

in porodi se vprašanje, ali je slovenska književnost – tako kot v večjem delu druge polovice 20. stoletja – pred madžarsko?

Mislim, da bi bilo zelo koristno, če bi v naslednjih letih na področju prevajanja sodobne slovenske literature odpravili popolno odsotnost neke vrste organiziranosti, ki zadeva izbiranje prevodnih del in njihovo objavljajanje, prav tako pa tudi močno primanjkuje kratkih zapisov – recenzij, poročil itd. Po drugi strani pri izbiranju besedil ne smemo povsem zanemariti prejšnjih književnih obdobj (omenil bi npr. pesmi Edvarda Kocbeka v prevodih Alme Várkonyi), saj zaradi pomembne vloge medbesedilnosti širijo naše obzorje. Ker so se prevodi, ki sem jih imel v rokah, rodili na temeljih različnih pogledov na prevajanje, bi rad dodal še principe, ki jih v svoji monografiji *Vrvohodska umetnost prevajanja* našteva Štefan Vevar (Vever 2013: 116), in sicer: princip diferencirane ohranitve semantične kategorije, princip neprepoznavnosti prevoda na sebi, princip ohranitve literarnosti, princip ohranitve estetsko-slogovne kategorije, princip ekonomičnosti, princip razumljivosti, princip konvencionalnosti, princip dedukcije in princip pragmatične relativizacije.

Svoj prispevek bi želel zaključiti z upanjem, da bodo naslednja leta prinesla madžarskim bralcem čim več kvalitetnih prevodov slovenskih literarnih del, ki si nedvomno zaslužijo vso pozornost.

LITERATURA

- ARANY, János, 1921: *Toldi – Versusko pripovedávanye. Na vend jezik obrnyeno po Kardos János.* Budimpešta: Hornyánszky V.
- CSERMELY, Péter, 2006: *Weak links.* Heidelberg: Springer Verlag.
- ČUČNIK, Primož, 2016: Az idő csillagzatai. *Tiszatáj* 70/1, 16–17.

- GRILC, Uroš, 2016: Spletni knjižni portali, vrednotenje založniške produkcije in knjižna kultura. *Knjižnica* 60/2-3, 35-52.
- HARLAMOV, Aljoša, 2013: *Esej o nominirancih za kresnika 2009*. <https://aljosaharlamov.wordpress.com/2013/01/11/esej-o-nominirancih-za-kresnika-2009/>
- KOS, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- LUKÁCS, István, 2006: *Paralele – Slovensko-madžarska literarna srečanja*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- PATERNU, Boris, 2001: Vprašanje Prešernovega jezika. *Prevajanje Prešerna, prevajanje pravljic*. Ur. OŽBOT, Martina. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 13-18.
- PAVIČIĆ, Mladen (ured.), 2010: *Szlovén irodalmi antológia IV*. Budimpešta: Balassi Kiadó.
- VEVAR, Štefan, 2013: *Vrvohodska umetnost prevajanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZORKO, Zinka, 2002: Slovenska narečna književnost med Rabo in Muro. IV. *Dialektológiai Szimpozion : Szombathely, 2001. augusztus 23-25*. Ur. SZABÓ, Géza. Szombathely: BDF, Nyelvészeti Tanszék, 347-354.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2010: Transrealizem – nova literarna smer slovenskega romana?. *Sodobna slovenska književnost – Obdobja* 29. Ur. ZUPAN SOSIČ, Alojzija. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Pretekli časi v Martjanski pesmarici

ELŐD DUDÁS

*Filozofska fakulteta Univerze Loránd Eötvös, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, dudaselod@gmail.com*

Prispevek se osredotoča na predstavitev preteklih časov v najstarejši rokopisni pesmarici prekmurskega slovstva, tj. Martjanski pesmarici. Kratkemu uvodu o sami pesmarici in njenih najpomembnejših raziskovalcih sledi predstavitev posameznih nesestavljenih (aorist, imperfekt) in sestavljenih preteklih časov (preteklik, predpreteklik). Vsi pretekli časi so predstavljeni s konkretnimi primeri iz pesmarice. Drugi del prispevka se ukvarja z izvorom teh preteklih časov v pesmarici. Verjetno gre za vpliv srednjeveških čakavskih zbornikov, ki vsebujejo mešana čakavsko-kajkavska besedila, v katerih sta aorist in imperfekt lepo ohranjena.

A tanulmány a muravidéki szlovén irodalom legrégebbi kéziratos énekeskönyvének, a Martyánczi-énekeskönyvnek a múlt időit mutatja be. Az énekeskönyvről és annak legfontosabb kutatóiról szóló rövid bevezetést az egyes múlt idők – egyszerű (aoriztosz, imperfectum) és összetett (perfectum, plusquamperfectum) – bemutatása követi, amelyet az énekeskönyvből vett példák illusztrálnak. A tanulmány második része az énekeskönyv múlt időinek lehetséges forrásaival foglalkozik. Feltehetően a középkori ça-horvát kódexek hatásáról van szó, amelyek kevert ça-kaj-horvát szövegei megőrizték az aoriztoszt és az imperfectumot is.

Ključne besede: Martjanska pesmarica, pretekli časi, knjižna prekmurščina, knjižna kajkavščina, srednjeveški zborniki

Kulcsszavak: Martyánczi-énekeskönyv, múlt idők, muravidéki szlovén irodalmi nyelv, kaj-horvát irodalmi nyelv, középkori kódexek

0 UVOD

Z Martjansko pesmarico sem se začel ukvarjati leta 2009. Takrat sem zbiral madžarske izposojenke in kalke iz pesmarice, ki sem jih pozneje predstavil v svoji diplomski nalogi. Že takrat sem opazil izjemno bogastvo preteklih časov v pesmarici, saj sta poleg preteklika in predpreteklika prisotna tudi aorist in imperfekt, ki ju v drugih delih prekmurskega slovstva ne

najdemo. Prav tako ju ni v drugih rokopisnih pesmaricah, ki so nastale po Martjanski pesmarici. V bogatem izročilu knjižne prekmurščine je torej Martjanska pesmarica edino delo, v katerem sta izpričana aorist in imperfekt. V tem prispevku predstavljam posamezne pretekle čase Martjanske pesmarice s konkretnimi primeri. Poleg tega skušam tudi odgovoriti na doslej odprti vprašanja, od kod sta lahko aorist in imperfekt prešla v pesmarico in kakšno vlogo je pri tem imel kajkavski knjižni jezik.

1 MARTJANSKA PESMARICA

Martjanska pesmarica ima pomembno vlogo v zgodovinskem razvoju prekmurskega knjižnega jezika, saj velja za najstarejšo rokopisno pesmarico. Njen glavni raziskovalec in tudi urednik njene znanstvenokritične izdaje (MP) je bil Vilko Novak (1997). Poleg njega so se s pesmarico ukvarjali tudi Franjo Fancev (1935, 1939), Olga Šojat (1973), Imre Bori (1973) in István Lukács (2003, 2005). Raziskovalci jezika Martjanske pesmarice se doslej niso lotili podrobnejše analize preteklih časov pesmarice. Vilko Novak tako piše o zanimivosti preteklih časov v svoji obsežni uvodni razpravi znanstvenokritične izdaje:

»Najbolj tuje pa delujejo v kajkavsko-prekmurskem besedilu številne imperfektove in aoristove oblike, ki dokazujejo ne le zelo arhaični značaj besedil, marveč tudi njih nastanek v nekajkavskem okolju. Žive pa so v 17. stoletju še v kajkavskih knjigah.« (Novak 1997: 54)

Martjanska pesmarica je sestavljena iz petih različnih delov, ki so tudi po starosti različni. Najstarejši del pesmarice je peti del, ki je nastal proti koncu 16. stoletja in vsebuje najbolj zanimivo besedilo pesmarice, tj. *...Csákovom Turni....* Tudi četrti del pesmarice je iz 16. stoletja. Prvi trije deli pa so verjetno nastali v 17. stoletju. Prvi del pesmarice vsebuje adventne in božične pesmi, drugi postne in velikonočne, tretji pa binkoštné. V četrtem delu pesmarice najdemo različne nabožne pesmi, nedokončano daljšo pesnitev o Mariji Magdaleni in prevod madžarske *Cantio de Rakoczio*.

2 PRETEKLI ČASI V MARTJANSKI PESMARICI

Vse oblike preteklih časov se pojavljajo v vseh petih delih pesmarice, ki jih želim predstaviti s pomočjo konkretnih primerov.

Praslovanščina je imela bogat sistem preteklih časov, ki ga je delno poznala iz praindoevropsčine, v kateri sta bila prisotna preteklik in aorist (Ivšić 1970: 230; Meier-Brügger 2003: 165). Imperfekt velja za praslovansko inovacijo (H. Tóth 1999: 128). Pretekle čase uvrščamo v dve skupini, in sicer v nesestavljene (aorist, imperfekt) in sestavljene pretekle čase (preteklik, predpreteklik).

2.1 Nesestavljeni pretekli časi

2.1.1 Aorist

Aorist označuje samostojno preteklo dejanje, potek dogajanja in končano dejanje. Praslovanščina je imela tri oblike aorista: krepki, sigmatični in razširjeni aorist (Ivšić 1970: 263). Zadnji velja za najmlajšega, saj se v večjem številu pojavlja v mlajših starocerkvenoslovanskih spomenikih (Ivšić 1970: 263). V Martjanski pesmarici se pojavljajo naslednje oblike aorista, npr. sigmatični aorist: »Prekléti Turczi hitro *nacsinisse*, / velike Sancze, ízvoimi Patancziami, / *pocseffe* terti Szigeta Várassa zevfzeh ftiri íztáni prekroto hitaho.« (MP: 331); »Prekleti Turczi Tou mi *premiízlis*, / se, Szigecsko Grabo zacsesfe prekopati [...]« (MP: 332); in razširjeni aorist: »*Rekoffe* ti Angelye, vi Galilenfzki / Mose kai íztoite csudécs sze, [...]« (MP: 228); »Grabo zakopati, z Vunom ino zem,, / lom na vsze ftiri íztrani, na jagno *poidoffe* Szigecski Junaczi, ízpuska,, / mi ondi vnogo posztreilasfe.« (MP: 332); »Zrinszki Mikloffo Liszta *doneszosfe*, i ízam ga prija ino vetak recse, [...]« (MP: 333).

2.1.2 Imperfekt

Imperfekt označuje vzporedno dejanje z nekim drugim preteklim dejanjem. V Martjanski pesmarici najdemo precej oblik imperfekta. Najlepši primer je imperfekt dvojine glagola *biti*, ki ga najdemo v petem delu pesmarice, in sicer v že omejenem besedilu ...*Csákovom Turni*...: »Patanczii dvei vu Szigetu *be*,, / *fzta*, gda od Szigeta oni vun *fzpu*,, / *fztifse* ino obei dvei kjedno vun *fzpu*,, / *fztifse* ne *bé* toga Sancza koga ne u,, / *zmeta*.« (MP: 331). Poleg tega pa lahko najdemo še več primerov za imperfekt, npr.: »Lisztyem te zelenyem, on Telo / *szve szkrivasfe*, od greha i *szra*,, / *mote*, ondi *szkriti s-nyim nemo*,, / *resfe*, negh *szramoto* veliko, i *smeh*,, / *kofzt terpesfe*.« (MP: 83); »Zdaleka Modri *doidos*,, / *se nyega daruvassfe*, [...]« (MP: 105); »Sztari Simeon Prorok, / to *govorjassfe* Mariæ, [...]« (MP: 109); »Vszamogocsen *be* od / huda Judaffa, predan *be* od *fzvo*,, / *jega fzluga*, [...]« (MP: 171); »[...] *zvelikim kricsom kAnaffu* / *pelassfe*, *naffé zvelicsanye*.« (MP: 186); »Vucsniczi *vőruvassfe*, i vjednoi / *miľzli ofztassfe*, neprefztanoma *molyassfe* [...]« (MP: 238).

2.2 Sestavljeni pretekli časi

2.2.1 Preteklik

Izraža stanje v sedanjosti, ki je povzročeno s preteklim dejanjem. Tvorimo ga s sedanjikom glagola *biti* in delžnikom na -l. Preteklik je postal univerzalni pretekli čas v vseh slovanskih jezikih, ki so izgubili aorist in imperfekt (Babič 2008: 193). Tako tudi v slovenščini in kajkavščini, zato je razumljivo, da najdemo največ primerov tudi v naši pesmarici, npr. »Od Nebesz prido An,, / *gyelye*, *paszterem szo* / *nazveifztili*, da jedno / Deitecze Mlado, lesi vjednih te,, / *sznih jaszlahi*.« (MP: 100); »Glih tako ta dvá Tolvaja, ka *fzta bila* / *nevernika*, *nyemu fzta fze fspotala*:« (MP: 164); » [...] mene je na *szvoi kep*, *sztvoril* da / *szem bil leip*, v Paradisomi *szem / sztál*, i vszako-

mu *szem bil* jasz králl.« (MP: 189); »Od Duha Szvétoga Xtuffa / obezsanye *szpunilo fze je*.« (MP: 235); »[...] Christus *je* za nász vfzeih *Vmrél*, i fitek nam *je* zpravil.« (MP: 299); »Kada vJerusalem onedvi pride,, / ta, za Xtus Jesuffa, ondi zvedava,, / ta, da v Templomi vuclí oni *Zezna*, / li *fzta*, zato fetuvanyem za nyim *isli jefzta*.« (MP: 321); »To fsveto histvo Bogh *je napravil* / vParadisomi fizam *je poterdil*, zal,, / domasom *je* tak *zapecsatil*, za tre,, / tye zroke bogme to *fzpravil*.« (MP: 353).

2.2.2 Predpreteklik

S predpreteklikom izražamo preteklo stanje, ki je bilo povzročeno s predhodnim preteklím dejanjem, predčasnost v preteklosti ali dejanje v davni preteklosti (Babič 2008: 193). Tudi predpreteklik velja za slovansko inovacijo, ki se pojavlja namesto ind. plusquamperfekta (H. Tóth 1999: 138), vendar ni jasno, ali ga je imela že praslovanščina, ali pa se je izoblikoval malo pozneje (prim. H. Tóth 1999: 138). Dejstvo pa je, da je izpričan v stari cerkveni slovanščini. V pesmarici izpričani predpretekliki so tvorjeni na dva načina, in sicer z imperfektom glagola *biti* in deležnikom na *-l*, npr. »Jesus pravicsnih vupanye, / ktebi kricsecsim *szi fzerce*, / Tebe iscsocsim ki ne *be noszil* / naidejocsim te dobro vsze.« (MP: 89); »Pilatus tou *be zafztopil*, od / Sidovov kai ki vecs ne bil, [...]« (MP: 163); »Szte nocsne temnofzti fzi me, / ka me *obvzela besfe*, ver-no vun,, / ka ofzlobodil, i na dnefz gori zbudil« (MP: 260); »Christuf Zvucsniki kovoi fze / vernofse, i fchifztom Deviczom / Mariom navkupe, kada zGo / lileæ truden *priffel besfe* pri / nyoi pocsinofse tak Varaf / poidofse.« (MP: 316); »Ino hitri Turczy to mi premifzlis,, / se, nekoliko jezér kol *besfe pri-pelali*, te / mehke vune i zlepoga pola i snye,, / ga Sancze vcsinisfe nacsiniti« (MP: 331); »Zrinfzki Nicolaus Liszta *besfe / piszal* [...]« (MP: 333) in perfektom glagola *biti* + deležnik na *-l*, npr. »Otecz Gofzpodin Bogh / davno *je bil obecsal*, na,, / im pervim Ocsakom [...]« (MP: 77); »Ar *je* tou *odlocsil bil*, prei,, / di neg *je* te fzevit fztvoril, [...]« (MP: 107).

3 MOŽNI IZVORI PRETEKLIH ČASOV V MARTJANSKI PESMARICI

V luči te kratke predstavitve lahko ugotovimo, da je bil sistem preteklih časov v Martjanski pesmarici zelo bogat. Aorist in imperfekt nista ohranjena v poznejših delih prekmurskega slovstva, najdemo pa ju v nekaterih delih kajkavske književnosti, predvsem v pesmaricah, npr. v *Pavlinskem zborniku* (1643). Kljub temu lahko dodamo, da ne veljata za izvirni prvini kajkavskega jezika.

Zanimivo vprašanje je, od kod izvirata aorist in imperfekt v Martjanski pesmarici? Verjetno gre za vpliv hrvaške glagoljaške književnosti. V 15. stoletju je nastalo precej mešanih besedil, ki ne vsebujejo le čakavskih prvin, temveč odražajo tudi nekatere kajkavske značilnosti. Ta besedila najdemo v zbornikih, ki so večinoma nastali v 15. stoletju, npr. *Vinodolski zbornik* (prva polovica 15. stoletja), *Petrisov zbornik* (1468), *Koluničev zbornik* (1468), *Tkonski zbornik* (prva četrtina 16. stoletja), *Žgombičev zbornik* (16. stoletje), *Grškovičev zbornik* (druga polovica 16. stoletja). Ti zborniki so nastali na prostoru, ki zajema območje južno od Vinodola do Otočeca in Gacke ter severnovzhodno od Vinodola z Modušem do Pokuplja (Oczkova 2010: 134). Največ kajkavskih prvin zrcali *Petrisov zbornik*, zlasti njegov zadnji del. Kajkavske značilnosti so fonetske, morfološke in besedoslovne, npr.

- psl. *ě > e ali i, npr. *greh*, ampak *svit*;
- *mn-* > *vn-*, npr. *vnogo*;
- protetični *v-*, npr. *vuč*i, *vulic*i;
- rotacizem, npr. *moraše*, *morahu*;
- tvorba prihodnjika s prihodnjiškimi oblikami glagola *biti* (*bum*, *buš*, *bu*, *bumo*) in nedoločnikom, npr. *ako vavek buš goriti*;
- kajkavizmi, npr. *kaj*, *koteri*, *niče*, *zopet*
- veliko število madžarskih izposojenk, npr. *beteg*, *harc*, *šereg* (prim. Oczkova 2010: 135).

Po mnenju Barbare Oczkove (2010: 137) so glagoljaši zavestno vključevali prvine govornega jezika v besedila, ker so na ta način želeli cerkveno slovanščino približati bralcem in olajšati težave pri razumevanju besedil.

Tukaj navedeni zborniki so vsi napisani z glagolico in zrcalijo izročilo stare cerkvene slovanščine in jezikovne značilnosti okolice, v kateri so nastali. Po eni strani so ti zborniki dokaz za intenziven stik med čakavskim in kajkavskim prostorom, in to je lahko prispevalo tudi k nastanku mešanih besedil. Po drugi strani pa je popolnoma mogoče, da sta lahko na ta način aorist in imperfekt brez večjih težav prešla v kajkavsko slovstveno izročilo.

Aorist in imperfekt sta v teh zbornikih lepo ohranjena. To lahko dokažemo s primeri iz Petrisovega zbornika (1468), v katerem najdemo pomembno besedilo, ki je v zgodovini hrvaške književnosti omenjeno kot *Rumanac trojski*. Vse tukaj navedene primere navajam po monografiji Lászla Hadrovicsa (Hadrovics 1955) in po njegovem prepisu v latinico: »iděše, gdě slišaše junake i vitezi« (Petrisov zbornik: 122); »A one pridoše u košulach« (Petrisov zbornik: 123); »moei služ'be suen'e ino [ne] bč« (Petrisov zbornik: 125); »a h'ćeri prieše ruho i biser« (Petrisov zbornik: 128); »i vele se Grci boěhu« (Petrisov zbornik: 129); »I vzěše Troju ělom« (Petrisov zbornik: 134). Tudi ti primeri dobro zrcalijo, da sta bila aorist in imperfekt prisotna v teh zbornikih in sta prešla tudi v poznejša kajkavska besedila.

4 SKLEP

V prispevku so predstavljene vse oblike preteklih časov v Martjanski pesmarici, med katerimi se največkrat pojavljata preteklik in imperfekt. Za aorist in predpreteklik najdemo v pesmarici manj primerov. Izvir aorista in imperfekta v najstarejši rokopisni pesmarici prekmurskega slovstva moramo iskati v tistih glagoljaških zbornikih, ki so nastali v 15. stoletju in vsebujejo mešana čakavsko-kajkavska besedila. Izročilo teh preteklih časov je v knjižno prekmurščino prišlo s posredovanjem knjižne kajkavščine. Tudi to potrjuje dejstvo, da je bil pred oblikovanjem prekmurske knjižne norme, tj. do druge polovice 18. stoletja, intenziven stik med kajkavščino in prekmurščino.

LITERATURA

- BABIČ, Vanda, 2008: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slavistiko: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slovenistiko.
- BORI, Imre, 1973: Egy kaj-horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről. *Tanulmányok – Studije* 6, 33–45.
- FANCEV, Franjo, 1935: Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka. *Ljetopis JAZU* 48, 165–168.
- –, 1939: Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova. *Ljetopis JAZU* 51, 86–105.
- HADROVICS, László, 1955: *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban*. (MNYTK 89). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- IVŠIĆ, Stjepan, 1970: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- LUKÁCS, István, 2005: Martjanska pesmarica – izvor za identifikaciju Andrije Knezajića. *Prekmurska narečna, slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vugrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci. 299–305.
- LUKAČ, Stjepan, 2003: Alternative standardizacije i kanonizacije na rubnim područjima: sakralna erotika u Prekomurskoj/Martjanskoj pjesmarici. *Hrvatski književni jezik: zbornik radova*. Ur. Stjepan Lukač. Budimpešta: Hrvatska samouprava Budimpešte. 53–60.
- MEIER-BRÜGGER, Michael, 2003: *Indo-European Linguistics*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- MP: *Martjanska pesmarica*. Uredil in spremna besedila napisal Vilko Novak. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVAK, Vilko, 1997: *Prekmurska Martjanska pesmarica*. Martjanska pesmarica. Ur. Vilko Novak. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 3–64.
- OCZKOWA, Barbara, 2010: *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Prijevod s poljskoga jezika Neda Pintarić. Zagreb: Školska knjiga.

- ŠOJAT, Olga, 1973: Prekomurska pjesmarica I. (S izborom iz pjesama.) *Forum* 12/7–8, 176–213.
- TÓTH H., Imre, 1999: Rövid összehasonlító szláv nyelvtan. I. rész. *Hangtan, alaktan (főnév, ige), szöveggyűjtemény*. Szeged: JATE.

János Fliszár in njegov slovensko-madžarski slovar

GYÖRGY RÁGYANSZKI

*Filozofska fakulteta Univerze Lorándia Eötvösa, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, ragyanszki@caesar.elte.hu*

János Fliszár je med dvema vojnama napisal *Vogrszki-vendiski recsник* (1922, predelana izdaja 1942) in *Vendiski-vogrszki recsник* (1943). Rokopisni slovar ima približno 50 000 iztočnic, objavljeni pa so bili le deli tega obsežnega gradiva. V prispevku analiziram Flisarjev pravopis in besedotvorne vrste (izpeljava, zlaganje, dobesedni prevodi iz madžarščine).

Fliszár János a két világháború között készítette el *Magyar-vend* (1922, második átdolgozott kiadás 1942) és *Vend-szlovén szótárát* (1943). A szótár megközelítőleg 50 000 címszót tartalmaz, de a teljes kéziratot sohasem adták ki. A tanulmányban a szótár helyesírását és a szóalkotásmodokat elemzem (szóképzés, szóösszetétel, magyar tükörfordítások).

Ključne besede: prekmursko narečje, János Fliszár, leksikografija, vendso vprašanje

Kulcsszavak: muravidéki nyelvjárás, Fliszár János, lexikográfia, vend kérdés

1 LEKSIKOGRAFSKI PROJEKTI SLOVENISTIKE NA ELTE

V desetih letih budimpeške slovenistike je bilo vedno pomembno zanimanje za leksikografske projekte. Zdaj pišemo veliki madžarsko-slovenski slovar, pred tem smo delali na dvojezičnem madžarsko-slovenskem frazeološkem slovarju. Naš prvi leksikografski projekt pa je bil slovar Jánosa Fliszárja. Bil sem še študent drugega letnika, ko sem pri profesorici Mariji Bajzek obiskoval seminar, na katerem smo delali s slovarjem Jánosa Fliszárja. Prepisovali smo stolpce rokopisnega slovarja in ekvivalente dopolnjevali s pomeni v knjižni slovenščini. Ta projekt zdaj miruje, saj smo vsi zaposleni

z velikim slovarjem, zagotovo pa se bomo vrnili k našemu prvotnemu cilju.

Fliszár je med vojnama napisal *Vogrszki-vendiski recsник* (1922 in predelana verzija leta 1942) in *Vendiski-vogrszki recsник* (1943). Uredniki slovarjev so objavili le del geselskih člankov, večina je ostala v rokopisu, ki ga hrani Széchényyjeva državna knjižnica v Budimpešti. Fliszárjev rokopis je obsežen, saj ima okrog 50 000 iztočnic. Pred predstavitvijo slovarja bi želel pojasniti njegov naslov.

Po pregledu zgodovine Prekmurja ugotovimo, da njegovo poimenovanje ni enotno. V madžarski zgodovinski terminologiji je bilo razširjeno poimenovanje *Vendvidék* (Vendska pokrajina), ki pa je večkrat sprožilo politične in jezikovne polemike. Košičev sklad je izdal publikacijo o vendskem vprašanju (Lukács 1996), v kateri so zbrane vendske teorije, med katerimi so nekatere tudi znanstveno utemeljene, nekatere pa so nastale pod vplivom politike. V 19. stoletju najdemo več poimenovanj za Prekmurje, v madžarščini ga imenujejo *Tótság* ali *Vendvidék*, v slovenskih virih pa Slovenska krajina. Po trianonski pogodbi je bilo to območje priključeno Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev in od takrat se imenuje Prekmurje. Večina poimenovanj ne odraža avtoidentifikacije prekmurskih Slovencev, saj so bila poimenovanja politično motivirana, prekmurski Slovenci pa so bili pri opredeljevanju svojega jezika in narodnosti vedno enotni, saj so se vedno izrekli za Slovence, ki govorijo slovensko.

2 JÁNOS FLISZÁR KOT LJUBITELJSKI JEZIKOSLOVEC

János Fliszár (1856-1947) je v Križevcih deloval kot luteranski učitelj in je bil aktiven v prekmurskem javnem življenju. Prevajal je madžarske pisatelje in pesnike, med njimi Móra Jókaija, Kálmána Mikszátha, Sándorja Petőfija in Jánosa Aranya. Sodeloval je s časopisi *Dűsevní list*, *Priřátel* in *Muraszombat és Vidéke*. Za potrebe prekmurske evangeličanske verske skupnosti je prevedel in pripravil več verskih besedil (glej Just 2006: 176-183). Bil je znan vinogradnik in vrtnar ter avtor slo-

varjev. Fliszár je dobro poznal tradicijo prekmurskega knjižnega jezika. V svojem predgovoru piše:

Po sztári nasi pizsatelaj: Küzmics, Kosics, Czipót, Barla, Kardos, Terplán, Augusztich pizsnikaj pizsane knige i szpísze szem vsze precsteo, po nyí pizsmeno i po národa govorényi núcane recsí vküpszpóbrao i v etom récsniki popízszao. Csi bár je nas jezik vu nisterni presztoraj preszlab vu recsáj, dönok pa vise 50,000 koreni récsi má, stere szo v-ete récsnik gorivzété. (Fliszár 1943: 3)

Fliszár se je s pisanjem slovarja lotil velikega dela, a ni bil ustrezno izobražen, da bi lahko pripravil kakovostno leksikografsko delo. Po mnenju Endreja Angyala je Fliszár pripadal ljubiteljskemu jezikoslovnemu krogu Sándorja Mikole. Slovarja Jánosa Fliszárja nista popolni leksikografski deli. Fliszár je le redko razlikoval pomenske odtenke ali podpomene. Njegov rokopis bolj spominja na geslovník, iztočnice rokopisa pa so v tiskanem slovarju zbrane v besedne družine. Njegove jezikovne inovacije je kljub temu treba ceniti, saj je prekmurščina potrebovala nove besede.

Marija Bajzek Lukač je podrobno raziskala nastanek in strokovno izrazje slovarja (Lukácsné Bajzek 2006). Sándor Mikola je rokopis prejel leta 1920 in ugotovil, da ljudski jezik številnih iztočnic ne pozna, da so to Filzarjeve skovanke ali kalki. Prav zaradi tega so objavili le izbrane geselske članke. Prva izdaja slovarja obsega približno 7000–8000 iztočnic, predelana izdaja pa 13 000–15 000. Pomemben del izpuščenih iztočnic tvorijo strokovni izrazi, ki jih je Marija Bajzek Lukač uvrstila v osem skupin:

1. **Pravno izrazje:** *prêkozeme* (prevzeti v posest, polastiti se), *grüntne knige* (bírtokkönyv, posessni register), *právédenik* (ügyész, tožilec)
2. **Medicinsko izrazje:** *csrevcevo* (bélcsatorna, črevesni trakt), *ovcsene bobinke* (bárányhimlő, norice), *zsiócabeteg* (idegbaj, nevroza, živčna bolezen), *szrcá klapance* (szívbillentyű, srčna zaklopka), *plűcsbeteg* (tűdőkor, tuberkuloza), *grlovica*, *dávica* (torokgyík, difterija)
3. **Tehnično izrazje:** *návuk masinsztva* (gépészet, strojeslovje), *szopoutno hajovszto* (gőzhajózás, plovba s parnikom), *szopouta moucsni naprava* (gőzerőmű, parna elektrarna), *hajővne sztené, rébra* (hajóborda, ladijsko rebro)
4. **Jezikoslovno izrazje:** *moskoga szpôla* (hímnemű; moški spol), *vu preményenom razményi* (átvitt értelemben, v prenesenem pomenu), *vugi-*

banye kipnika (igehajlítás, spregatev), *jezicsar* (nyelvész, jezikoslovec), *da sze pometáatati* (ragozható, pregiben), *vézanye rêcsi* (szókötés, sestavljanje)

5. Družboslovno izrazje: *bogá molécsi* (istenfélő, bogaboječ), *cerkvena mészembnost, szküpnoszt* (egyházközösség, cerkevna občina), *cerkvena prigoda* (egyháztörténet, zgodovina cerkve), *v nébo zasztoplénnye* (mennyebe-menetel, vnebohod)

6. Finančno izrazje: *zsoja zsoj* (kamatós kamat, obrestne obresti), *tekocsi racsun* (folyószámla, tekoči račun), *kvára povrnyenye, kvára mentünje* (kárpótlás, nadomestilo škode)

7. Naravoslovno izrazje: *berecsní strknik* (gőlyahír, kalužnica), *grouzsár* (vegyszer, kemik), *jeszénovca zsüzsevka* (kőrisbogár, španska muha), *kemicsno razprávlanye* (vegybontás, kemična separacija), *drekar* (galacsinhajó cserebűly, govnač)

8. Vojaško izrazje: *vojnuszko szodsztwo* (hadbírótság, vojaško sodišče), *szoldacska szlúzsba* (katonaszolgálat, vojaška služba), *katánjszke szlúzsbe duzszen* (katonaköteles, vojaški/vojni obveznik), *jezerna* (ezred, polk), *jezernik* (ezredes, polkovnik). (Lukácsné Bajzek 2006: 552-556)

Pri analizi besedotvorja sem ohranil Fliszárjev črkopis, ki pa prav tako potrebuje komentar.

Madžarski črkopis je vplival na grafijo prekmurskega slovenskega jezika. Ta fenomen Előd Dudás razlaga s tem, da so imeli Prekmurci v preteklosti, vse do druge polovice 19. stoletja, le malo stikov s Slovenci, ki so živeli na desni strani Mure in so uporabljali bohoričico, od druge polovice 19. stoletja pa gajico. Prekmurski izobraženci pa so bili tesno povezani z madžarskim jezikom in kulturo, ker so obiskovali madžarske šole. (Dudás 2013: 114)

Prekmurski pisatelji, tako tudi Fliszár, so uporabljali madžarske grafeme: *cs* (č), *dzs* (dž), *sz* (s), ločevali so kratke in dolge samoglasnike: *a-á, e-é, o-ó, ö-ő, u-ú, ü-ű* ter dvoglasnika *ê* in *ô*. Ta črkopis ni Fliszárjeva inovacija, saj se je v različnih različicah uporabljal skozi stoletja in ga je v svoji slovnici uporabljal tudi Pavel. Našel sem samo eno razliko med črkopisom, uporabljenim v slovarju in v Pavlovi slovnici. Fliszár za glas *ž* v svojem rokopisu uporablja grafem *ž*, Pavel pa je prevzel madžarski grafem *zs*, ki ga najdemo tudi v urejenem in natisnjem Fliszárjevem slovarju.

3 BESEDOTVORNE VRSTE V FLISZÁRJEVEM SLOVARJU

Jože Toporišič je pisal o modernem besedotvorju in je zapisal, da je to »nauk o tvorbi novih besed. Nove besede delamo iz že danih besed in besednih zvez. Besedotvorje nas tudi uči, tvorjene besede razumeti.« (Toporišič 1976: 114) Pavel je v svoji slovnici obdelal besedotvorje in piše: »glede izpeljave je prekmurski jezik zelo bogat in prožen.« (Pavel 2013: 291) Med Pavlovo in Toporišičevo terminologijo ni velike razlike. Tudi v Pavlovem strokovnem izrazoslovju najdemo podstavo, obrazilo in besedo, drugačna pa je klasifikacija besedotvornih vrst. V Toporišičevi slovnici najdemo šest besedotvornih vrst: izpeljavo, zlaganje, sestavljanje, sklapljanje, konverzijo in mešano tvorbo. Avgust Pavel izpeljavo imenuje »szpeláva«, piše o izpeljavi samostalnikov, pridevnikov in o tvorbi števnikov in glagolov. Ima še dve možnosti za tvorbo besed, in sicer podvojitve in sestavo.

V Fliszárjevem slovarju je 50 000 iztočnic zaradi tega, ker je v njem veliko izpeljank, večina pa jih je tvorjena iz samostalnikov. Navajam le nekaj primerov za izpeljavo:

1. **Izpeljava samostalnikov:** váb-ec, vab-jenye, vád-ba, vcsel-ák, vcsel-ár, vcsel-ár-sztvo, vcsél-ica, vajž-ovje, vála-nye, val-ék, vám-anye, vápn-ar
2. **Izpeljava pridevnikov:** váb-ni, vcserá-nyi, vadlár-en
3. **Izpeljava glagolov:** vab-iti, vála-jó-csi, vála-ti

V madžarščini je veliko zloženek, pri njihovem prevajanju je Fliszár dokaj nedosleden. Če pogledamo madžarsko iztočnico *istenhívő* (v nemščini je to *gottgläubig*), za katero navaja Fliszár v prekmurščini *bôga verec* in *bôga verojôcsi-a-o*, madžarsko zloženko pa bi v knjižno slovenščino prevedli *verniki* in *verujoči* (*v boga*). Ko pa je madžarska zloženka iz pridevnika in samostalnika, jo Fliszár dobesedno prevede npr. *bábálapot* (*bábni sztan*) – stanje bube; *gyúródeszka* (*válanya deszka*) – deska za valjanje testa; *gyógyfürdő*, (*vrácsne toplice*) – zdravilišče; *gyógykút* (*vrácsni stüdenec*) – vrelec z zdravilno vodo; *vivo kesztyű* (sic!) (*vojúvne rokavice*) – rokavice za sabljanje.

V Fliszárjevem slovarju je veliko madžarskih izposojenk. To ni novost v zgodovini prekmurskega jezika, saj jih prav tako najdemo v Küzmičevem prevodu Nove zaveze (glej Bajzek Lukač 2005), precej pa jih je tudi v prekmurskih narečjih, še zlasti v porabskih govorih. Fliszár ni bil purist, madžarskih izposojenk ni prevajal, temveč jih je ohranil, saj so skozi stoletja postale del prekmurskega jezika. Prekmurci so iz madžarskih prevzetih besed tvorili tudi nove besede: *szakács*, *szakácsica*, *szakácsstvo* (kuhar, kuharica, kuharstvo). Fliszár v svojem predgovoru komentira tuje elemente v prekmurskem jeziku:

Nevtajeno doszta drügoga kakti nemskoga, vogrszkoga, latinszkoga jezika récsi je vzéto prék, stere szo sze vu nesztamnom dotikanyi zdomácsile i v prakszo vzelé; tákse, kak zse vkornyene recsí szem z-nerazmétimi, znóva szkovánimi récsmi në naméno namesztiti, ár bi necilavno bilò. Escse i v jezika veliki národov jesztejo prékvzéte tühinszke recsí, stere sze tak pri písžanyi, kak pri govorényi nűcajo, tēmbóle sze tákse pri jezika máli národov nájdejo, stere zátó národnosztí nekvaríjo, nego tēmbóle z-drügimi dotikanye polésajo. Tò li mòti, neprakticsnoga povídénnya sovínisztí pretírávajo, nepremiszleno z-zobsztonkim zandēranym pogovárjajo. (Fliszár 1943: 3)

Zelo bogata je besedna družina z leksemom *beteg* (v pomenu bolan, bolezen): *betéga dôb* (oblika bolezni), *betéga premenyá-vanye* (sprememba bolezni), *betéga kazács* (bolezensko znamenje), *sztan betéga* (stanje bolezni), *betéga znánec* (zdravnik), *betézaszti* (bolehen, kašljav), *betezník* (sic!) (bolnik), *betežnikar* (bolničar), *betežnika dvorba* (oskrba bolnika), *betežnikov hiža* (bolnišnica) itd. Nekatere madžarske izposojenke so v prekmurščini ženskega spola, npr. *szaga* (v madžarščini szag, vonj, duh), *szára*, (v madžarščini szár, steblo). Madžarski samostalniki s končnico -ó se v prekmurščini končujejo na -ôv (*vojni hajôv* – *hadi hajó* – vojaška ladja). V večini primerov pa se izposojenka ne razlikuje od madžarske besede: *saft* (omaka), *berek* (dobrava), *bajcni gyűlés* (zborovanje rudarjev), *berság* (globa). Težko je rekonstruirati, kaj sodi med Fliszárjeve novosti, novotvorbe, npr. *gyűlés* (zborovanje), *szfirkálivati* (poččkati), *szeleburdi* (nepremišljen), in kaj je bilo ustaljeno v prekmurskem knjižnem jeziku in prekmurskih narečjih (*beteg*,

szakács, itd.). Pri tem nam je lahko v veliko pomoč Novakov priročnik *Slovar stare knjižne prekmurščine*, ki pa žal vsebuje le tiske, objavljene do leta 1919. V pomoč nam je lahko tudi slovar Natalije Ulčnik (Ulčnik 2009), ki obravnava leksiko v časopisu *Prijatelj*, žal pa je tudi tod besedje nastalo pred prvo svetovno vojno.

SKLEP

Rokopis Jánosa Fliszárja ima več pomanjkljivosti, saj ni dosleden glede pravopisa besed, pisanja velike in male začetnice (*ausztaria-ausztaria*, *balaton-balaton*, *bára-Borbála*, *barabás-barabás*, *bécs-Bécs*) in nima pravil za pisanje skupaj in narazen. Mislim tudi, da ni izbral prave strategije za besedotvorje. Z izpeljavo ni težav, saj so obrazila slovanskega izvora. Madžarščina, predvsem madžarske zloženke pa niso primerne za tvorbo slovenskih/slovanskih besed, saj se jezika tipološko razlikujeta. S slovarjem Jánosa Fliszárja bo še veliko dela. Raziskati bo treba avtorjevo življenjsko pot in ideologije, ki so vplivale na njegov odnos do jezika, opraviiti bo treba primerjavo rokopisa in objavljenih slovarjev. Slovar pa je lahko kljub Fliszárjevim ne ravno posrečenim inovacijam vir za raziskovanje prekmurskega jezika, prekmurske ljudske kulture in interesničnih stikov prekmurskih Slovencev med dvema svetovnima vojnoma.

LITERATURA

- ANGYAL, Endre, 1996: A vend kérdés. *A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából.* Szerk. Lukács István. Budapest: Kossics Alapítvány – Košičev sklad. 71-104.
- BAJZEK LUKAČ, Marija, 2005: Madžarske izsposojenke v Küzmičevem prevodu Novega zakona. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika.* Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 436-448.

- DUDÁS, Előd, 2013: Magyar hatás a muravidéki szlovén helyesírásban. *Magyar Nyelvőr* 137/1, 110-115.
- FLISZÁR, János, 1942: *Magyar-vend szótár*. Budapest: Kókai Lajos Kiadása.
- –, 1943: *Vend-magyar szótár*. Budapest: Kókai Lajos Kiadása
- JUST, Franci, 2006: *Panonski književni portreti 1. Prekmurje in Porabje A-I*. Murska Sobota: Franc-Franc.
- LUKÁCSNÉ BAJZEK, Mária, 2006: Strokovno izrazje v slovarjih Jánosa Fliszárja. *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. (Zora 44) Ur. Marko Jesenšek, Zinka Zorko. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 550-558.
- NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- PAVEL, Avgust, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan* (Zora 100). Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska Fakulteta, Univerza v Mariboru.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja
- ULČNIK, Natalija, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja*. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Razvoj besedilnih vrst in jezika pri prekmurskih evangeličanskih pisateljih 18. stoletja

MARIJA BAJZEK LUKAČ

*Filozofska fakulteta Univerze Loránd Eötvös Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, bajzek.maria@btk.elte.hu*

Razvoj slovstva in knjižnega jezika prekmurskih evangeličanov se začne na začetku 18. stoletja in je proti koncu stoletja v polnem razmahu. Z jezikom se razvijajo tudi besedilne vrste, ob katekizmi in v njih se pojavljajo molitve in pesmi, v prevodu Nove zaveze pa najdemo različne oblike predgovorov in razlag, ki niso dobesedno prevedeni iz madžarščine, temveč skrbno presajeni v prekmurščino. Prispevek ta razvoj spremlja ob predstavitvi prizadevanj madžarskih evangeličanov, ki so se ob svojem profiliranju zavzemali za lasten prevod Biblije, s pestrostjo besedilnih vrst in razvojem madžarščine pa so utrjevali svojo versko in nacionalno pripadnost.

A muravidéki szlovén evangélikusok irodalma és irodalmi nyelve a 18. század elején indul fejlődésnek és a század vége felé eléri csúcspontját. A nyelv fejlődésével új szövegtípusok is megjelennek, illetve továbbfejlődnek, a katekizmusok mellett és a katekizmusokban megjelennek a vasárnapokra és ünnepekre szánt imádságok és énekek, az Újszövetség-fordításban pedig különböző előszók és magyarázatok is, amelyek azonban nem szolgai fordítások a magyar nyelvből, hanem gondosan illeszkednek a muravidéki szlovén nyelvbe. A tanulmány a muravidéki szlovén szövegek és nyelv fejlődésének bemutatása mellett rámutat a magyar evangélikusok azon törekvésére, hogy saját Biblia-fordításuk legyen és hogy a szövegfajták sokszínűségével segítsék a magyar nyelv fejlődését, fejlesztését, továbbá vallási és nemzeti hovatartozásuk megerősítését.

Ključne besede: prekmurski evangeličani, besedilne vrste, pietizem, utrjevanje verske in nacionalne pripadnosti

Kulcsszavak: muravidéki szlovén evangélikusok, szövegfajták, pietizmus, vallási és nemzeti hovatartozás megerősítése

Uvod

Prekmurski evangeličani so v 18. stoletju prevedli in napisali več katekizmov, ki so jih uporabljali pri verski vzgoji. Katekizmi so zbirka vprašanj in odgovorov, vsi pa poleg temeljnih nauk vsebujejo tudi pesmi in molitve. Obravnavani prekmurski evangeličanski pisci ne prinašajo novih besedilnih vrst, saj molitve in pesmi najdemo tudi v najstarejših slovenskih spomenikih, oboje so nadgradili slovenski protestanti. Molitve, pesmi, katekizmi in prevodi svetega pisma prekmurskih evangeličanov služijo istemu namenu kot v času osrednjeslovenskega protestantizma v 16. stoletju. Pietisti, med njimi tudi madžarski evangeličani, s katerimi so prekmurski pisatelji delovali v Nemescsóju (Čobi) in na območju širšega Zahodnega Podonavja, so poudarjali prav pomen molitve in pesmi, pisali so katekizme, končni cilj pa jim je bil evangeličanski prevod svetega pisma. Pri prekmurskih pisateljih 18. stoletja lahko spremljamo vsebinski, miselni in jezikovni razvoj teh besedilnih vrst, ki svoj vrhunec dosežejo v prevodu Nove zaveze.

PROTESTANTI IN EVANGELIČANI NA OBMOČJU ZAHODNEGA PODONAVJA

Lutrove ideje so se zgodaj uveljavile na narodnostno mešanem Zahodnem Podonavju. V mestih (Sopron, Kőszeg, Sárvár, Győr ...) in na veleposestvih so ljudje že leta 1522 brali Lutrove knjige, ki so jih priskrbovali trgovci. Že zgodaj so imeli svoje duhovnike, po verskem miru, sklenjenem leta 1555 v Augsburgu, so se tudi javno ločili od Rima. Prekmurska naselja, ki so spadala pod Széchyje in Batthyányije, so protestantske duhovnike zgodaj zamenjala z evangeličanskimi. Prekmurske slovenske evangeličanske fare so se zgodaj pridružile zahodnopodonavskemu okrožju, julija 1627 pa so po škofovem naročilu duhovniki István Lethenyei, István Zvonarics in János Terbócs opravili skrbno vizitacijo (Visitatio generalis Ecclesiarum Schlavo-vendorum). Ob vizitaciji

sestavljani zapisnik je še danes dragocen vir za raziskovanje Prekmurja v 17. stoletju. (Povzeto po Payru.) Na Zahodnem Podonavju so bili pomembni duhovni centri, v katerih so ustvarjali intelektualci, v njih so že od 16. stoletja nastajala pomembna dela v madžarskem jeziku. Tak center je bil Sárvár, kjer je leta 1541 izšel prevod Nove zaveze Jánoša Sylvestra. Nádasdy je na Sylvestrovo željo v Sárváru ustanovil tiskarno in šolo, Sylvester je leta 1539 objavil tudi madžarsko-latinsko slovnico z naslovom *Grammatica Hungaro-Latina*. V Sárváru je deloval tudi Mihály Zvonarics, ki je leta 1613 napisal katekizem, po njegovi smrti pa so izdali dva zvezka pridig z naslovom *Magyar Postilla* (Madžarska postila). Na tem območju je služboval slovenski tiskar Janž Mandelc in natisnil številna dela v madžarskem jeziku. Njegovo delovanje beleži tudi zgodovina madžarskega tiskarstva. V tem času so nastala številna druga verska in posvetna besedila, ta tradicija se je nadaljevala tudi kasneje. V 18. stoletju so se oblikovali novi centri, v težkih okoliščinah preganjanja so nastajala pomembna dela evangeličanov – pietistov. Na začetku 18. stoletja so v času preganjanja evangeličanov v Evangeličanski občini Zahodnega Podonavja cerkvene obrede zakonsko dovolili le v 8 krajih, in sicer v 4 artikularnih krajih (Nemescsó, Nemesdömölk, Nemeskér in Vadosfa) ter v štirih mejnih gradovih v Győru, Nagyvázsonyu, Várpaloti in Zalaszentgrótu. (Csepregi 2000: 21)

Pomemben center je postal Győr, kjer je s svojimi sodelavci deloval András Torkos, prevajalec Svetega pisma in katekizma, odličen duhovnik in znanstvenik. V Győru je začel delovati tudi György Bárány, njegov sin János Bárány pa je bil škof Zahodnega Podonavja, učitelj in pisatelj. Torkosev dober prijatelj in zvest sodelavec je bil János Szabó Sartorius, ki je bil od leta 1724 do leta 1756 učitelj in duhovnik v Čobi. Omeniti je treba tudi sina Józsefa Torkosa Andrása Torkosa, ki je uredil očetov prevod Nove zaveze in napisal predgovor h Küzmičevem prevodu Nove zaveze.

PIETISTI

Pietizem je bil reformacija po reformaciji, ustanovitelji in najpomembnejši predstavniki so bili Johann Arndt, Philipp Jacob Spener in August Hermann Francke. S svojim delovanjem so uresničevali Lutrova vzgojna načela. S ceste so pobirali osirotele otroke, odpirali so sirotišnice in brezplačne šole. Namen in bistvo pietizma je bilo versko in moralno reformiranje družbe s pomočjo vzgoje. Spodbujali so ponovno uvedbo ljudskega jezika, saj se je po Lutru ponovno uveljavila latinščina. Za mladino so ponovno pripravljali katekizme in prevajali Sveto pismo. Francke je načrtoval in postavljaj ustanove, želel je postati vzor in vzgajati učitelje tudi tujim narodom. Številni tujci, med njimi Madžari in prekmurski Slovenci, so študirali v Halleu, ki je bil vsaj tako privlačen, kot v času reformacije Wittenberg. V Halleu je študiral tudi Franc Temlin, ki je v svojem *Malem katekizmu* leta 1715 pokazal svojo zavezanost pietizmu (Rajhman 1997: 122) ter prosil pietiste, naj materialno podprejo prekmurske Slovence.

Pietistični vzgojitelji so se zavzemali predvsem za pouk v materinščini. Med Madžari so pouk in vzgojo v madžarščini že prej zagovarjali tudi drugi, npr. Komenski v Sárospataku. Istočasno je tudi János Apáczai Csere poudarjal, da je treba Madžarom znanost približati v njihovi materinščini. Njunim naukom je sledil Bárány, ki je skrbel za Madžare, Matija Bel pa je želel z madžarščino seznaniti tudi tujce in pripadnike narodnosti na Madžarskem.

USTVARJALNO DELO MADŽARSKIH EVANGELIČANOV

Madžarski evangeličani so na območju Zahodnega Podonavja v 18. stoletju v zgoraj omenjenih centrih, delno tudi v tujini, objavili pomembna teološka dela in praktične priročnike za potrebe evangeličanske cerkve. Poudarjali so prednost »biblijskega krščanstva« pred »katekizemskim krščanstvom«. (Csepregi 2009: 171) Zagovarjali so lasten prevod Svetega pisma, v kratkem času so objavili več prevodov Nove zaveze.

Objavili so številne pesmarice, pesmi so prevajali iz nemščine, kasneje pa so jih pisali tudi sami. Madžarska strokovna literatura evangeličanske pesmarice, ki so nastale v 18. stoletju, ocenjuje kot pravi uspeh in pomemben prispevek k razvoju madžarske kulture. Najpomembnejša pesmarica je bila *Zengedező mennyei kar* (Pojoči nebeški zbor), ki jo je uredil duhovnik iz Nemescsója Mihály Ács in je prvič izšla leta 1696 v Lötseju (Levoči) ter doživela številne ponatise. Pesmarico z istim naslovom, ki je izšla leta 1735 v Kőszegu, sta uredila György Bárány in Márton Vázsonyi. Novo pesmarico *Új zengedező mennyei kar* (Novi pojoči nebeški zbor) pa je uredil József Torkos in je leta 1743 prav tako izšla v Kőszegu. Obe sta v 18. stoletju doživeli številne ponatise. Tudi ti pomembni deli sta povezani z Nemescsójem, kjer sta delovala tudi Mihao Sever in Števan Küzmič. Novo pesmarico so ocenili kot vrhunski teološki in pesniški dosežek, ki ga je sestavila skupina navdušenih in poduhovljenih ljudi, v njej so videli blagodejen vpliv pietizma, s katerimi so se avtorji seznanili v Halleu. (Csepregi 2000: 35) V tem duhu sta Sever in Küzmič na koncu svojega katekizma dodala pesmi, saj so imele pomembno vlogo pri cerkvenih obredih in tudi v domačem okolju. Po podatkih, ki jih najdemo pri Bakošu, je Küzmič sestavil *Stari graduval*, sam pa ga je upošteval pri svojem *Novem graduvalu* (Novak 1976: 61). Na Madžarskem so o madžarskih pesmaricah nastale številne študije. V podnaslovu pesmarice *Zengedező mennyei kar* (Pojoči nebeški zbor) iz leta 1699 piše, da vsebuje lepe božje hvalospeve, hvalnice in druge madžarske pesmi. V kasnejših izdajah pa piše, da je pesmarica dopolnjena z več kot sto pesmimi, historijo Kristusovega trpljenja, Jeremijeve mi žalostinkami in propadom Jeruzalema. V podnaslovu Torkoseve nove pesmarice pa piše, da gre za graduale, ki vsebuje na novo urejene stare božje hvalospeve in duhovne pesmi za spodbudo vernikom ter nekaj molitev.

Na Madžarskem se je v 18. stoletju začel pravi razcvet molitvenikov, v molitvi se je izražala subjektivna pobožnost, milostna in čustvena književnost je premagala hladno pro-

testantsko ortodoksijo, okrepila se je puritanska pobožnost. (Szigeti 2002) V madžarskih evangeličanskih molitvenikih, katerih pobudniki so bili madžarski luterani, ki so študirali v Halleu, so se odražali pietizem, puritanska vzgoja in obujanje luteranske mistike. Prevedli so številna dela Arndta, Spenerja in Franckea, zaslediti pa je tudi vpliv nizozemskega pietizma. Med najpomembnejše in najbolj priljubljene molitvenike sodijo molitvenik Mihály Ácsa *Aranylánc* (Zlata verižica) 1696, h katerega ponovni izdaji iz leta 1734 je predgovor napisal György Bárány, Gergely Fábri in János Szabó Sartorius pa sta ga predelala za šolske namene. Molitvenik je napisal tudi András Torkos. Njegov *Engesztelő Áldozat* (Spravna žrtev) iz leta 1709 je kasneje doživel več izdaj. Med najlepše evangeličanske molitvenike s čudovitimi lirskimi molitvami uvrščajo molitvenik Györgya Hegyfalusija z naslovom *Centifolia*, omeniti pa je treba tudi molitvenik Jánosa Szabója Sartoriusa, ki vsebuje molitve iz zgoraj navedenih molitvenikov ter druge praznične molitve za praznike, ki so z izjemo treh latinskih prevedene iz nemščine v madžarščino.

Vire molitev je težko dokazati, gre za predelavo tujih molitev, največkrat je bil tudi vir za prevod. Pietisti so strmeli po prosto oblikovani, samostojni molitvi, pripravi vernikov na prosto molitev. Francke je v osnovni šoli z otroki vadil izmenično molitev, na glas, na posebnem mestu in s sklenjenimi rokami. Otroke je navajal na samostojno molitev z lastnimi besedami. Molili so v odmorih, med sprehodom, na poti (Payr 1908: 40-41). Ob nastajanju molitvenikov v 18. stoletju so se ukvarjali tudi s teorijo molitve, János Pap Szathmári obravnava teološki pojem molitve, notranje in zunanje oblike vedenja molečega človeka, Zsigmond Nagy Borosnyai, ki je bil znan tudi kot pisec posmrtnih govorov, pa svoje delo namenja vsem vernikom, da bi lahko tudi sami oblikovali kratke molitve, vernike odvajajo od molitvenikov, zanj je molitev pogovor z Bogom, molitev je prosta, nevezana, lirska meditacija. V tem času so nastali številni molitveniki, ki so jih napisali madžarski plemiči, dolga pa je tudi vrsta molitvenikov protestant-

skih duhovnikov. Raziskovalci poudarjajo, da literarna dela, ki so predmet šolskega izobraževanja, niso imela tolikšnega vpliva na ljudsko dušo in na oblikovanje nacionalnega jezika, kot so ga imeli molitveniki in pesmarice. Te molitve so na prižnice in samotno, tiho pobožnost nekaterih vnetih madžarskih evangeličanov največkrat prispele s posredovanjem krščanstva zahodnoevropskih narodov (Szigeti 2002). Moli-
tev obravnavajo kot literarno zvrst, ki odraža družbeno resničnost.

PREKMURSKI EVANGELIČANSKI PISCI

Čoba (Nemescsó) je bila artikularni kraj, v katerem so imeli svojo versko skupnost Madžari, Nemci in prekmurski Slovenci. Mihao Sever Vanečaj je bil v Čobi duhovnik do leta 1751, Števan Küzmič pa učitelj in duhovnik od leta 1751 do leta 1755. Prekmurski pisatelji so bili v stiku z zgoraj omenjenimi avtorji, stičišče idej in spodbud je utegnili biti prav Čoba, saj so tam delovali pomembni madžarski evangeličani. Franc Temlin je imel tudi neposredne stike z nemškimi pietisti, saj je študiral v Halleu. Iz madžarske strokovne literature o delovanju evangeličanov na Zahodnem Podonavju je težko razbrati podatke o tem, kakšen odnos so imeli do slovenskih in nemških evangeličanov, ali so jih spodbujali k ustvarjanju v svoji materinščini. Dela, ki so nastala v prekmurskem jeziku, pa odražajo duh in miselnost tega časa, avtorji pišejo, prevajajo dela delno iz nemščine, delno iz madžarščine, zaslediti pa je tudi njihove lastne stvaritve.

KATEKIZMI

Katekizmi so bili temeljni priročniki za slovenske protestante in katoličane in tako tudi za prekmurske evangeličane. Protestanti in evangeličanski prevajalci ter pisci katekizmov so se zgledovali po Lutrovem Malem katekizmu iz leta 1529 in Velikem katekizmu iz leta 1530. Prva slovenska knjiga je bila Trubarjev Katekizem, prva knjiga v prekmurskem jeziku pa

je bil Lutrov Mali katekizem, ki ga je leta 1709 v madžarščino prevedel András Torkos, iz madžarščine pa ga je leta 1715 v prekmurščino prevedel Franc Temlin z naslovom *Mali katechismus, touje tou krátki návuk võre kerschanfzke dávno nigda, po D. Luther Martonni z szvétoga píszma vkiup zebráni ino za droune Deczé volo szpízfzani, zdaj pa na szlovenszki jezik prelofeni*. V otrokom namenjenem katekizmu so kratka, preprosta vprašanja in kratki, preprosti odgovori na 48 straneh. Na koncu katekizma so kratke molitve, in sicer jutranja molitev, molitev pred večerjo in po večerji ter bolnikova molitev.

Severov *Red zvelicsánsztva*. Poleg ednoga znamenüvanya Toga najpoglavitiefega recsenya Jedro szvetoga píszma, vu kterom te Võre naivekfí artikulusi grúntani jefszo, ravno i tak niftere kratke molitve i pefzmi, vön dán zátó, dabi nei li fzamo drobna decza zetoga mleiko fzpознаhya Bosjega, i Jesussa Kristussa zaimati mogli, fzebé vu nevoljái troustati, nego i fztareífi bi mogli fvoje. efche i vfza brátja vu Kristussi, poleg etoga rouké pelanya, vucsiti opominiati, ino troustati iz leta 1747 obsega 96 strani, samo besedilo je obsežnejše in zahtevnejše. Zastavljenim vprašanjem sledijo odgovori in zgledi iz Nove zaveze na 96 straneh. Po Küzmičevem predgovoru k svojemu katekizmu naj bi bil Severjev *Red zvelicsnafztva* prevod iz nemščine. Na koncu katekizma so že daljše, bolj poglobljene molitve, pesmi, po Küzmiču je med temi veliko domačih, kar seveda drži, nekatere imajo tudi madžarski in nemški naslov, kot npr. Rana pesem – Ditsérlek Uram tégedet – Hválim jajz tebe, Gofzpodne, kar kaže na to, da so tudi prekmurski avtorji uporabili vse, kar je bilo dostopno, tako kot tudi madžarski evangeličani. Kot je razvidno iz naslova, katekizem ni namenjen le otrokom, ampak tudi odraslim, ki naj bi s pomočjo njega spoznali božja spoznanja in Jezusa Kristusa, se učili, opominjali in tolažili. Severjev katekizem kaže na kontinuiteto nastajanja prekmurskih slovenskih besedil, saj so zgledi in odlomki iz Nove zaveze jezikovno ustaljeni in izpiljeni.

Küzmičev katekizem, ki je izšel leta 1754 v Halleu z naslovom *VÖRE KRSZTSANSKE KRATKI NAVUK CSISZTE REJ-*

CSI BO'ZE VÖZEBRANI I NA NYOU vsejm vernim vu vsakom sküšavanji na podperanje, vu nevouli na pomaganje, vu smrti na troušt, ino potomtoga na vekivečno zveličanje, pouleg ništeri szpodobni molitev ino pejsen nazaj gori pocimprani (Kratki nauk krščanske vere, izbrane čiste božje besede v podporo vsem vernim v vseh skušnjavah, v pomoč v težavah, v tolažbo v smrti in potem večno zveličanje, nekaj nanovo sestavljenih pripadajočih molitev in pesmi), je obsežno delo, ki na 222 straneh vsebuje 545 vprašanj in odgovorov. Gre za Lutrov Mali katekizem, ki ga je Küzmič razdelil na šest delov in ga dopolnil s predgovorom. To ni samo prevod, ampak povzete in razširitev Lutrovega katekizma s številnimi zgledi iz Nove zaveze, psalmi itd. Besedila v primerjavi s Severjevimi kažejo jezikovni razvoj, jezikovna ubeseditve je normativno-sistemska urejena in utečena (Orožen 2010: 451), svojo dokončno, dovršeno podobo pa dobi v prevodu Nove zaveze. Na koncu katekizma so dolge, miselno poglobljene, zapletene molitve in pesmi. Po naslovu katekizma *szpodobni molitev ino pejsen nazaj gori pocimprani* (nanovo sestavljene pripadajoče molitve in pesmi) lahko sklepamo, da jih je na novo »cimpral«, torej se je ravnal po madžarskih pietistih in jih tudi sam sestavljal. Zgledi, ki so navedeni ob odgovorih na posamezna vprašanja, so iz Stare in Nove zaveze, kar kaže na to, da so prekmurski Slovenci že pred izidom Küzmičevega prevoda imeli prevode Biblije, mogoče je celo Küzmič sam prevedel Pentatevh (Orožen 2010: 458).

BESEDILNE VRSTE V PREVODU

v KÜZMIČEVEM PREVODU NOUVEGA ZAKONA

Küzmičev prevod *Nouvi zákon ali Testamentom Goszpodna nasega Jezusa Krsiztusa* (Halle 1771) ni zgolj prevod bibličnih besedil, ampak je zbirka različnih besedilnih vrst. Uvaja ga Predgovor Jožefa Torkosa, ki utegne biti Küzmičev prevod, po mnenju nekaterih raziskovalcev pa celo njegovo delo (Jesenšek 2013: 85), saj v njem podrobno piše o Slovanih, prekmurskih Slovencih, kranjščino pa primerja z jezikom, ki se

govori med Muro in Rabo (Küzmič 1771). Küzmičev prevod Nove zaveze je po strukturi besedil zelo podoben prevodu Györgya Báránya, Jánosa Báránya in Jánosa Sartoriusa, ki je leta 1754 izšel v Laubanu z naslovom *A' mi urunk Jesus Kristusnak Új testamentoma* (Nova zaveza našega gospoda Jezusa Kristusa). Tako kot trojica madžarskih evangeličanov je svoj prevod tudi Küzmič opremil s predgovori in razlagami, da bi bralcem pomagal razumeti biblično besedilo, tako kot so to učili pietisti. Predgovore najdemo pred vsako knjigo, pred pismom z naslovom Sz. Pavla apostola k – Rimlanczom pizsani liszt (Pismo Rimljanom) v obeh prevodih najdemo dolg predgovor. Zanimivost besedila je, da je v madžarskem prevodu zapisano, da gre za Lutrov predgovor. (Bárány 1754: 709-716) Besedili – prevod v madžarščino in prekmurščino – se na številnih mestih vsebinsko in oblikovno popolnoma ujemata, toda v slovenskem prevodu le na koncu najdemo monogram D. M. L.

Vőra je nej cslovecse stímanje i fzen; steroga níki za vőro májó: i csi vídíjo, ka pobougsanye 'zítka i dobra dela ne nafledűjo i dőnök od vőre dofszta csűti i gućsati morejo, fzpádnejo vu bloudnofzt i právjio; vőra je nej zadofzta, dobra dela trbej delati, csi fcsémo pobo'zni i zvelicsani biti. Zrok toga je: ka, gda fzlísijo Evangyeliom, tak ta fzpádnejo i naprávjio zfzvoje moucsi mislejnye vfzrci, stero velť: jafz vőrjem. I tou za právo vőro dr'zijo. Ali liki je tou li cslovecsa náprava i zmislejnye, od steroga fzrcě nikaj ne vej: tak nikaj ne dela i nikse pobougsanye je ne nafzledűje.

A' Hit nem emberi vélekedés és álom, minéműt némellyek hitnek tartanak; és ha látják, hogy femmi jobbulás; se jó cselekedetek nem következnek, és még-is a' hitből fokát hallanak és tsatsognak, tehát olyan tévölgésbe esnek, hogy azt mondják: A' hit nem elégséges hanem cselekedeteket kell hozzá ragasztanunk, ha megigazúlni és idvezúlni akarunk. Oka ennek, hogy mikor hallják az Evangéliumot, tehát (a' magok nyomorúságoknak esmérte, és így igaz penitentzia nélkül) a' magok erejeből olyan gondolatra fűkadnak, és mondják: Nó én hízek! És ezt mindjárt igaz hitnek állítják De a' minthogy tsak emberi költemény (hísfóriai esmérte) és gondolat, mellyről a' szívo femmi nem tud, akképen nints-is femmi munkája, és femmi jobbulás nem követi azt.

Küzmičev prevod *Nouvi zákon* vse do danes velja za najpopolnejšo besedilo v prekmurskem knjižnem jeziku in prav o tem besedilu je bilo napisanih največ razprav. Tega besedila ne beremo kot prevod, ampak kot najbolj mojstrsko napisano

besedilo, v katerem so ohranjene vse značilnosti prekmurskega jezika, ki ne ovirajo izrazne moči besedila.

Küzmič je svojemu prevodu *Nouvoga zakona* dodal molitve in pesmi za nedelje in praznike. Tudi s tem je sledil tradiciji prevajanja Nove zaveze madžarskih evangeličanov v 18. stoletju, saj molitve najdemo tudi na koncu *Biblie Sacre*, ki je izšla v sodelovanju Matije Bela. Na koncu prekmurskega prevoda najdemo seznam epistol in evangelijev priporočenih za branje ob nedeljah in praznikih, nekaj epistol iz Stare zaveze ter molitve za nedelje in praznike. Epistole in molitve se skoraj v celoti ujemajo s tistimi, ki jih je na koncu svojega prevoda objavil András Torkos, ki svoje sklene z molitvijo *Templomnak vagy Oratóriumnak felszentelésekor olvasandó* (Molitev ob posvetitvi cerkvi ali oratorija). Küzmič pa jim doda še štiri, in sicer z naslednjimi naslovi: *Na pokouro dr'zanya dén*, *Po 'zétvi i brátvi hválo zdávanye*, *Vu orszácskom Szpraviscsi*, *Na Krála posztávlanyá i koronúvanye dén*, in z njimi molitvami izstopa iz kroga nedeljskih in prazničnih molitev ter bralce Biblije vabi k skupni molitvi tudi v posvetnih zadevah.

V molitvi *Vu orszácskom Szpráviscsi* je izražena prošnja za zbrane v državnem zboru v Požunu, ki je bil prvič sklican leta 1687:

... Profzimo te: posli knám tvojega fz. Dúlhà; naj on nász ravna vu etom nasem fzpráviscsi tak; da bode tvojemi fz. iméni na poshtenyè, nám i vszejm podlo'zán-csom nafim na telovno i dúševno zvelicsanye. Naj fze fzrécsa milofcsa ino ifztina, pravicza i mér fze naj obímleta po tvojem predrágom Színi Gofzpodni nafem Jezufi Krifztusi; ki fztebom in z-Dühom fz. 'zivè i gofzpodíuje na vfze veke. Amen.

Molitev *Na Krála posztávlanyá i koronúvamya dén* prosi za kralja, ki ne bode Roboam niti Jeroboám; nego Dávid, Salamon i Ezechiás; fteri bode tvoje matere czérkvi dojka i czejloga országa lübléni ocsa. Dáj nyemi dúgi i mirovni 'zítek: da i mi pod nyegovimi perotami mirovni i pokojni zitek 'zivémo vu vfzój Bogá bojaznofzti i vposhtenyei tvojemi fz. iméni na poshtenyè, díko i hválo po tvojem fz. Színi Gofzpodni nafem Jezufi Krifztufi;

Molitev je verjetno nastala pred letom 1741, saj je bila istega leta Marija Terezija kronana za kraljico Madžarske.

Po analizi jezika in vsebine zgoraj omenjenih besedil je mogoče ugotoviti, da se besedila po vsebini in strukturi ujemajo z besedili madžarskih evangeličanov, s prevodi Nove zaveze Torkosa, Báránya in njegovih soavtorjev, kar pa seveda ne pomeni, da so to dobesedni prevodi. Küzmics je bil mojster besede in se je odlično znašel tudi pri presajanju zapletenih filozofskih besedil, kakršen je recimo predgovor k Pismu svetega Pavla. Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da je tudi madžarsko besedilo prevod. Prekmurski evangeličani so v 18. stoletju z varovanjem svoje vere varovali tudi svojo materinščino in ustvarili besedila, ki so bila dolgo časa izhodišče tako za prekmurske evangeličane kot tudi katoličane, Küzmičeve besedne zveze pa so vse do danes prisotne v molitvi porabskih Slovencev.

LITERATURA

- BÁRÁNY, György – BÁRÁNY, János – SARTORIUS, János, 1754: *A' mi urunk Jesus Kristusnak Uj testamentoma*. Laubán.
- CSEPREGI, Zoltán, 2000: *Magyar pietizmus 1700-1756*. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez. Budapest.
- –, 2004: *Az első magyarországi vend nyelvű kiadvány*. Magyar Könyvszemle.
- –, 2009: *Evangélikus bibliafordítások a XVIII. században* In: Heltai János, Monok István (szerk.) *Biblia Hungarica Philologica*. Budapest.
- JESENŠEK, Marko, 2005: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Zora. Maribor.
- –, 2010: *Prekmuriana*. Balassi Kiadó. Budapest.
- KÜZMICS, Stevan, 1771: *Nuovi zakon ali testamentom goszpoda nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvoics z grskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni*. V Halli Saxonskoj.
- NOVAK, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Zadruga katoliških duhovnikov. Ljubljana.

- OROŽEN, Martina, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*. Zora. Maribor.
- PAYR, Sándor, 1908: *A pietizmus paedagogikája*.
- –, 1924: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története I.* Sopron.
- RAJHMAN, Jože, 1977: *Reformacija v Prekmurju*. Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. Murska Sobota.
- SZIGETI, Jenő, 2002: *A 18. század első felének protestáns imádságirodalma*. Ráday gyűjtemény évkönyve 47.
radaygyujtemeny.hu/szigeti.htm
- TORKOS, András, 1736: *A' mi urunk Jesus Kristusnak Uj testamentoma*. Wittemberga.

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA SYMPOSIA SLAVICA

Eddig megjelent:

A cseh szak 50 éve, 1955–2005: a 2005. november 14–15-én megtartott jubileumi konferencia anyaga. 2007. Szerk.: Heé Veronika és Oleg Fedoszov.

Aktuálne problémy slovakistiky. 2007. Szerk.: Zsilák Mária.

A bulgarisztika ma. Eredmények és távlatok. 2007. Szerk.: Dudás Mária.

Jazykovedné dielo Sama Czambela. 2010. Szerk.: Zsilák Mária.

Nexus linguarum. Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István tiszteletére. 2017. Szerk.: Lukács István